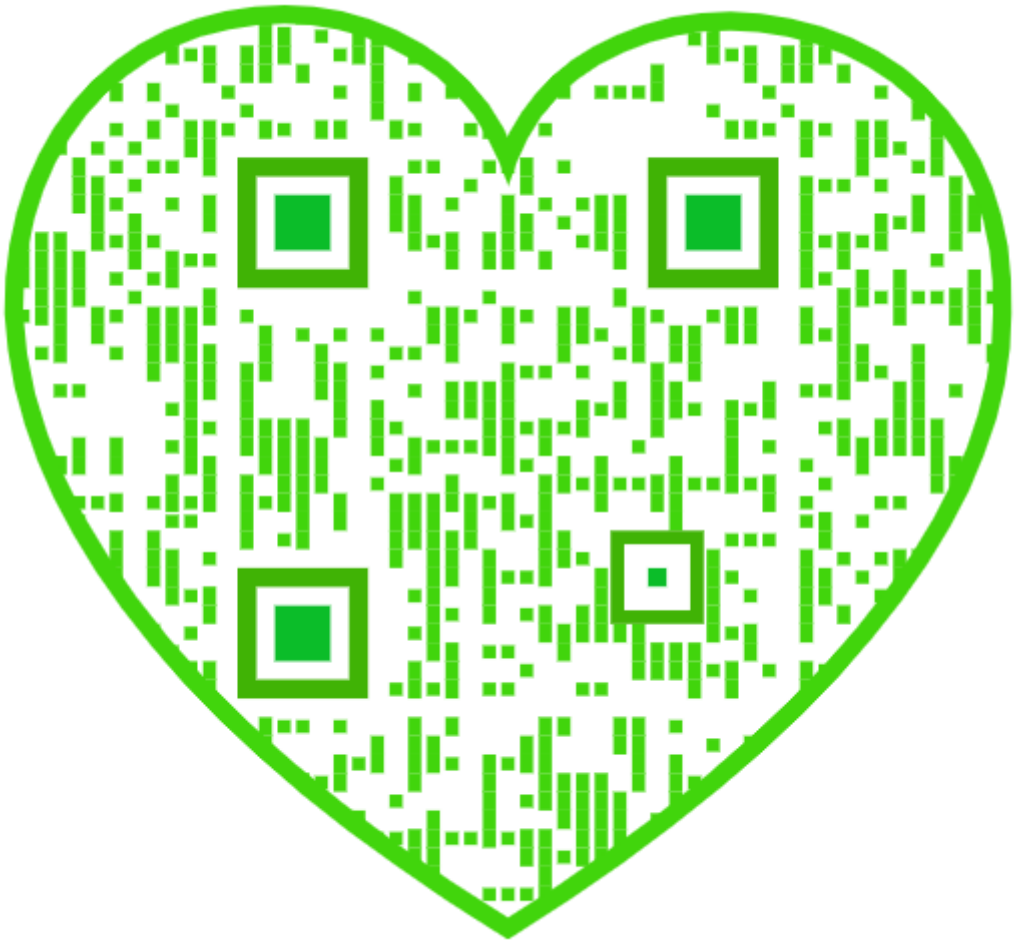

DE FRIESCHE KALENDERFEESTEN

DE FRIESCHE KALENDERFEESTEN

VOLKSGEBRUIKEN VAN WESTERLAUWERSCH FRIESLAND, HET GEHEELE JAAR ROND

DOOR

S. J. VAN DER MOLEN

UITGEVERIJ HAMER – DEN HAAG

Opdroegen oan myn stalke
en stiper Klaes Sierksma.

WOORD VOORAF

Dit boek wil een traditie voortzetten, een traditie welke in Friesland teruggaat tot ongeveer een eeuw geleden. Toen deed de eerste Germaansche hergeboorte — ingezet door de gebroeders Grimm in Duitschland — ook tusschen Flie en Lauwers de oogen van eenige goede Friezen opengaan voor de waarden van het eigene, blijkende uit taal, zeden, gewoonten, gebruiken en volkscultuur van het volk in het aloude stamland. Aan hen — hun namen zullen in den tekst herhaaldelijk genoemd worden — danken wij de kennis van veel, dat sedert verdwenen is uit de levende folklore van Friesland. Hun onderzoekingen, studies en verzamelingen van materiaal maakten het mede mogelijk, dat Waling Dijkstra in het laatst der vorige eeuw een groot, tweedeelig werk kon samenstellen, getiteld „Uit Frieslands Volksleven", dat nu nog een rijke bron voor de kennis van het Friesche volksleven vormt.

Dit werk heeft echter verschillende tekortkomingen. Niet alleen heeft de samensteller vrijwel steeds verzuimd de bron aan te geven waaruit hij putte, doch het blijkt steeds meer, dat de Friesche folklore rijker was en zelfs soms nog is dan Waling Dijkstra's boek doet vermoeden.

En thans, nu wij een tweede Germaansche renaissance beleven (men kan haar ook opvatten als een regelrechte voortzetting van de eerste, welke nu eerst tot een machtigen doorbraak komt), willen wij dien rijkdom kennen. Dit boek wil daartoe medewerken. Het zet het werk der 19de-eeuwsche Friesche volkskundigen voort, niet het minst ook doordat het voor een deel steunt op hetgeen werd opgeteekend uit den volksmond. Het wil de wetenschap betrouwbaar materiaal verschaffen en den belangstellenden leek, Fries en niet-Fries, een beeld geven van de vele zinvolle gebruiken welke voorheen aan het Friesche boerenjaar glans en diepte verleenden en die thans gelukkig nog niet alle verdwenen zijn.

Vele dezer gebruiken zijn allerminst tot Friesland — waaronder wij hier verstaan het kerngebied der Natio Frisica, dat is de tegenwoordige Nederlandsche provincie Friesland zonder de Friso-Saksische Stellingwerven, doch met inbegrip

van het Friesche Schellingerland [1]) — beperkt. Men vond en vindt ze ook, dikwijls in eenigszins andere vormen, elders in de Germaansche ruimte. Zij dienen dus in grooter verband te worden bezien dan in dit boek mogelijk was, al hebben wij zoo nu en dan ook niet-Friesche parallellen aangehaald. Overigens biedt juist Westerlauwersch Friesland een zeldzame gelegenheid tot het overzien van een bepaalde volkskundige stof. In een betrekkelijk kleine ruimte vindt men een karakteristiek „Volkstum", dat zich op grond van eenheid in taal, huizenbouw, zeden en gebruiken nauwkeurig laat begrenzen en zich wèl onderscheidt van de omliggende Saksische, Friso-Saksische en -Frankische gebieden. Dat dit de bestudeering van volksche verschijningen en eigenaardigheden vergemakkelijkt, is duidelijk.

Tenslotte ben ik een woord van dank verschuldigd aan mijn vriend en helper, den heer Klaes Sierksma, te Leeuwarden, aan wien ik menige mededeeling dank; aan de ambtenaren der Provinciale Bibliotheek aldaar en aan de Volkskundecommissie der Ned. Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam, die mij in de gelegenheid stelde van de resultaten der Friesche vragenlijsten kennis te nemen.

Heerenveen, Bloemenmaand 1941.

S. J. VAN DER MOLEN.

---

[1]) Deze benaming is juister en mij liever dan het officieele Terschelling. De eilanders zelf spreken van Skylge en Skylje — dat is, volgens Winkler, Skilia = Skilinga — en de oude Nederlandsche benaming is dan ook de(r) Schelling of ter-Schelling, dat is: te der Schelling. Door onbegrip betreffende de beteekenis van den naam heeft men Wester-Schelling zelfs opgevat als West-Terschelling, thans de officieele naam van „West".

INLEIDING

Men kan nog vaak de bewering ontmoeten, dat de Friezen zoo sterk gehecht zijn aan eigen zeden en gebruiken en zoo gaarne vasthouden aan het overgeleverde. Wie op grond hiervan zou verwachten, dat Friesland dus wel rijk moet zijn aan volksgebruiken, komt bedrogen uit. Niet alleen heeft het moderne leven zooals zich dat vooral na den wereldoorlog ook in Friesland uitte, vervlakkend gewerkt in het volksleven tusschen Flie en Lauwers, maar reeds in de vorige eeuw blijkt er op het gebied van de folklore veel te zijn verdwenen. Wel kon Waling Dijkstra in zijn bekend en veel geciteerd werk „Uit Frieslands Volksleven" nog heel wat materiaal verzamelen, ook wat betreft de kalenderfeesten, doch Johan Winkler klaagde reeds in den Frieschen Volksalmanak van 1887 over het verdwijnen van vele „Oud-Friesche volkseigenheden", waarvoor hij het Calvinisme der 17e eeuw vooral aansprakelijk stelt. Deze bekende Friesche taalgeleerde en volkskundige schrijft o.m. in genoemd werkje (bl. 40—41 en 46):

„Vooral de steile Calvinistische predikanten der zeventiende eeuw, geestdrijvers die zij waren voor hunne stugge kerkelikheid, onderdrukkers van al het oude, volkseigene en volksaardige, hebben met al hunne macht en met taaie volharding uitgeroeid wat de zestiende eeuw nog van Oud-Friesche volkseigenheden in wezen gelaten had."
„Van hun standpunt bedoelden zij anders niet als het heil des volks. Maar op hen rust, naar mijne meening, het grootste gedeelte der schuld in deze bejammerensweerde zaak, namelik dat een groot deel van de nalatenschap onzer edele voorouders, wat volkseigenheden aangaat, onherstelbaar verloren is."

Scherp was Winkler, zelf aanhanger van een orthodox Christendom, in zijn requisitoir:

„....Zoo werd onzen volke lust en spel en kinderlike, ongekunstelde vroolikheid benomen, terwijl allerlei nuttelooze geleerdheid en schadelik bijbelgetwist het gezonde verstand en het eenvoudige gemoed des volks krenkten. Ach! en de steile en stugge kerkelikheid der stroefe en al te nuchteren Calvinistische Herformden, die in Noord-Nederland de macht in handen kregen, zij was der volkspoezye zóó vijandig! Zij belette of doodde zoo veel ze kon, alle uitingen van den volksgeest, naar de zeden der voorvaderen, in feesten en plechtigheden en vroolikheid."

Inderdaad heeft ook in Friesland de kerk zich meer dan eens tegen de „dartele" uitingen van een kerngezond volksleven

gekeerd, waarover ons de acten der synoden voldoende inlichten.
Zoo wilde de synode te Dokkum, aangevangen op 12 Mei 1591, tegengaan en afgeschaft zien „nachtluiden, avontspelen, dantzen, croenen te hangen en dergelijcke onordentlickheit."
De synode te Bolsward, geopend op 11 Juni 1594, gaf enkelen personen de opdracht den Frieschen Gedeputeerden te vragen om „te impedieren die profanatien des sabbaths, als te weten het avontspeelen, gansetrecken, tonnesteecken, papegaijschieten, meiboomhalen....., coperen, bakenbranden int trouwen."
Drie jaar later spreekt de synode „binnen Dockum" (24—27 Mei 1597) den ban uit over „den ontheilinge des sabbats" door „avontreijen, luiden der clocken, idele speelen", enz.
De Dokkumer synode, aangevangen op 5 Juni 1604, verzoekt tenslotte Gedeputeerden niet alleen tegen te gaan het „luijden der clocken, twelck overmatich ende buijten tijts geschijet", maar ook: „avontspelen ende het lichtveerdich singen in dien, item clockluijden om de jonge jeucht bijeen te roepen, item meijbomen op te richten, cransen op te hangen om daeronder de vleijslijcke lieden aen de reijen te singen, ende ooc mede het schijeten, branden ende blaken onder het bevestigen vant houwelijck...." [1])
Een en ander is uiteraard niet zonder gevolgen gebleven voor het Friesche volksleven.

[1]) Acta der Provinciale en particuliere Synoden, door dr. J. Reitsma en dr. S. D. van Veen.

Kaartje der in het boek genoemde plaatsen.

KOPPERMAANDAG

Gebruiken in verschillende plaatsen

Koppermaandag is de Maandag na den eersten Zondag volgende op Driekoningen (6 Jan.) en het begin van den Vastelavondtijd.

Deze dag heette volgens *Waling Dijkstra* in de 19e eeuw bij de Friesche landlieden vrij algemeen „*Kopermoandei*" (Kopermaandag), omdat men het woord niet meer begreep en op den klank afging.

De naam wordt meestal afgeleid van „copperen". Een „coppe" was een drinknap en „copperen" zou dan beteekenen: drinken en feestvieren.

Dokkum.

Als zoodanig werd Koppermaandag nog in het begin der vorige eeuw te *Dokkum* gevierd.[1]) *H. Potter,* die in deze stad gewoond heeft, vertelt over deze viering [2]) n.l.:

„Nu moet ik nog spreken van het vieren van eenen plegtigen dag, als een feestdag, zooveel mij bewust is, alleen in deze stad bekend: ik bedoel Koppermaandag, zijnde de tweede Maandag in de Januarij: dit is een dag, die aan de weelderigste en uitsporigste vermaken wordt toegewijd en met niets nader dan de oude *Bacchanalia* van *Rome* kan vergeleken worden. Voor elke buurt of wijk is dan een bijzonder feest bestemd, bestaande in lekker eten en drinken van den morgen tot den avond: — rijk en arm, jong en oud, zoo hij maar tot eene buurt behoort, deelt in hetzelve, al zullen dan ook de kleederen naar de bank, om de kosten goed te maken."

Over deze „Koperen Maandag"-viering licht ons de in 1812 te Dokkum geboren schrijver *D. Hansma* in „De Oude Tijd" 1872 (bl. 220) uitvoeriger in. Aan zijn beschrijving zijn de volgende bijzonderheden ontleend:

De stad was in buurten verdeeld, ieder uit ongeveer twintig huizen bestaande. De buren moesten onderlinge hulp bij sterfgevallen verleenen, zoowel bij het „beredderen" als bij het begraven van de dooden. De mannen en vrouwen vorm-

[1]) Zie de kaart op bl. 9, waarop alle in den tekst genoemde plaatsen voorkomen.

[2]) Reize door de oude en nieuwe oostelijke departementen van het Koningrijk Holland (1808), bl. 79—80.

den elk een afzonderlijke vereeniging, aan het hoofd waarvan respectievelijk een Fiskaal en een Fiskaalsche stond. De Koperen Maandag was bestemd voor de jaarlijksche algemeene vergadering. Dan ontving ieder Fiskaal(sche) de buren bij zich aan huis. Daags te voren gingen de boodschappen de buurt rond. Op die bijeenkomst deed de Fiskaal rekening en verantwoording. Uit het bedrag der boeten van wie niet verschenen waren, werd de vertering goedgemaakt en zoo er tekort kwam, paste elk zijn aandeel bij.
Op Koperen Maandag, zegt Hansma, verkeerde de geheele stad in vroolijkheid. Alle huisvaders en huismoeders waren uit, want geen buurt, rijk of arm, die haar burenpret niet had. Intusschen vermaakten de jongelui zich met dansen en zingen in de herbergen, en de dienstboden en kinderen deden hetzelfde thuis. In de buurtvergadering hadden de mannen bij hun bier: tabak, scharren en Deventerkoek; de vrouwen kregen, na de thee, koffie met poffen of krentebollen. 's Avonds begaf ieder mannengild zich ten huize van het vrouwengild in dezelfde buurt en dan werd het feest zeer vroolijk bij een glaasje brandewijn met suiker tot laat in den nacht voortgezet.
Den volgenden dag, den „blikkene" Dinsdag, was het nog vrij vroolijk in de stad; dan hield men de napret, en eerst 's Woensdags daarop keerde ieder tot zijn dagelijksch werk terug.
In 1840 maakte een stedelijke verordening een einde aan deze vermakelijkheden.

Grouw

E. Halbertsma[1]) licht ons in over gebruiken op dezen dag te *Grouw*. Hij weet mede te deelen, dat de jongens dan de kettingen van de hellingen halen en die over de straat sleepen, kortom, dat zij probeeren om voortdurend gerammel en lawaai te maken. Wie de zware hellingkettingen niet tillen kan, neemt een lichtere schoorsteenketting, en de allerkleinsten sleepen een oude blikken ketel achter zich aan.
In het „Nieuwsblad van Friesland" (een der nummers van Dec. 1931) verhaalt een inzender uit *Grouw* nog, dat de jongens, terwijl zij de kettingen welke zij bij timmerlieden, sme-

[1]) N. Fr. Volksalm. 1837, bl. 134.

den en houtmolens leenden, over de straat sleepten, zongen: „Hjoed is 't kettingdei, kettingdei is 't hjoed". (Vandaag is het kettingdag).
Nog in 1888 bestond dit gebruik, volgens een bericht in het „Nieuw Advertentieblad" van 11 Jan. van dat jaar. Er wordt o.a. in gezegd, dat het kettingsleepen met het aanbreken van den dag begint en des middags ophoudt.

Andere plaatsen

Dit gebruik stemt geheel overeen met wat *Waling Dijkstra* vermeldt over „de meening van de kinderen in vele der Noordelijke dorpen", n.l. dat zij op dezen dag geraas behooren te maken. Zij loopen dan het dorp op en neder, terwijl zij kettingen of andere gedruischmakende dingen over de straat sleepen. Velen stellen zich ook tevreden met het maken van wat ketelmuziek op oude blikken, ijzeren of koperen voorwerpen. Te *Holwerd* zingen ze daar bij:

„Kopermoandei, blikken tiisdei,
Noch in dei
Den is kopermoandei wei." [1])

Maar ook voor de ouderen was Koppermaandag een bijzondere dag. Op plaatsen waar de scheepvaart een voorname rol speelde, verhuurden zich de schippersknechten dien dag. In vroegeren tijd, toen de buitenlandsche vaart zeer fleurig was, ging het op dezen dag vooral te *Makkum* bijzonder druk toe. De kapiteins hielden dan zitting in de herberg „Het Schippershuis", en de varensgezellen kwamen zich daar aanbieden. Men had bij die gelegenheid muziek en dans en het spreekt dus van zelf, dat er ook meisjes kwamen. Ja, de kapiteinsdochters namen evengoed als anderen deel aan de pret; onderscheid van stand werd daarbij niet in aanmerking genomen.
In het verleden was Koppermaandag in *Tietjerksteradeel* en vrij zeker ook elders de dag, waarop de wettelijke opzegging van de huur plaats had. In de Recesboeken luidt de formule daarvoor:
„Koppermaandag, zijnde de gewone dag van vrijzettingen

[1]) W. D. I, bl. 167.

deser deelen (= gritenijen) namentlijk om de Landen op St. Petri en de Huizen op May daaraanvolgende beide oude stijl (= tijdrekening) volgens deels costume in vrijdom te verlaten of aan te nemen." [1])

Op Koppermaandag kwamen te *Grouw* 's avonds de dorpelingen samen om de zaken van de „bûrrens" (lett. buurten) te regelen en de boeten te verteren. Die „bûrrens" waren begrafenisvereenigingen. Elke buurt had plichtdoenden die zorgden voor de begrafenis van overleden buurtgenooten.

Bij de afrekening waren mannen en vrouwen tegenwoordig en bij een kopje koffie met een klontje en een goede sigaar werd de avond gezellig doorgebracht. Door het oprichten van „De laatste eer" in 1906 is ook aan dit Kopermaandaghouden een einde gekomen.

Dokkum is thans nog de eenige plaats in Friesland waar deze dag niet geheel in het vergeetboek is geraakt. Elk jaar ontvangen n.l. op Koppermaandag nog de bewoners van een bepaald stadsgedeelte ingevolge een oude erflating de huur van een bleek welke door de Ned. Tramweg Mij. gehuurd wordt. Dit geld wordt dan onder hen verdeeld.

[1]) *Berg. Courant*, 13 Mei 1941.

VASTELAVOND

De benaming

Vastelavond of Vastenavond is de dag vóór Aschwoensdag, de 41ste dag vóór het Paaschfeest, in Friesland voorheen als „*Fêsteljoun*" bekend. Te *Hindeloopen* sprak men van „*Houmanhou*". Men vindt deze benaming o.a. in het rijmstuk van *S. O. Roosjen* in het Fr. Jierb. 1834, blz. 69, in het dialect van Hindeloopen, getiteld: „Hynleper Houmanhou", dat aldus begint:

„Lest wieren feuwer joenge fanen
Op houmanhou oen 't bottedwaen.
Hja scoeden bollebefjes bakke,
En wieren oen 't bisliik bislaen."

De verklaring van dezen merkwaardigen naam is niet moeilijk, indien men bedenkt, dat in eenige vastelavondliedjes geregeld de dreun „Ho, man(nen), ho!" terugkeert, o.a. in het liedje:

„Vrouw, 't is Vastenavond!
Ho, mannen, ho!
'k Kom niet thuis voor 't avond,
't Is, menheer, als zus en zoo."

Men vindt het reeds bij Breêro, die in „Het Moortje" een jongmensch, dat een van zijn vrienden zonderling vermomd ziet aankomen, laat zeggen:

„Ja wel, het is te mal; de geck is seecker sot.
Hier schort niet dan een blaas of zoo een rommelpot,
Om voor de luy 'er deur te rasen en te singhen
De neske deuntjes en de kinderlycke dinghen:
Gheef mij een pankoek uyt de pan,
Ho, man, ho!
De Vastelavondt die komt an,
So, mijnheer, also!" [1])

Vastelavondspelen

Nog in de vorige eeuw ging Vastelavond gepaard met eenige feestelijkheid, doch er was weinig meer over van de glorie, waartegen zich het Hof van Friesland bij placaat van 12 Febr. 1566 keerde:

[1]) Zie over deze benaming voorts een mededeeling van schrijver dezes in „It Beaken", I, 101.

„Alsoe tot kennisse van den Houe van Vrieslant gekomen is, dat nyet tegenstaende eenige ordonnantien ende verboeden ter contrarien, hen eenige Leechgangers, zoe wel Inlantsche als Uytheemsche, ondervinden, *V'astenauonts tyden* zoe wel binnen den steeden van Vrieslant, als ten platten Lande, *te loopen dansen ende speelen*, doende onder 't pretext van dien den Onderzaten groot ouerlast, verdriet ende confuys, soe met dreigementen als anderssins, insonder als men hem nyet en geeft dat zij begeeren...." verbiedt 't Hof „mits deesen eenen yegelycken, wye hy zy onder 't dexel van *Zwertdansers ofte andere Speelders*, 't zy in Steeden, oft daer buyten ten platten Lande, te gaene spelen, bedelen ende teeren op den Huysman...."

Of dit placaat iets heeft uitgewerkt? Van zwaarddansers vernemen we sedert niets meer in Friesland, maar twee en een halve eeuw later trok de jeugd op Vastelavond nog zingend, zich rhythmisch begeleidende op den rommelpot (te Hindeloopen: „goese"), langs de huizen, vooral op *het Bildt*.
Daar was, althans in mijn jeugd, zegt *Waling Dijkstra*, omstreeks en op Vastelavond de rommelpot een kinderspeeltuig. Alleen de armste kinderen gingen er mee langs de huizen om centen. Sommigen waren daarbij ook wel zot aangekleed, natuurlijk altijd op weinig kostbare wijze. Nog in het laatst der 19e eeuw was het bij vele Bildtboeren de gewoonte op Vastelavond pannekoeken te bakken; de arme kinderen, die een rommelpotserenade kwamen brengen, werden op dat gebak onthaald. Hieraan herinnert het Friesche spreekwoord: Ik heb het zoo druk als de pan op Vastelavond.

Rommelpotliedjes.

Vastelavond- of rommelpotliedjes in de Friesche taal zijn nimmer opgeteekend. Trouwens, bij de meeste kalenderfeesten in Friesland werden Hollandsche of Stadfriesche „sankjes" gezongen, wat op import wijst.
Het repertoire vermeldde o.a.:

'k Heb soo lang met de rommelpot geloopen,
En nog geen geld om brood te koopen.
Ambakkerij (ook wel: annebakkerij), Ambakkerij!
Geef mij 'n oartsje, dan gaan ik foorbij.
Dan gaan ik naar de buren,
En laat myn potsje skuren,
Foor 'n sent, foor 'n duit,
Nu is Fastelavond uit. [1])

[1]) In doaze fol âlde snypsnaren, blz. 17.

Op het Bildt werd wel gezongen:

'k Heb al soo lang met 'e foekepot geloopen
En nog geen geld om een broodje te koopen.
Foekepotterie, Foekepotterij!
Geef mij een broodje, dan gaan ik weer foorbij.[1])

Een wonderlijk lied was ook het volgende, dat zoo plechtig inzet, maar dat die plechtigheid spoedig laat varen:

't Was op een Fastelavond,
Al op een heiligen tijd,
En raad eens wat er te doene kwam (bis)
Al met dat oude wijf.

Dat wijf dat wou niet werken,
Sij wou niet graag wat doen.
't Kwam louter door haar luïgheid,
Sij melkte maar eene koe.

Die koe wou sy ferkoopen,
De stal moest ledig staan.
Nu kan dat luie wijf slapen,
Een ander moest werken gaan.

Sij had so'n oude smeerpot,
Die noemde sij hossebos,
Die was in drie en dertig jaar
Niet eenmaal uitgerost.

Het huisje dat was dakkeloas,
De spanten lagen bloat,
Nu skijnt dat lieve sonnekijn
Dat luie wijf in haar skoat.

De man ging naar de kerke,
Hij klaagde daar sijn noad.
Maar doe hij weer naar huize kwam,
Doe lag sijn wijf al doad.

Doe raadden hem de menschen,
Dat hij moest trouwen gaan.
Maar hij bedacht sijn eigen sin,
Sijn eigen sin dacht hij.[2])

---

[1]) Volksmond.
[2]) In doaze, blz. 17—18.

Een duidelijk „stêdsk" pakje heeft ook het volgende Vastelavondliedje aangetrokken:

Hier op en hier an,
Hier woant de rike man,
De rike man met eere.
Eer, eer, wasse.
De koaning in de plasse,
De koaning in 't nije saad,
Froutsje, froutsje húsraad.
Der stane twee meisjes foor je deur,
Die wouwen soo graag es danse,
Foor de roade kranse.
Kukelehaan,
Blyf wat staan.
Geef mij twee geliken,
Dan gaan ik út te striken.
Strijk, strijk, straintsje,
Foerman hyt Maraintsje.
Hier 'n stoel en daar 'n stoel,
Op elke stoel 'n kussen.
Moai meisje hou je kinnebak toe,
Of ik flap er 'n pannekoek tusschen.[1])

Deze laatste regel wijst nog eens op het vermelde pannekoekbakken. Maar ook een hartig hapje werd niet versmaad, getuige het ook in Friesland bekende en ook elders op Vastelavond gezongen liedje:

Boven in de schoorsteen,
Daar hange lange worsten.
Snij maar van de lange,
En laat de korte maar hange.[2])

Uit Nieuwe Bildtdijk onder St. Anna-parochie stamt tenslotte het volgende liedje in Bildtsch dialect:

---

[1]) Id. bl. 18—19.
[2]) Id., bl. 5.

Vasselaven
Die kom t' aven
Alle mooie meisies hebben een man
Behalve ik en mien sussie.
As mien sussie komt te trouwen
Dan krij ik een swager
Al op mien vasselaven.
Dan gaan wie naar de buren
Dêr late wie de potsies schuren,
Dan gaan wie naar de Fransen
dêr late wie de potsies danse.
Hier een stoel en dêr een stoel
Op ieder stoel een kussen.
Meisje, til je kinnebak eens op
En flap er een pannekoek tusschen.[1])

Ook „particuliere" rommelpotliederen werden op Vastelavond wel gezongen. In het „Nieuw Advertentieblad" (later Nieuwsblad van Friesland) van 7 Febr. 1894 komt een artikel voor, waarin o.m. gezegd wordt:
„'n Halve eeuw geleden was het op de avonden van „*Fesseljoun*" in menig dorp „spel en dans" in de herbergen; elders werden liederen gedicht en uitgereikt aan de klanten, zooals jaar op jaar geschiedde te *Irnsum*, door den Postlooper Harmen Koekkoek."
Er wordt dan aan herinnerd, hoe Harmen liep „in 't Narrenpak, met bonte linten opgetakeld, zingend en dansend langs den weg of roerend den rommelpot", waarna enkele van Harmens liederen worden medegedeeld.
Het *Vastenavond-Postlied van 1831* bestaat uit niet minder dan tien coupletten, aldus aanvangende:

Kiviet! wiets! roekoe! koekoek!
Harmen komt weer uit de hoek.
Vergenoegd in 't zaligst lot,
Roert hij keel en rommelpot.

Zijn *„Vastenavond-Kristen-Koekkoeks-postwensch voor*

[1]) Vragenlijst 4, Volkskunde-commissie.

1835" bezingt den lof van Harmen, om met een gelukwensch aan zijn klanten te besluiten, waarbij de „lieve maagdenstoet" wordt uitgenoodigd:

„Koomt met Koekoek danzen, stoeijen,
Hupplen als de jonge koeijen,
Hangt hem kwasten aan den hoed.

De onderteekening van dit schoone lied luidt:

Eernsum, 2 Maart 1835. *Harmen Koekkoek,*

Poestertrapper, Turfdrager en Postloper.

Of dergelijke liedjes ook in bundeltjes vereenigd werden? Wumkes [1]) vermeldt de verschijning in 1857 bij W. Beeling, te Leeuwarden, van een *„Spiksplinternije Festeljounskrante."* Zoo blijkt een eeuw geleden Vastelavond in Friesland al aardig te zijn afgetakeld. De rommelpot en het narrenpak van lieden als Harm Koekkoek zijn de schamele resten van vroegere, ongetwijfeld feestelijker uitingsvormen. Overigens is het merkwaardig genoeg, dat Vastelavond in het weinig roomsche Friesland zoo lang na 1580 in het volksleven nog niet vergeten blijkt.

[1]) *Stads- en Dorpskroniek* II, bl. 281.

SINT-PIETER

De beteekenis van Sint-Pieter in Oud-Friesland

Is thans het bekende waterdorp *Grouw* vermaard om zijn Sint-Pietersviering, voorheen was de 22ste Februari een dag van beteekenis voor iederen Frieschen boer. Zoo was het van ouds een vast gebruik, dat de huur van een greidboerderij inging voor de landen en den watermolen met Sint-Pieter en voor het huis en „hoarnleger" met 12 Mei. Met de invoering van den Gregoriaanschen kalender, in Friesland met Nieuwjaar 1701, kreeg men een jaar dat met elf dagen ingekort werd. Die elf dagen beteekenden schade voor de huurders van landen en huizen en om daaraan tegemoet te komen liet men de huren, welke met Sint-Pieter en Mei moesten eindigen, doorloopen tot den volgende 5den Maart en 12den Mei. Zoo kwam de huurovergang van de „greiden" op 5 Maart (11 dagen na Sint-Pieter) en sedert is dit een vast gebruik gebleven.[1])

Over de beteekenis van den Sint-Pietersdag in de 17e eeuw licht ons *Johannes Hilarides* (1648—1725) in, die in zijn handschrift *„Naamsporingen van het Platte-Friesch"*[2]) mededeelt, „dat onze (Friesche) voorvaderen geneegen waaren, St. Pieter met een bijzondere driftige erkentenisse zeer vuerichlijk te vieren".

Van het thans nog bekende en in *„De Sint Pitersboask"* door de gebroeders *Halbertsma* vermelde rijmpje:

„Sint Piters dei,
Den grienet de wei,
Den bakt mem strou;
Den keallet de kou,
Den leit de hin,
Den hat de húsman it nei syn sin,"

geeft Hilarides een uitvoeriger lezing, onder de mededeeling: „De opmerkingen der boerezaaken omtrent deeze St. Piettersdach zijn noch in de mond van onze lantsluiden bestorven, in deze taal en kruippelrijmtjes":

---

[1]) v. d. B(urg) in: „Fryslân", 1916, bl. 133—134; [2]) Gemeentelijk archief Leeuwarden.

	Vertaling:
„Sint Pietter zijn dej,	(Op) Sint Pieters dag,
dan droegget de wej;	dan droogt de weg;
dan eernet de ej;	dan lamt de ooi;
dan wient de schieriel	dan trekt de grijze (geslachts-rijpe) aal (naar de paaiplaatsen)
dan bettert it miel	dan wordt het eten beter, ruimer
dan keallet de kuw	dan kalft de koe
dan gruitet de duw	dan koert de duif zachtjes
dan droegget de daam;	dan droogt de dam;
dan wandret de faam;	dan verhuist de meid;[1])
dan kroosket de hin;	dan „kakelt"[2]) de kip;
dan grienet de fin;	dan wordt het veld groen;
dan wierket de huisman	dan is het weer den landman
wol nej sien sin."	wel naar zijn zin.

Dit rijmpje heeft kennelijk betrekking op den greidboer in de lage waterrijke streken van Friesland, die tot in deze eeuw 's winters veel overlast van het water ondervond en dan op zijn hooge huisstede als op een eilandje temidden der ondergeloopen weiden woonde.
Hilarides maakt ook van eigenlijke volksgebruiken op Sint-Pieter gewag, n.l. het uitwerpen van ballen, waarover zijn handschrift de volgende belangwekkende mededeeling bevat:

„Sinte Pietters baal".

Het is de vierdach van St. Pietters Stoel, dat bij de Roomsch-gezinde friezen op de 22ste Februari voorvalt, de zelve dach vermaard is, door het uitwerpen van gelooverde, bestikte en anders met zijde en linten opgepronckte ballen: die in de kloosters, sierlijk van de Begijntjes worden opgemaakt. Welke de nieusgehuwde jonge lieden, die voor de eerste

---

[1]) Opmerking verdient, dat toen dus blijkbaar de „boerefammen" met Sint-Pieter in haar nieuwen dienst traden. Thans is dit bijna overal: „âlde Maeije" (12 Mei).
[2]) Lector P. Sipma, met wien ik de beteekenis van dit verouderde woord besprak, denkt aan een onomatopee. Het werkwoord beteekent dus: „krô"-geluiden maken.

maal, binnen dat jaar in echt getreden zijn onder haare spul-genooten en gebueren, in een groote toeloop van jonge lieden worden uitgeworpen; en alzoo te grabbel gesmieten: en met grooten iever worden opgeraapt, onder veel gedrang en stooten, *malkander in het waater voerende.*
Men heeft ook gelooverde ballen, met zijde bestikte, en anders, met linten en strikken opgepronckte: die in de Brabantsche kloosters, door de Begijnen sierlijk zijn opge-maakt. En de zoodaanige worden aan de speelgenooten en vrienden gegeeven, die de zelve in haare kassen, voor het linnen te pronck en ter geheugenisse, opspelden.
Met welke plechtigheit en volksgewoonte, onze voorouderen wijselijk hebben willen betuigen; dat de jonge luiden, nu in de echte staat getreeden haar tot ernstige en mannelijke handelingen behooren te begeeven: en het vermaak der jonckheit te verlaaten; het kinderspeeltuig aan ongetroude spulgenooten en kinderen behoorden over te geeven: en haar alzoo tot de plichten van ernsthaftige naestheit en huishow-dinge te begeeven."

Baluitwerpen in Dantumadeel.

Een dergelijk gebruik was in *Dantumadeel* omstreeks het midden der vorige eeuw nog bekend. *Waling Dijkstra* schrijft er over, maar veel uitvoeriger is het opstel van *H. G. v. d. V(een),* in *„Iduna"*, 1854 (bl. 142—149). Deze Driesumer schoolmeester vertelt, dat de kastelein van het dorp in ver-band met het in Mei te houden huwelijk ter eere van het jonge paar met Sint-Pieter een feest geeft.
Een paar avonden daarvóór komen de vriendinnen van de bruid in de herberg om mooie ballen te maken, welke op den feestdag te grabbel zullen worden gegooid. Met papier van allerlei kleuren worden aardappelen of knollen bekleed, ter-wijl er ook haren en leeren „heinderballen" aan de kinderen die er het vlugst bij zijn, ten geschenke zullen worden ge-geven.
Dit zijn allemaal *„weeskeballen"*. Maar twee mooiere ballen worden gereedgemaakt voor de vrouwen en meisjes en voor de mannen en jongelingen. Deze heeten *„looverballen"* en worden zeer stijf in een houten „strampel" (gevorkte tak: Y) gebonden, met koord. Deze ballen moeten losgemaakt wor-

den door een ieder, die zoo'n „strampel" in handen krijgt. Wie daarin slaagt, heeft een van de uitgeloofde prijzen, een mooi stuk zilverwerk, behaald. De bal, welke door den aanstaanden bruidegom wordt uitgeworpen, geeft een prijs voor het „manfolk", terwijl aan den bruidsbal een prijs voor de vrouwen verbonden is, zooals de herbergier die heeft uitgeloofd.
De prijzen komen in een mooie kroon te hangen, welke ook van tevoren wordt klaargemaakt.
Bij die voorbereidingen wordt de brandewijn met suiker niet vergeten, vooral wanneer de jongemannen de meisjes komen helpen. Het heet, dat de meisjes op Sint-Pieter vrij hebben om ieder een vrijer te halen. Om nu den waren Jozef te krijgen, kan het geen kwaad dat men een paar avonden vóór den grooten dag met elkaar kennismaakt.
Dan is het Sint-Pieter en tegen het middaguur vereenigen de jongelui en de vriendinnen zich met het bruidspaar in de herberg. De meisjes hebben witte schorten voor. Men drinkt, men zingt en zet deuren en vensters wijd-open. Daar gooit de bruid onverwachts den eersten bal uit het venster, spoedig door meer gevolgd. Die zijn allemaal voor de kinderen, die vóór de herberg even luide juichen en joelen als de anderen binnen.
Want de kinderen meenen, dat dit de prijs- of looverballen zijn en dat zijn ze voor hen ook. Maar eigenlijk zijn het allemaal „weeskeballen". Ze graaien echter alles op, in de hoop voor niets een mooien bal te krijgen.
Ondertusschen wordt het steeds roeriger in en om het huis. Zoowel het getal der kinderen als dat der feestgenooten neemt gaandeweg toe en de vreugde stijgt nog steeds. Zoo nu en dan wordt een lied aangeheven, waarmede allen instemmen.
Tenslotte treden de aanstaande bruid en bruidegom hand aan hand naar buiten, gevolgd door de meisjesgroep, die getweeën loopende *den Sint-Pieterszang* aanheft, welke Van der Veen aldus opgeeft:

Hier komen wij op St. Pietersdag; hoort er eens na; (bis)
Als doe die vrouw bruid
De bollen smeet uit;

Van dideldomdijn. (bis)
Als doe die vrouw bruid
De bollen smeet uit, allijn.

Kom, smijt er die bol toe het venster maar uit; hoort, enz.
En smijt die maar in vrouw Venus schuit;
Van dideldomdijn.
En smijt ze maar in vrouw Venus schuit, allijn.

Vrouw bruid die pligte wel met ons te gaan; hoort, enz.
Maar nu moet zij aan het wiegetouw staan,
Van dideldomdijn;
Maar nu moet zij aan het wiegetouw staan, allijn.

Het wiegetouw in haar rechter hand, hoort, enz.
En de brijsleef in haar linkerhand;
Van dideldomdijn;
En de brijsleef in haar linkerhand, allijn.

Het eerste jaar een jonge zoon; hoort, enz.
Het tweede jaar een dochtertje schoon;
Van dideldomdijn;
Het tweede jaar een dochtertje schoon, allijn.

Het derde jaar een hen met een haan; hoort, enz.
Nu kan vrouw bruid met de eijerkorf gaan;
Van dideldomdijn;
Nu kan vrouw bruid met de eijerkorf gaan, allijn.

Het vierde jaar een kalf met een koe; hoort, enz.
Nu is vrouw bruid aan het melken toe;
Van dideldomdijn;
Nu is vrouw bruid aan het melken toe; allijn.

Enz.?

De bruid en de bruidegom hebben ieder een eikenhouten strampel in de hand, stijf met touw omwoeld. Daarin zitten de looverballen. Op een kampje land buiten het dorp zal men naar die beide ballen grabbelen. Onder gezang komt het gezelschap daar aan. Alle oogenblikken werpen de vriendinnen nog „weeskeballen" uit, waar bij vergissing soms al een troep jongens en meisjes op afstormt.

Doch daar slingert de bruid plotseling haar looverbal over de hoofden van de honderden heen. Die er het dichtst bij is, vangt hem in de vlucht op, wil er mee wegsnellen, maar — zij heeft den bal nog niet uit de vork! De anderen zetten haar na en weldra vallen dertig meisjes op haar aan. De vangster rept en rukt om het touw los te krijgen. Het wordt een formeele vechtpartij, waarbij kleedingstukken sneuvelen.
De een pakt de ander de strampel af, totdat een meisje de bal naar een anderen hoek van het land gooit, in de hoop dat zij van de anderen bevrijd zal zijn of dat een vriendin er mogelijk mee vandoor zal gaan.
De bruidegom werpt ondertusschen zijn looverbal ook uit, over een sloot. De jongemannen snellen er achter aan, door en over de sloot. Dezelfde strijd als bij de vrouwen, maar „op syn manljues" stroomt er tusschenbeiden bloed. Het mes komt er bij te pas.
De sterkste of flinkste krijgt den bal niet; dikwijls speelt het toeval een groote rol. De mannen passen wel eens verraad toe: een stuk of vier spreken dan met elkaar af en verdeelen later de zilveren snuifdoos.
Is het balgooien afgeloopen, dan zetten bruid en bruidegom het lied van straks weer in, de meisjes stemmen er mee in en vele anderen gaan zingende de herberg mede binnen. Dan wordt het feest nog eens terdege besproken en men besluit met een dansje, een glas en een lied — of.... met een vechtpartij!

Sint Pietersballen elders

Dr. J. H. Halbertsma deelt in zijn hs. *Lexicon Frisicum* (bl. 67) mede:
„Op St. Peter was 't volgend spel: Men wierp een menigte ballen uit, waaronder één, die gemerkt en versierd was. Daar liep men naar, en na veel rondschoppen en grabbelen was er één die hem greep. Deze was dan koning, ging de buurt door, waar ieder hem tractatie of enig geschenk gaf. Die niets gaf, werden de glazen ingeslagen.
Petri Baerdt spreekt in zijn *deugdenspoor* van eene plaats daar men gaan sal om een Sinte Pieters Bal.
M. Hamconius zegt, dat de jonggetrouwde vrouw op St. Pie-

ter de kaatsbollen het huis uitwerpt, hare ongetrouwde speelnoten vaarwel zegt en in de huismoederlijke stoel vestigt."

In verband met het bovenstaande is van belang een verbod van „de achtb. magistraat van de stad Bolswart" — „bij publijke tromslag" — „dat niemand sich sal hebben te verstouten om op aanstaande sondag den 22e Febr.rij 1733 bij de huizen om te gaen om *Ste Pijttersballen*, of eenige andere moedwilligheden langs de straten te bedrijven by poene van een pond groot (6 gulden) bij de overtreeders te verbeuren, een ijder sij gewaarschuwt en wagt hem voor schade."

Een andere maal wordt verboden „om soo genaamde St. Pyttersballen om te lopen." [1])

Blijkbaar beteekent dit „omgaan", of „omloopen", dat de koning zijn bal aan de huizen toonde en daarvoor geld ophaalde.

Over *Sint-Pietersballen* in de Friesche Wouden leest men voorts in de kroniek van den Drachtsten rijmelaar *Fabricius*. In 1742 teekent hij aan:

„St. Pyttersballen, alles geroyeerd geworden, dat alle jaren vreeselijk was."

In een rechtzaak van 1784 staat vermeld:

„In den Sint Pietersnacht van dit jaar bevonden zich vele menschen in de herberg van Harmen Pieters in de *Valom*, (Dantumadeel) ter occasie van het uitsmyten van Sint Pietersballen", terwijl men in de stukken van een zaak welke op 7 Maart 1806 berecht werd, leest, „dat bij Keimpe Heins te *Zwaagwesteinde* de St. Pietersbollen werden versmeten."

Het is ook mogelijk, dat we hierbij aan het loten of dobbelen om Sint Pieterskoeken moeten denken, zooals men dat in *Grouw* tot en met het jaar 1905 (Loterijwet) kende.

Mannhardt [2]) vermeldt balspelen als in de Dokkumer Wouden voor Duitschland, Engeland en Frankrijk, waarbij steeds jonggehuwden een rol te vervullen hadden. Hij meent, dat de bruidsbal in de een of andere betrekking tot het groene loover, tot de jonge vegetatie gestaan moet hebben en wijst er op, dat de bal als symbool der zon zou kun-

---

[1]) Dr. O. Postma in: *It Heitelân*, 1940, nr. 12.
[2]) *Wald- und Feldkulte* I, bl. 471—480.

nen worden opgevat. De ballen welke met of tegen Paschen werden uitgeworpen, houden echter ook verband met de kerk en daarom stelt Mannhardt de vraag, of toch niet ondanks alles „die gansche Sitte des Brautballs zu Ostern kirchlichen Ursprungs, christlicher Symbolik entprossen (wäre)".
In dit verband is het opmerkelijk, dat Hilarides van ballen spreekt, welke in de kloosters gemaakt werden. Het kan echter ook zijn, dat de kerk het balgooien in het voorjaar aan zich getrokken heeft en wij in dit gebruik met mej. Grolman [1]) een oorspronkelijk magische rite moeten zien, waarmede elementen van een vruchtbaarheidsrite (de rol der jonggehuwden) zijn vermengd.
Inderdaad beteekent het Sint-Pietersfeest een afscheid van den winter en een begroeting van het voorjaar. In verband hiermede wordt wel de opvatting gehuldigd, dat het balgooien het onweer verbeeldt en dat het dit door contactmagie opwekte, waardoor men als het ware de lucht zuiverde en de omstandigheden voor nieuwen groei en vruchtbaarheid gunstiger maakte. Zuiveringsgebruiken op Sint-Pieter, waarbij een *hamer* te pas kwam, had men ook in Salland, Twente en Westfalen.
Op vele plaatsen heeft Sint-Pieter de plaats van den Dondergod overgenomen.[2]) Ook dit zou voor de bedoelde opvatting pleiten.
Thans behooren de Sint-Pietersballen tot het verleden en buiten Grouw weet geen boer meer iets van „Sint-Pitersdei". Op zijn hoogst zal hij, desgevraagd, antwoorden: Sint-Pieter — is dat niet dat Grouwster Sinterklaas?

De viering te Grouw.

Als dag der Sinterklaasviering, zoo kent men te Grouw thans den 21sten Februari, voorafgaande aan den naamdag van den heilige. Het is een dorpsfeest van de eerste grootte, vooral voor de kinderen. In het begin van deze eeuw nam de toenmalige directrice der bewaarschool het initiatief daar-

[1]) *Nederl. Volksgebruiken*, bl. 114—117; [2]) Mannhardt, *Germanische Mythen*, bl. 15.

toe en sedert verschijnt Sint Pieter in vol ornaat, gemijterd en met een witten mantel, te paard en begeleid door zijn zwarten knecht „Hantsje Pik of Plus", in de straten van het dorp, als een verlate Sinterklaas. Evenals deze arriveert de Grouwster goedheiligman per motorboot en bij den tocht door het dorp verleent „Apollo" met zijn vroolijke klanken steeds zijn zeer gewaardeerde medewerking. Na een omme-gang wordt een bezoek gebracht aan de bewaarschool, waar een soort openbare les gegeven wordt en waar de cadeautjes door Sint Pieter en zijn knecht dan worden uitgereikt.
Voorheen kende men dit Sinterklaasachtige vertoon niet. Echter reeds in de vorige eeuw maakte de Grouwster schoolmeester C. Wielsma een Friesch *„Sint-Piterssankje"*, waarin hij Sint Pieter schildert als een figuur, die 's nachts reist en te paard in snelle vaart over de schoorsteenen naar Grouw draaft. Maar bij de Halbertsma's zoeken wij tever-geefs naar een motiveering voor deze voorstelling; trouwens Sint Pieter is nimmer een paardenheilige geweest.
In „De Sint-Pitersboask" [1]) wordt Sint-Pietersavond aldus beschreven:

„....toen sprong er iemand de gang in, met een ketting aan het been, en vroeg, of er ook zoete kindertjes in huis waren. Ja, zei Saapke, kom er maar in, Sint-Pieter.
En daar kwam hij aan; het was stuurman Haije, maar hij was niet te herkennen. Een ruige muts had hij op en een zak op den rug, en het gezicht zoo in een zijden doek ge-wikkeld, dat er anders niets bloot kwam dan de oogen. De kindertjes kropen haast in elkaar, maar toen zij zagen, dat hij oom's oude „schanslooper" aan had, die aan alle boorden en zoomen met koek, Hamburgsche krakelingen en met speel-goed en appels benaaid was, waagde de oudste het al gauw om er een stuk af te halen; en daarop plukten zij alles van zijn kleeren, tot zelfs de knoopen: dat waren mooie appels. Toen vroeg hij aan de moeder, of zij zoet waren. Ja, zei Saapke. Anders had ik hen in de zak gestoken, zei Sint-Pieter, en toen stapte hij de gang in. Maar eerst smeet hij nog handenvol pepernoten over den vloer."

---

[1]) *R. en T.*, 5e druk, bl. 315.

E. Halbertsma[1]) deelt nog mede, dat in zijn jeugd jongelui die in eenigszins goeden doen waren, in schemeravond vermomd, met een rammelend lawaai van kettingen of iets anders, bij de huizen van de armen plachten aan te kloppen. Nadat zij handenvol pepernoten over den vloer gestrooid hadden, vertrokken zij weer — een gebruik, dat herinnert aan het geheimzinnige „Sinterklazejeijen" in een deel der Wouden.
Ook hier zien we trekken van Sinterklaas, den kindervriend, (het strooien van pepernoten) naast het rammelen met kettingen, dat op opwekking van de vegetatie zou kunnen duiden.
Mogen we tenslotte in de rijkelijk van appels voorziene jas van stuurman Haije een vruchtbaarheidssymbool zien? In elk geval spreekt deze travestie van overvloed en zegen en is zij aldus een zinnebeeld van het komende heilvolle seizoen.
Het Grouwster Sint-Pietersfeest is uit een oogpunt van broodfolklore weinig belangrijk. *J. H. Halbertsma*[2]) vermeldt het nuttigen van ronde *„boltsjes"* van fijn tarwemeel met wat stroop erin, welke broodjes „tot de allergelukkigste herinneringen" van zijn jeugd behooren. Voorheen werden deze „boltsjes", aldus Halbertsma, algemeen gegeten en „thans nog op drie dorpen, waaronder ook mijn geboorteplaats Grouw."
Des morgens na den nacht van 22 op 23 Februari zochten de kinderen naar deze broodjes, welke in een hoek verborgen waren. Vonden zij ze na lang zoeken, dan riepen zij opgetogen uit: „Dêr is myn Sint-Piter."
Thans zijn het vooral de *Sint-Pieterskoeken,* welke mede de glorie van den 21sten en den 22sten Februari uitmaken. De meeste worden gegarneerd met spreuken en rijmpjes, namen en voorstellingen, de laatste ook op bestelling. Daarnaast pronken in de uitstallingen der bakkers taaimannen en „-wiven", kruid- en mangelkoeken, suikergoed en oranjekoeken.
Om deze koeken werd vóór het van kracht worden der Loterijwet geloot en gedobbeld, waaruit *D. J. van der Ven* afleidt, dat het dus lotskoeken zijn, welke Sint Pieter als „dies

[1]) *N. Fr. Volksalm.* 1837, bl. 134; [2]) *Fr. Volksalm.* 1855, bl. 122—123.

criticus" (lotsdag) bepalen". Overigens werden ook met Sinterklaas in Friesland dergelijke koeken verloot.
In Grouw was voorheen 5 Maart (dus oud-Sint-Pieter) „bistegersdei", de dag van het vaststellen van het zomer-loon, bijv. voor de scheepstimmerknechten. Op 25 Sept. werd het winterloon vastgesteld. Op die dagen werd er niet ge-werkt en zaten de knechten in 't schuithuis om een groot vuur.

Verband tusschen Grouw en Sint-Pieter

Tenslotte dient de vraag gesteld te worden, waaraan het blijkbaar nauwe verband tusschen Grouw en Sint-Pieter is toe te schrijven.
Allereerst moge het „folksteltsje" vermeld worden, dat *dr. J. B. Schepers* in de „Leeuw. Crt." van 3 April 1905 mede-deelde en dat naar verluidt ouder dan 200 jaar zou zijn:
In den tijd der middeleeuwen stierf de vader van Sinterklaas en Sint-Pieter, want dat waren broeders.
Omdat Klaas de oudste was en het eerste recht had, nam hij roer en stuur in handen, wat Pieter danig speet. Hij zocht daarom aanhang en bestreed zijn broer, maar verloor den slag. En omdat Grouw toen nog niet door een weg in gemeenschap stond met den heerweg en men er dus slecht kon komen, zocht en vond hij daar een veilig toevluchtsoord. Welnu, niet alleen omdat Sint-Pieter hier was, maar ook omdat het zoo'n eind achteraf lag, vergat Klaas Grouw.
De dorpelingen die daarover hun ontevredenheid uitten, gaven Sint-Pieter de schuld ervan, zoodat tenslotte Sint-Pieter de handen in den zak stak en stilletjes geschenken gaf aan kinderen en groote menschen en dat wel op den 21sten Februari, des avonds. Wat tevens een feest was bij het begin van „de moaije tiid".
Dit verhaaltje, dat toch zeker niet veel ouder is dan twee-honderd jaar, is in zooverre van belang, dat het Sint-Pieter als begin van het voorjaar noemt. De bewering, dat Grouw zoo afgelegen lag en moeilijk te bereiken was, welke men dikwijls als argument hoort gebruiken om de Grouwster Sint-Pietersviering te verklaren, gaat echter stellig niet op. Voorheen had veel verkeer met het schip plaats en daarvoor lag Grouw, op een kruispunt van waterwegen, ideaal, terwijl

het 's winters over het ijs eveneens gemakkelijk te bereiken was.
Een andere kwestie is, of juist niet het drukke bezoek van schippers, varende kooplieden en 's winters van schaatsenrijders bij het zoeken naar een verklaring in het oog moet worden gehouden. In een zeer lezenswaardig opstel over Sint-Pieter in het *Nieuwsblad van Friesland*[1]) heeft de heer *W. H.(ielkema)* daarop gewezen. Het geheele jaar werd het dorp van over het water veel bezocht, doch op de scheiding van winter en voorjaar, als er niet meer geschaatst en nog niet gevaren kon worden, hadden de Grouwsters een poosje rust en konden zij geheel zichzelf zijn als Grouwsters onder elkaar en zoo kon dit volksfeest hier zoo vast met het dorpsleven vergroeien. Het was een feest voor de Grouwsters alleen en bleef dat door de eeuwen heen, ook na de hervorming.
Het is onbekend, hoe de Sint-Pietersviering vóór 1580 er uitzag, doch de Sinterklaas-trekken, welke ontegenzeggelijk ook nog de door de Halbertsma's geschilderde Sint-Pieter-figuur vertoont, zullen zeker na de hervorming op den in Grouw vereerden heilige zijn overgegaan, toen Sinterklaas de eenige heilige was, wiens vereering ook bij het niet-katholieke volksdeel onuitroeibaar bleek.
Evenmin weten we, of de Grouwster kerk, in de eerste helft der 12e eeuw gebouwd, aan Sint-Pieter werd gewijd omdat ter plaatse toen reeds omstreeks Petri Stoeldag een belangrijk volksfeest gevierd werd, dan wel of deze dag juist aan een feest ter eere van den dorpspatroon zijn belangrijkheid heeft ontleend. Tegen dit laatste pleit o.m., dat er in de „oorspronkelijke" Sint-Pietersviering weinig van den heilige valt te ontdekken (o.m. het kettinggerammel!). Voor het eerste pleit daarentegen, dat de Sint-Pietersdag in de Germaansche landen algemeen een belangrijke rol vervuld heeft in het volksgeloof en de volksgebruiken, waarbij van kerkelijke invloeden weinig blijkt.
Men heeft er wel zijn bevreemding over uitgesproken, dat in dit dorp van schippers niet Sint-Nicolaas tot patroon der kerk werd uitgeroepen. Hiertegen zou echter aangevoerd

[1]) 11-3-'36.

St. Pietersommegang door Grouw: een verlate Sinterklaasviering.

St. Pieter bij den bekenden bakker Sjoerd Haites te Grouw. Links een groote taaipop, in het midden een Sint-Pieterskoek.

Met St. Pieter maken de Grouwster bakkers veel werk van hun produkten. (foto's Gombault)

Akkrumer Palmsneinfamke.
(foto J. D. de Jong)

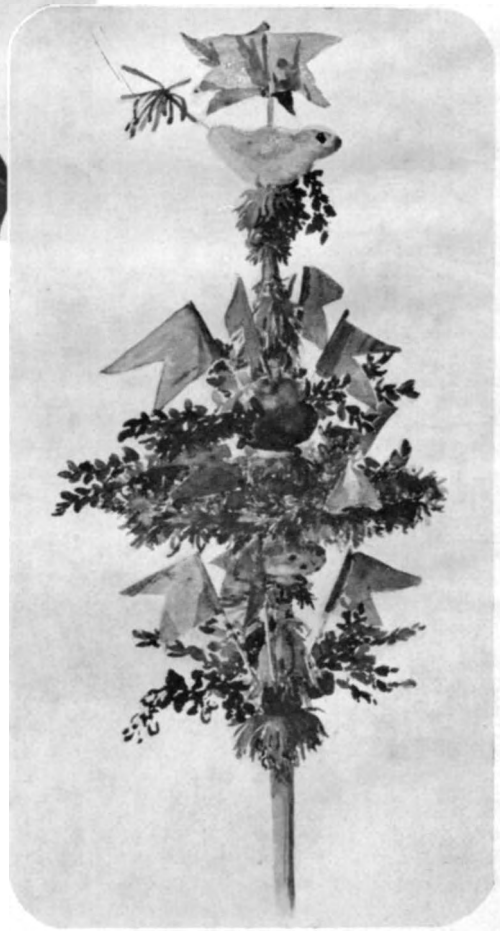

Palmpaaschje van Akkrum (naar teekening van Ids Wiersma, foto Gombault).

kunnen worden, dat volgens *Meisen*[1]) eerst na 1087 de Nicolaas-vereering onder het eenvoudige volk in deze landen zich uitbreidde en de meeste kerken in Friesland, aan Sint-Nicolaas gewijd, dan ook na 1200 gebouwd werden. In de eerste helft der 12e eeuw zal men te Grouw dan ook nog niet door deze „Nikolauskult" gegrepen kunnen zijn, eenvoudig door onbekendheid met de figuur van dezen heilige.[2]) Dat er overigens ook tusschen Sint-Pieter en de schipperij wel degelijk verband kan bestaan, daaraan herinnerde mij nog weer het opschrift, dat ik te *Hoorn* op een gevelsteen ontdekte, onder de afbeelding van een schip:

„Synte Pieters Scheepje
Mag hellen maer niet vergaen
op Gods Woort
Blyf ick vast staen.
Anno MDCCXXIII."

In verband met de opmerking van den heer Hielkema, dat het feest te Grouw mede zijn voortbestaan, zoo niet zijn ontstaan, te danken kan hebben aan een „stille rite", waarin de schippers nog niet konden varen, zij gewezen op de mededeeling, welke dr. Schepers toevoegde aan de door hem uit den volksmond opgeteekende en hiervoor weergegeven overlevering over het ontstaan van het Grouwster feest, n.l. dat men hem vertelde, dat Sint-Pieter van ouds tevens een feestdag was teneinde afscheid te nemen van de schippersknechten. Deze verlieten dan blijkbaar na een „winterskoft" het dorp om er met het invallen van den volgenden winter terug te keeren.
Een overeenkomstig gebruik vond ik in het Sint-Pietersfeest van Noordfriesland, speciaal op *Sylt*, waarover *Karl Müllenhoff* en rector *Boy P. Möller* mededeelingen doen, laatstgenoemde in zijn *„The Grammar of the North Frisian Dialect of Föhr and Amrum"*. Het dansen en vroolijk-zijn kondigde n.l. het afscheid aan van de zeelieden, die den volgenden

---

[1]) *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande*, Düsseldorf, 1931.
[2]) Andere St. Pieterskerken in Friesland waren Wanswerd, Jouswier, Ureterp, Eestrum, Garyp, Pitersbierum en Twijzel.

morgen met hun schepen vertrokken, om niet voor den herfst terug te keeren.
Ook is in dit verband van belang, dat voorheen te *Hindeloopen* slechts van Allerheiligen *tot Sint-Pieter* recht gehouden werd. In de overige maanden des jaars vertoefde de helft der bevolking op zee, of in Holland om er te lossen. Aldus een mededeeling van den heer *M. P. van Buytenen* in een lezing, getiteld: Eenige merkwaardigheden betreffende Hindeloopen.
Zoo legt ook dit vertrekken van schippers en zeelui nog eens den nadruk op de beteekenis van Sint-Pieter als begin van het nieuwe seizoen, waarvan ook *Hilarides* getuigde, toen hij in zijn „Naamsporingen" verklaarde:
„*Sinte Pietters dei* is voornaamentlyk noch heuchelijk door het eerste oopenen der lente, wanneer alle dingen der nature zich tot een verniewwinge als van een nieuw leeven, als van den beginne aanstellen: en van de dorre en verschrokte winter, haar begeeven tot de vruchtbaarheid van het gewas, van het veld en de dieren."
Deze „verniewwinge" blijkt tenslotte ook uit de benaming „Sintpiterje" voor: een flinke schoonmaak houden. Oorspronkelijk beteekende het natuurlijk de groote voorjaarsschoonmaak op of omstreeks 22 Februari, welke thans later wordt gehouden. Deze Sint Pietersschoonmaak accentueert behalve de beteekenis van den Sint-Pietersdag in het leven der oude Friezen ook hun nauwe verbondenheid met het leven der natuur, een verbondenheid welke wij bij deze kalendergebruiken steeds weer ontmoeten.

Klokluiden.

Volledigheidshalve zij de mededeeling van *J. H. Halbertsma*[1]) vermeld, dat men te *Drachten* „van St. Pieter (St. Piter, 22 Febr.) de maand February vrij uit (luidt). Toen de grietman dit verbood, kwam er oproer."
Ik heb van dit gebruik slechts bij *Teenstra* bevestiging kunnen vinden. (Men zie het hoofdstuk over St. Thomas.) Het bekende klokkenoproer waarvan Halbertsma gewaagt, wordt overigens meestal toegeschreven aan een verbod van luiden

[1]) Lexicon Frisicum, B 189, Hs.

op Zaterdagavond, waarmede men zich in het begin der vorige eeuw te Drachten graag vermaakte, doch het feit, dat het Drachtster klokkenoproer op *26 Febr.* 1842 plaats vond (dus eenige dagen na St. Pieter), schijnt Halbertsma gelijk te geven.
Als voorjaarsluiden staat dit gebruik trouwens niet op zichzelf. Blijkens mededeelingen was het te *Ferwerd* vóór ongeveer 50 jaar steeds gewoonte om op 21 Maart des avonds de „Maitiid" in te luiden door de klokken in den dorpstoren een uur lang te laten kleppen.
Te *Oenkerk* is dit thans nog gebruikelijk. Des avonds 6 uur worden „de dubbele klokken" geluid, evenals op 21 September. Mogen we hierin een rudiment zien van het Sint-Pietersluiden, dat verdween toen de 21ste Maart den 22sten Februari als lentebegin overal had vervangen?

PALMPASCHEN

Palmpaaschjes

Palmzondag, de inleiding tot het Paaschfeest, ging in het begin van deze eeuw op meer plaatsen in Friesland dan thans, met gebruiken gepaard. Gaan op dezen dag alleen in *Akkrum* de kinderen nu nog met hun palmpaaschjes door het dorp, zoo'n vijftig jaar geleden was dit gebruik ook te *Leeuwarden, Dokkum, Harlingen, Sneek,* de *„Trynwâlden"* (Oudkerk, Oenkerk en Giekerk), *Hallum, Irnsum, Warga, Grouw* en *Oldeboorn,* alsmede op de eilanden *Ameland* en *Schiermonnikoog* bekend. Blijkens het onderzoek van *dr. C. Cath. v. d. Graft,* gepubliceerd in haar boekje „Palmpaasch",[1]) bestond dit gebruik in 1910 nog op Schiermonnikoog en Ameland (hier sporadisch) en te Grouw, Akkrum en Oldeboorn. Op Schiermonnikoog, te Grouw en Oldenboorn is het sedert verdwenen, terwijl te Nes, Ballum en Hollum de kinderen thans alleen een palmtakje op muts of jas steken, dan wel er mede in de hand door het dorp loopen. Ook in Drachten liepen op Palmzondag 1941 verscheidene jongelieden met een takje „palm" in het knoopsgat.
De eigenlijke Palmpaaschjes waren op *Ameland* in het begin dezer eeuw al vrij zeldzaam geworden. Een enkel kind droeg zoo'n feestelijk attribuut nog rond of had het voor het raam geplaatst. Maar de jongens liepen wel met een takje palm door de dorpen, dat zij elkaar probeerden af te rukken onder het uitroepen van:

„Palm, palmprijs;
Wie zijn palm stelen laat, is niet wijs."

Blijkbaar beteekent dit „palmprijs" hier: de palm is „priis", dit is: verloren. Zoo zeggen ook de Friesche kinderen: „De draek is priis", wanneer een vlieger tegen den grond kapot slaat of in een boom blijft hangen.
Op *ter-Schelling* liep de jeugd eveneens met een takje palm op borst of pet, roepende: „Palm, palm!" — een gebruik, dat nog niet geheel verdwenen schijnt. *Kunst*[2]) vermeldt het

[1]) Dordrecht, 1910; [2]) *Terschellinger Volksleven,* bl. 22.

althans nog en vertelt er bij, dat deze palm een takje van den gewonen liguster is.
Van de sedert verdwenen palmpaaschjes van Schiermonnikoog en Grouw is ons, dankzij de activiteit van dr. Van de Graft, een beschrijving en een afbeelding bewaard gebleven, welke te vinden zijn in haar belangwekkende studie, waaraan wij voor dit hoofdstuk een en ander ontleend hebben. Op *Schiermonnikoog* sierden de kinderen een tak van den zeepijn met linten en strikjes op, waaraan eenige lekkernijen kwamen te hangen. Zoo'n tak had doorgaans een hoogte van ruim 40 en een breedte van ruim 50 c.M. Het traditioneele broodhaantje of -zwaantje ontbrak; de „Palmsondach", zooals het takje met een Hollandisme overdrachtelijk genoemd werd, was wel zeer eenvoudig gehouden.
In Grouw maakte de oude „palm"-vervaardiger, die sedert overleden is en het mooie gebruik met zich in het graf sleepte, er meer werk van. Zoo'n „palm" was van wat men wel genoemd heeft het Friesche type, dat ook in de Hollanden en in Utrecht voorkomt: aan een langen stok zijn allerlei lekkernijen geschoven, als een „krintepofke", een stuk koek en een sinaasappel (gerekend van onderen af), terwijl het geheel door een smakelijk broodvogeltje („swantsje", „hoantsje" of „hintsje" genoemd) bekroond wordt. In de eetbare tooisels waren bij de Grouwster palmpaasch bonte ingeknipte vlaggetjes van glacépapier gestoken en — natuurlijk — takjes groen, blijkbaar van den Nederlandschen „palm", den bukspalm (buxus sempervirens). Het geval had een hoogte van 1.30 M. en was ongeveer 50 c.M. breed. Onder aan den stok was een handbreedte vrijgehouden voor het vasthouden.
Dr. Van de Graft merkt op, dat de versieringswijze van den langen stok bij het z.g. Friesche type opvallend overeenstemt met de bloemruikers welke de oude Egyptenaren maakten, terwijl men bij de veldteekenen der Romeinen dezelfde versieringswijze terugvindt, waarvoor zij ter vergelijking op onzen Grouwster palm wijst. Deze was dan ook, getuige de afbeelding, heel mooi (dr. Van de Graft spreekt van „blanke schoonheid") en het verdwijnen ervan moet ernstig betreurd worden. Er ging iets verloren en daar is niets voor in de plaats gekomen.

Opmerking verdient nog, dat een gezamenlijke *omgang* met de palmpaaschjes, zooals er blijkbaar in den aanvang der 19de eeuw in Nederland vrij algemeen werden gehouden, in 1910 nog alleen in een zestal plaatsen aangetroffen werd, waaronder Schiermonnikoog.
In *Akkrum* liepen de kinderen in lange rijen, doch toen daar het gebruik na den oorlog in verval geraakte, verdween deze wijze van rondgaan en waren het slechts kleine groepjes kinderen, die langs de huizen trokken en verkapte bedelarij bedreven. Toen het zoover gekomen was, staken een paar dorpelingen, wien de tradities van „Akkrom" ter harte gingen, de hoofden bij elkaar en zij besloten voortaan de noodige leiding te geven aan de kindervreugde, daarbij gesteund door vele ouders.
Een en ander had ten gevolge, dat in weinige jaren de Akkrummer palmpaasch tot nieuwen bloei geraakte en thans nemen geregeld honderden vroolijke kinderen deel aan een kleurigen, fleurigen optocht, welke met de muziek voorop op Palmzondag na den kerkdienst door de hoofdstraten trekt.
Voor de kinderen is deze optocht steeds een zeldzaam feest en uit honderden kelen klinkt dan de merkwaardige vervormde Palmzondagdreun:

Pallem, pallem Sondach,
Doe de boer in 't water lag,
En ik er bij en jij er bij,
't Was so'n mooie skilderij.
Skilderij was stukken,
Pallem, pallem plukken,
Er is geen een in Engeland
Die zulk een palm weer maken kan.

Onderwijl worden de palmpaaschjes (hier weer „Palmsondach") hoog in den wind gebeurd en dan wapperen de papieren vlaggetjes en ritselt het groen, blinken de sinaasappels goudig in het zonnetje en zit daarboven op het stokje het bruingebakken broodhaantje, met een filosofischen blik in zijn ondoorgrondelijk krentenoog.
Zoo'n hedendaagsche „Palmsondach" wijkt weinig af van de

traditioneele gedaante, welke hij vroeger vertoonde: een stok van ongeveer 1 meter lengte met geheel onderaan een sinaasappel. Dan volgden een vijg, een krentepof (broodje), weer een vijg, een stuk koek, nogmaals een vijg en aan den top tenslotte het haantje of zwaantje. Ter versiering waren evenals thans in het brood takjes groen en vlaggetjes gestoken. Dit groen vindt de Akkrumer jeugd in den tuin van het vermaarde Coopersburg.

Er is naast het ouderwetsche liedje de laatste jaren ook een nieuw Palmpaaschliedje gekomen. De Akkrumer volksdichter Willem Johannes Koopmans maakte het en de Friesche componist Paulus Folkertsma te Oldeboorn schreef er een vlot marschwijsje op. Het liedje is erin gegaan als koek en het is dan ook niet zonder verdienste. Wij hopen echter, dat het overgeleverde „sankje" — al is het dan ook, zij het stellig zeer oude, „import" — niet in het vergeetboek zal geraken, want daar is het toch te merkwaardig voor.

Men kan van meening verschillen over de waarde, welke een „geleide" Palmpaschenviering bezit, maar het blijft een feit, dat dank zij het ingrijpen van enkele ouderen te Akkrum een zinvol kinderfestijn — dat trouwens ook uit andere plaatsen steeds meer ouderen trekt — in meer veredelden vorm bewaard is gebleven.

Reeds hebben wij enkele namen genoemd waaronder de palmpaasch in de betreffende dorpen bekend was. Te *Leeuwarden* sprak men van „eentsje" of „palm", welke laatste benaming ook te *Harlingen* en *Oldeboorn* gebruikelijk was. *Dokkum* had zijn „palmtak", terwijl tenslotte te *Hallum* en *Sneek* en ook wel te *Leeuwarden* naar het broodvogeltje van „weitenhèntsje" gesproken werd.

Over de gebruiken op en om Palmzondag in de vorige eeuw te *Leeuwarden* zijn wij ingelicht door een beschrijving, welke *Johan Winkler* indertijd afstond aan dr. A. Beets en welke deze grootendeels plaats gaf in Volkskunde XVI, bl. 119—121.

Winkler, wien wij thans het woord geven, vertelt o.m.:

In mijn jeugd (ik ben in 1840 geboren) liepen de kinderen te Leeuwarden omstreeks den Palmzondag met „palmen", slechtweg „palm" — anders heette 't niet. Niet alle kinderen. Roomsch en onroomsch zonder onderscheid; maar de Joden-

kinderen natuurlijk niet. En evenmin de kinderen uit de hoogste standen: „rike-lui's kynders".
Meest waren het de kinderen der kleine burgerij en van de werklieden, die met een „palm" in de hand, zingende en juichende langs de straat liepen. Die palmen werden op straat verkocht (niet gevent), maar ze stonden te koop op tafels of banken van ruw hout, met gaten doorboord, waar de palmen rechtop in stonden, als soldaten in 't gelid. Des Donderdags vóór Palm-Zondag, in den laten namiddag en tegen den avond, kwamen ze 't eerst ter markt, maar enkel en alleen in een bepaald gedeelte der stad, bij de Sacrament-straat, tusschen de Oude Vischmarkt en de Amelandspijp, elders nergens. Ze bleven ook den volgenden dag nog veil. Zoo'n palm bestond uit een ruw-besneden vuren stok, een of anderhalven meter lang. Boven op dien stok was een zwaantje van brooddeeg gebakken, de oogen vertegenwoor-digd door krenten.

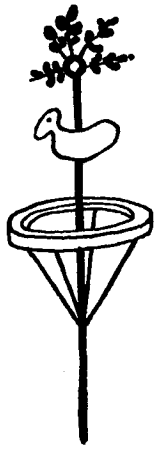

De punt van den stok doorboorde het zwaantje, dat met takjes palm bestoken was. Onder het zwaantje was de palm-stok beladen met sinaasappels, vijgen en stukken koek, in liefelijke afwisseling met takjes palmkruid, reepen klater-goud en papieren vlaggetjes, rood, wit en blauw. De stok doorboorde de sinaasappels, de vijgen en de stukjes koek. Alles stond stijf rechtop. Slingers en eierdoppen ontbraken steeds.

De kinderen liepen juichende met hun palm door huis en op straat, van Donderdagavond of Vrijdagmorgen tot Zondagavond. Dan mocht de palm geplunderd worden, dat is: dan mochten sinaasappels, vijgen en stukken koek opgegeten worden. Heel smakelijk was een en ander dan niet meer.
Winkler geeft dan een liedje, dat de kinderen bij het loopen met de palmen steeds zongen en dat wij hieronder afdrukken. Een ander liedje werd er nooit bij gezongen.
Later heeft Winkler zijn mededeelingen nog eenigszins aangevuld. Toen schreef hij dr. Beets: „Ik heb nog eens bij eenen vriend te Leeuwarden inlichtingen gevraagd omtrent de Paaschpalmen. Wel worden ze daar inderdaad nog vele jaren gemaakt en verkocht en door kinderen juichende rondgedragen, maar.... jaar op jaar in mindere mate, en, wat de palmen zelve betreft, jaar op jaar in geringere verhoudingen. Ze worden al kleiner en soberder, omdat het nog slechts de kinderen der geringen en armen zijn, die ze voor slechts enkele centen koopen."
In denzelfden jaargang van het tijdschrift (bl. 227—228) geeft *mej. C. C. van de Graft* een beschrijving van den Leeuwarder palm zooals die in het laatst der vorige eeuw rondgedragen werd en die afweek van den door Winkler beschrevene:
Een groote stok is voorzien van vier opgaande dwarsstokjes op welke horizontaal een koekkrans rust, waar de stok middendoor gaat. Aan dezen stok is boven den krans een broodvogel geregen, eendje genaamd. Bovenop den stok steekt men een sinaasappel, al dan niet met palmtakjes bestoken. Soms is deze krans ook verticaal aangebracht en wordt hij, evenals 't eendje, door den stok doorboord. Doch ook eenvoudiger palmen, bij welke krans en latjes ontbreken, komen naast deze voor.
Mej. Van de Graft laat haar beschrijving van een schetsteekening vergezeld gaan, welke wij op blz. 40 reproduceeren.
Het door Winkler vermelde liedje voor *Leeuwarden,* dat de kinderen behalve op Palmzondag omstreeks 1900 ook vooral des Donderdagsmorgens met hun palmen door de stad loopende, zongen, luidt:

Palm, palm=Donderdag,
Doe de boer in 't fooronder lag;
Palm, palm=Vrijdag,
Doe de boer in de brij lag;
Palm, palm=Saterdag,
Doe de boer in 't water lag.
Ik d'r bij en dou d'r bij,
Is dat gien mooie skilderij?

Dit liedje wordt ook door Waling Dijkstra [1]) vermeld met de mededeeling: dit zingen de kinderen op straat in de Goede Week.

Te *Oldeboorn* was het volgende „sankje" gebruikelijk:

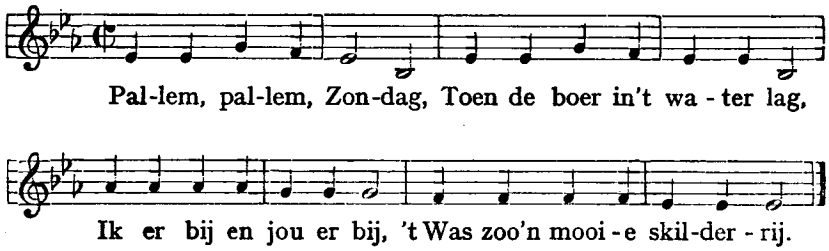

Hier volgde op:

Skilderij aan stukken,
O, wat ongelukken.
Er is geen één in Engeland
Die zoo'n pallem maken kan.

Voor *Akkrum* vermeldt dr. Van de Graft:

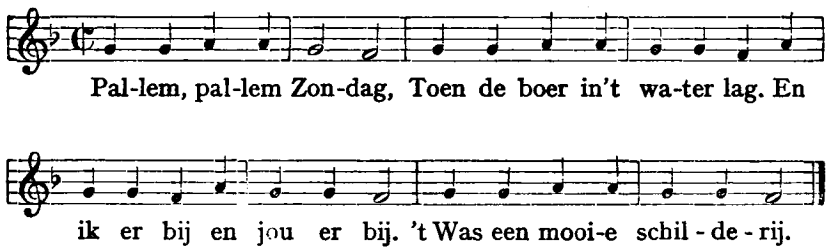

[1]) I, bl. 253.

Waarop dan de door ons vermelde slotstrofe volgt. Thans luidt de melodie echter, eenigszins afwijkend, aldus:

Eveneens niet-Friesch was het Palmzondagliedje van *Schiermonnikoog* met de volgende melodie-variant:

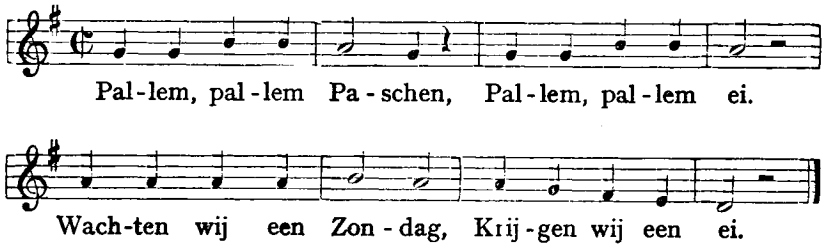

Volgens Wiersma [1]) luidde het liedje ook wel:

Palm, palm-Zondag, Palm, palm-Mei.
Op een and'ren Zondag dan krijgen wij een ei!

Alleen te *Grouw* zongen de kinderen een Friesch liedje, waarvan de kleinen de eerste beide regels inzetten, terwijl de grooteren verder zongen. Het luidde:

---

[1]) *Het eiland Schiermonnikoog*, bl. 13.

„Hjoed is 't Pallemsnein,
Pallemsnein is 't hjoed.
Moarn is 't itersdei,
Itersdei is 't moarn.
Oaremoarn is 't skitersdei,
Skitersdei is 't oaremoarn."

De oorsprong van de Palmpaschenviering

Voor we eenige andere Friesche gebruiken op Palmzondag bespreken, is het niet ondienstig de huidige opvatting omtrent de hierboven geschetste Palmpaaschviering weer te geven, waarbij we een Christelijk en een vóór-Christelijk element kunnen onderscheiden. Wie dieper op deze materie wil ingaan, zij verwezen naar de in 1938 eveneens van de hand van *dr. C. Cath. van de Graft* verschenen studie *„Palmzondag"*.[1])

Zooals bekend herdenkt de kerk op Palmzondag den intocht van Jezus in Jeruzalem (Matth. 21, 7—9). Deze herdenking werd reeds vroeg versterkt door het houden van een processie, welke traditie zich uit Jeruzalem geleidelijk over het Westen uitbreidde. In de middeleeuwen hield iedere stad zoo'n gezamenlijke Palmzondagprocessie, waarbij men palmtakken in de hand droeg. Ook in Nederland zijn deze processies gehouden; o.m. zijn ons berichten overgeleverd uit Utrecht, Kampen, Delft, Haarlem en Amsterdam.[2])

Stellig herinneren de ommegangen der kinderen op Palm-Zondag aan deze kerkelijke processies, maar zij zijn daaruit niet alleen te verklaren. Het rondgaan met groene takken als zegenbrengend gebruik is in de meeste Germaansche landen bekend geweest, zoowel door ouderen als door kinderen: Paaschbedeltochten en Pinksterbloemzingen. Door den invloed der Palmprocessie werd deze kinderommegang ook verbonden aan den Palmzondig, aldus dr. Van de Graft.

Voorts wijst het „palmgroen" van de meeste Palmpaaschjes

---

[1]) N.V. A. Oosthoek's Uitgevers Mij., Utrecht; [2]) Van een processie op Palmzondag maken ook de Friesche kronieken melding, welke verhalen, dat op dien dag het wonderdoende Maria-beeld van het klooster Sion bij *Dokkum*, O. L. Vrouwe van den Berg genaamd, in plechtige optocht en onder grooten toeloop van herwaartsgekomenen werd rondgedragen.

nog op deze processie, maar dan is het met de overeenkomst ook gedaan. Want de verdere versiering herinnert sterk aan den meiboom, welke in vroeger eeuwen op den Meidag of met Pinksteren in dorp en stad als sprekend lente- en groeikrachtsymbool algemeen geplant werd.
Aan zoo'n meiboom hingen tal van vruchtbaarheidssymbolen, zooals vruchten, eieren en koeken, benevens slingers van groen en bloemen, vlaggetjes en andere versieringselementen. Op den top moet aanvankelijk een levende vogel geprijkt hebben. Mannhardt vermeldt voorbeelden van haan, kip, eend, duif enz. Later werd de levende vogel door een van hout, ijzer of karton vervangen, terwijl het broodhaantje van de Palmpaasch moet worden opgevat als een vervanger van het aloude haanoffer. Op den Zweedschen „Maistang" is een haan van bordpapier aangebracht, maar de Kallemooi — de Pinkster-„meiboom" van Schiermonnikoog — draagt nog een levenden haan; zij het dan in een korf en met de noodige zorgen omringd.
Zoo beschouwd hebben wij bij de kinderlijke Palmpaaschjes met miniatuur-Meiboompjes te doen en doorziet men eenmaal de symboliek daarvan, dan wordt het ronddragen van haantjes en zwaantjes op groene stokjes en temidden van allerlei lekkernijen een zinvolle, recht feestelijke handeling. Zooals eenmaal de hooge slanke Meiboom de genius van de groeikracht voorstelde, welke uit het bosch op veld en huis, dier en mensch werd overgedragen, zoo verbeelden de kleine bonte Palmpaaschjes als het ware datzelfde op bescheiden schaal. Zonder het zelf te weten fungeeren zoo de kinderen van Akkrum als onschuldige en blijmoedige verkondigers en brengers van de Lente.
Volledigheidshalve zij nog medegedeeld, dat in de (Friso-Saksische) *Stellingwerven* en wel te *Blesse* en te *Slijkenburg* het loopen met palmpaaschjes door de jeugd gebruikelijk is. Beide plaatsen worden niet vermeld op de kaart der palmpaaschgebruiken in 1938 in het boek van dr. Van de Graft. Merkwaardigerwijze vermeldt Waling Dijkstra uitdrukkelijk, dat „de zoogenaamde palmstokken, met koek, chinaasappelen en gebakken van zwaantjes van tarwebloem, groene palmstokjes, goud- en zilverpapier, in de friesche dorpen onbekend (zijn). Bij uitzondering ziet men ze soms bij kin-

deren van ouders die familie in de stad hebben en ze vandaar ontvangen." [1]) Dat dit niet juist is, blijkt wel uit het bovenstaande.

Sloffermet

Als overblijfsel van de vroegere Palmkermis, welke van Zurig af lang den zeedijk tot aan het Bildt werd gehouden, handhaaft zich nog steeds aan den *Ouden Bildtdijk* op Palmzondag de *Sloffermet* (sloffer = muil; met = kermis). Inderdaad schijnt men aan een „slofkermis" te moeten denken. Daarop wijst ook het Bildtsche rijmpje

„Met 'n toffel en 'n skoe
Gaen wy na Sloffermet toe."

Een inzender in de Leeuw. Crt. [2]) deelt mede, dat zijn grootvader in zijn jeugd — omstreeks 1830 — naar Sloffermet ging met aan den eenen voet een slof en aan den anderen een schoen, „waaraan de naam te danken is".
Waling Dijkstra vermeldt een dergelijk gebruik echter als een bespotting van de kermis en zegt niet graag voor het leven van den eventueelen bedrijver in te staan! Thans hoort men hier niet meer van.
Wat de kermis zelf betreft, deze gaat nog steeds met volksspelen gepaard. Vroeger bestonden deze vermakelijkheden hoofdzakelijk in: katknuppelen, haan den kop afslaan, welke beide reeds lang, en in *„tippen"*, dat nog maar weinige jaren tot het verleden behoort. Over dit laatste spel wordt in een beschrijving van Sloffermet in de Leeuw. Crt. [3]) meegedeeld: Van afstand tot afstand vermaken zich een troep jongelingen of mannen met dat spel. Men bedient zich hierbij van een blok hout (gewoonlijk een naaf van een afgedankt wagenrad) een houten bal en een sterken knuppel van ongeveer een meter lengte. Op den top van het eenigszins hellend geplaatst houten blok wordt met behulp van een weinig natte klei de bal bevestigd. Nu plaatsen de spelers zich beurtelings op een bepaalden afstand van het blok en slingeren hun „tippestokken" met zooveel kracht en behendigheid tegen den bal, dat deze zoover mogelijk wegvliegt.
Het is ieder er om te doen, zijn bal den grootst mogelijken

[1]) I, bl. 172; [2]) 25-3-'35; [3]) 11-4-1885.

afstand te doen doorloopen. Vanwege de kroeghouders wordt op die feestdagen een prijs uitgeloofd voor den „championtipper".
Dit spel behoort thans op Sloffermet, zooals opgemerkt, tot het verleden. Op de kermis te *Jorwerd*, den tweeden Woensdag in September met den daarop volgenden Donderdag, wordt echter alle jaren nog een traditioneele tippartij gehouden op de Kamp. Aan een levendige beschrijving hiervan in het „Nieuwsblad van Friesland" nemen wij, tot een beter begrip van het tippen op Sloffermet, een en ander over:
Voor het tippen zijn drie voorwerpen noodig: een toelle (spreek uit: tuòlle), een koài en een kneppel.
De toelle is een as uit een wagenwiel — van een gewonen boerenwagen — waarin nog een paar spaken steken. Bij ontstentenis van deze, zet men er wel twee stukken hout in. Ze dienen als pooten voor de toelle, die daardoor in schuinen stand komt te staan. Op den bovenkant van de toelle plakt men met een stukje klei een gedraaid houten balletje, keurig rood-wit geverfd, dat is de koài.
Met den kneppel, een eiken of iepen werpstok van een kleinen meter lang en ongeveer 3 c.M. dik, moet men trachten de koài zoo ver mogelijk weg te slaan.
Men speelt in parturen van twee. Twee parturen spelen tegen elkaar. B.v. 1 en 2 tegen 3 en 4. Ze staan ongeveer vijf meter van de toelle af. No. 1 mag beginnen en slaat een „bod". Dat wil zeggen, dat hij het balletje er af knuppelt op een zekeren afstand. Raakt hij de koài niet, of slaat hij de heele toelle tegen den grond, dan heeft hij dus géén bod. Na no. 1 mag no. 3. Wanneer deze b.v. de koài tien meter ver slaat en no. 1 had slechts vijf meter, dan vervalt het eerste bod en is het bod voor partuur 2. Vervolgens gooit no. 2 en daarna nummer 4. Het partuur, dat uiteindelijk vier „bodden" heeft — dus vier maal het verste heeft geslagen — heeft gewonnen en komt straks op de tweede lijst. Zoo'n partij is soms spoedig afgeloopen, soms duurt ze lang, wanneer er veel misslagen zijn of als het eene partuur het andere in „bodden" overtroeft. Want de „tûkste" tippers weten de koài soms tientallen meters weg te slaan; „bodden" van 70 tot 100 meter zijn heusch geen zeldzaamheid.
Voor dit spel is op Sloffermet in de plaats gekomen het z.g.

Kooitje tipelen, dat ook op Paaschmaandag een geliefkoosd vermaak is. Per advertentie worden de liefhebbers opgeroepen, getuige de volgende annonce:

Palmzondag 14 April (1935)
Sloffermet en
Paaschmaandag 22 April
Kooitje Tiepelen,
bij K. Anema, O. B. Dijk,
Sint Jacobi-Parochie.

Bij dit spel, dat overigens in verschillende variaties in Friesland nog lang niet uitgestorven is en zelfs bij de jeugd in Dantumadeel nieuwe belangstelling ondervindt, wordt op een op den grond liggenden steen een kort latje gelegd, dat voor het grootste gedeelte buiten den steen uitsteekt en op welks einde, dat op den steen rust, zich de houten „koai" bevindt. Nu slaat de „tipeler" met een flinken ronden stok op het uiteinde van dit smalle latje, waarop de „koai" omhoog vliegt en het is nu de kunst om deze met denzelfden stok zoover mogelijk weg te slaan. De winnende „parturen" komen steevast in de krant.

Het broodhaantje van de Akkrumer „Palmsondach" (teekening S. J. v. d. Molen)

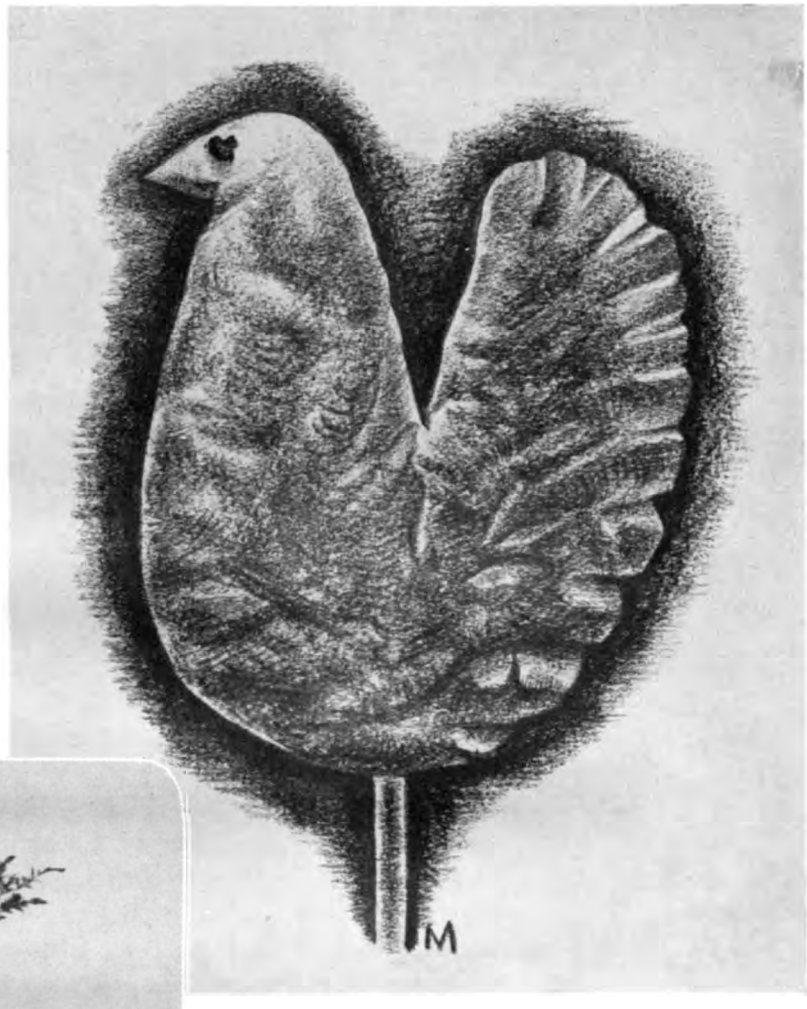

Palmpaaschje van Grouw, uit: Palmzondag door Dr. C. C. v. d. Graft.

„Tipelje" in de Friesche Wouden, zooals het op Palmzondag ook op het Bildt geschiedt. (foto de Jong)

Tippen te Jorwerd. (foto Gombault)

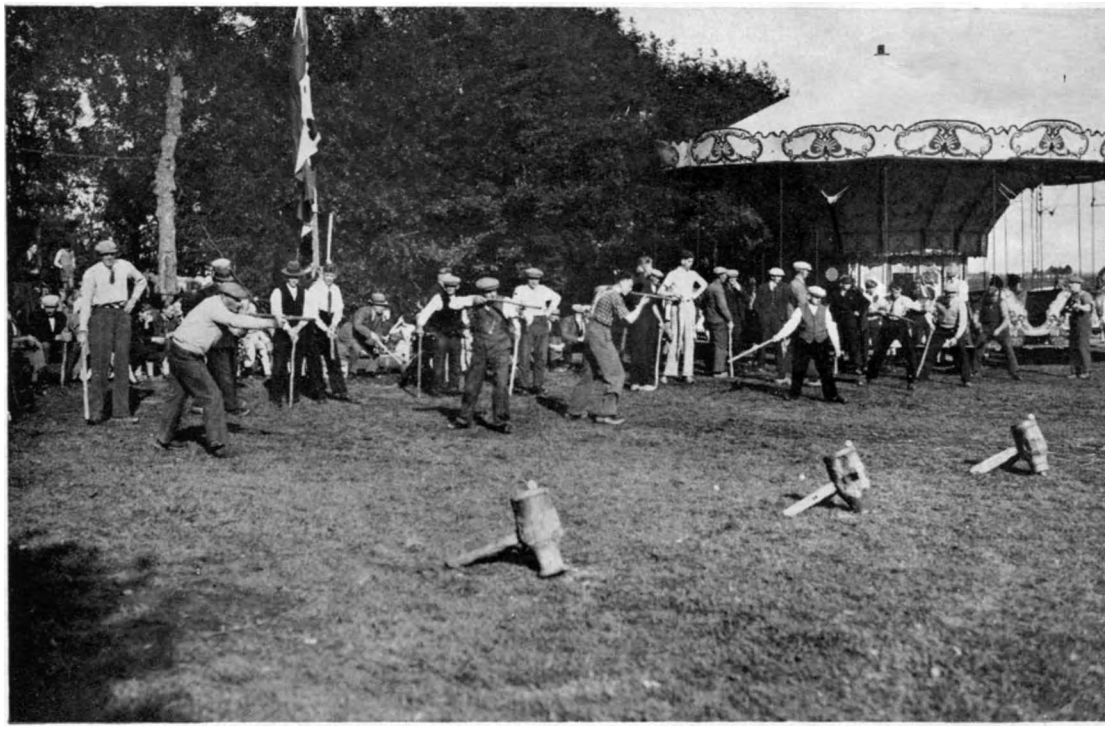

PASCHEN

Vuren

Afgezien van het eten van eieren dat ook in Friesland algemeen is, is er van eigenlijke volksgebruiken met Paschen slechts sprake op de eilanden en in het Zuiden, onmiddellijk benoorden de Tjonger. Ten zuiden daarvan, in de Friso-Saksische *Stellingwerven*, laaien in den avond de Paaschvuren hoog op, welk gebruik zich onmiddellijk aansluit bij het groote Paaschvuurgebied van Drente en Overijsel.
Deze Stellingwerfsche vuren nu zouden op de jeugd van het Zuidelijk deel van voormalig *Schoterland* een zekere aantrekkingskracht hebben kunnen uitoefenen en zoo is misschien het opmerkelijk verschijnsel te verklaren, dat (sedert een jaar of vijftien, twintig?) in dorpen als *Oude- en Nijehorne, Katlijk en Mildam* de jeugd reeds lang vóór Paschen, druk bezig is om de noodige brandstof voor het „Peaskefuer" in te zamelen. Wel zijn deze vuren niet van een omvang en een grootte als in de Saksische streken, doch dit vindt mede zijn oorzaak in het feit, dat er niet één gemeenschappelijk vuur, doch verschillende kleinere ontstoken worden. Blijkens een bericht in het „Nieuwsblad van Friesland" waren er bijv. met Paschen 1935 in Nijehorne niet minder dan drie van dergelijke vuren. Te *Jubbega* aan de vaart ontsteken de kinderen hun „Peaskebult", waarnaar ook de ouderen komen kijken.

Zien we hier dus het optreden van een nieuw gebruik, ongetwijfeld onder invloed van de naburige Stellingwerven, opmerkelijker zijn de vuren te *Wijnjeterp*, in de *Hemrik* en te *Ouwsterhaule* bij Joure.
Blijkens een bericht in de „Drachtster Courant" van 22 Maart 1940 verzamelden de jongens te Wijnjeterp op een boerenwagen bij de boeren „brandstof" voor een groot Paaschvuur, een gebruik „dat in vroegere jaren alhier bestond", aldus de correspondent, doch dat „in de laatste jaren niet meer in eere werd gehouden." Ook in de Hemrik, niet ver van Wijnjeterp, stookt de jeugd een Paaschvuur. Hier kan, dunkt mij, toch geen invloed uit de Stellingwerven in het

spel zijn, temeer daar het hier een oud gebruik schijnt te betreffen. [1])

In Ouwsterhaule wordt het vuur op den avond van Tweeden Paaschdag aangestoken. Mogelijk is hier wel een Saksisch element aan te wijzen. Het is n.l. niet onwaarschijnlijk, dat de veengravers, die zich in de 18e en 19e eeuw uit de Stellingwerven en uit Giethoorn in grooten getale in deze omgeving vestigden, het hun vertrouwde voorjaarsvuur ook in hun nieuwe woonplaats ontstoken hebben, welk gebruik sedert volkomen traditioneel geworden is.

Van de eilanden kent slechts *Ameland* het Paaschvuur. Waling Dijkstra [2]) vermeldt alleen *Nes*, waar het vuur bij de Roomsche kerk gebrand werd en aan welke feestelijkheid alleen Roomsche kinderen deelnamen.

Het is mij gebleken, dat voorheen ook op het „Paesdún" te *Buren*, *Ballum* en *Hollum* de kinderen des Dinsdags na Paschen 's avonds groote vuren stookten, dikwijls om strijd. Nu gebeurt dit alleen nog te Nes, op het „Paesdún", dat naast het Molendún gelegen is.

Te Ballum is het Paaschduin afgegraven en om het jonge struikgewas te sparen is het branden van een Paaschvuur verboden, doch de jeugd stookt in het geheim nog wel eens een vuurtje.

Niet verboden is het spelen met eieren. Op het Nesser Paaschduin, het Ballumer strand en het Eislaandersduin te Hollum vermaken vele kinderen zich nog met het „eismiten" of „eirollen". Zij laten de eieren die gekleurd zijn, van het duin af rollen en zien wiens ei het verst gekomen is. Breekt een ei, dan wordt het opgegeten.

Waling Dijkstra vermeldt ook dit gebruik alleen voor Nes en vertelt, dat de eieren voor dit doel hard worden gekookt in koffie, in water met uienschillen of in andere kleurstoffen, waardoor de schalen verschillende kleuren aannemen. Voorts werden op het Paaschland bij de Herv. kerk te Nes, waar

---

[1]) Sedert ik in deze streken verschillende bewijzen van Saksischen huizenbouw heb ontdekt, ben ik geneigd deze vuren inderdaad aan Saksische invloeden toe te schrijven.

[2]) I, bl. 173.

voorheen op Paschen kermis werd gehouden, gekookte eieren verloot en verkocht en andere vermakelijkheden uitgevoerd.
Een spel met gekleurde eieren („Paeiskoaijen") bedrijven ook de kinderen op *Schiermonnikoog*. In de Paaschdagen trekken zij naar een bepaalde „miede" (het „Paeiskelaun") en probeeren daar de bont gekleurde eieren door ze omhoog te werpen. Dit heet „leivèrjèn".[1])
Op *Schellingerland* trok iedereen op Paaschdag de duinen door naar het Noordzeestrand, waar men ging notenschieten en een soort kermis vierde. Op West placht men dan te zeggen:

Mei Pâske nei strân,
Mei Pinkster nei 't lân.

Om Oost gaan ze 's avonds het land in, achter het dorp, om te „Patrum dânse". Vroeger deden ze dan veel aan het kaatsspel, en de kleinere kinderen „schijzakten", (een soort krijgertje). Ook „In Holland staat een huis" werd druk beoefend.
Paaschdrie wordt op het eiland Kinderhalvedag („Bernehjeldei?" — dan is de verklaring: Kinder-heilige(feest)dag) genoemd. Dan hadden tot voor eenige jaren de kinderen 's middags vrij en gingen met groote flesschen dropwater naar het Waddenstrand te noten schieten. Nu is het in onbruik geraakt. [2])

Aan het einde der vorige eeuw werd de versierde Paaschos nog door de straten van *Leeuwarden* gevoerd. In het Friesch Museum bevindt zich een beschilderd houten paneel, waarop zoo'n os is afgebeeld met kransen om het lijf, oranje-appels aan de horens en een strikje om de staart. Het onderschrift luidt: 1806 Den 24 Maart Hebben de Mr. Vleeshouwers Harmen Elsenga in de Groote Hoogstraat en Ritske Dijkstra in de Sent Jacobsstraat beide te Leeuwarden en Jan Gosses Mr. Vleeshouwer te Wanswert Een Vette Koe Geslagt tussen de 3 en 4 Jaar Oud is de 26 Dijto te Leeuwarden in de Waag Gewoogen. Aan Flees 1082 pond Aan Smeer 283 pond te Zaamen 1365 pond. Een behoorlijk Paaschboutje dus!

---

[1]) Vragenlijst 1934 Volkskunde-Commissie; [2]) Kunst, bl. 22.

MEI-AVOND

Meiboomen en -vuren

De avond vóór den eersten Mei werd in oud-Friesland „*Maeijejoun*" genoemd en ging met dezelfde gebruiken gepaard waarmede elders in de Germaansche landen de komst van den Meidag werd begroet, te weten het branden van vuren en het planten van Meiboomen.
De vroegste bewijzen, dat ook Friesland den Meiboom gekend heeft, zijn afkomstig uit de aan Groningerland grenzende gritenij Achtkarspelen. Zij dateeren uit de jaren 1564—'65 en 1569—'70 en toonen opnieuw aan, hoe een volksvreemd officium een oeroud, zinvol en onschuldig Germaansch gebruik om duistere redenen bestreed. Wij lezen n.l. in de Rentmeestersrekeningen 1564—'65 (Rijksarchief Leeuwarden), bl. 34:

Heer Adriaen Rosendalh als volm. van Jucke minne z, Geerts syuerts z, ende Bernt beernts z voor hem seluen zyn In compositie ontfangen, ter cause van zeeckere mesuse (= misbruik) van *een meyboem te haelen vuyt feenclooster* Mits betaelende tsaemen eens die summe van *f* 9.—.
Jan Tyaets z, Gerryt smit ende hendrick glaesmaicker zyn in compositie ontfangen, ter cause van thaelen zekere *Meyboom vuyt feenclooster*, mits betaelende tsamen tot proffyt van Co. Mat. die summa van *f* 9.—.

Idem 1569—'70, bl. 26:

Hobbe Buwe z, Jan Reyner z, Meynt Jacobs z, Eelke Eeske z wever, Laurens haye z ende Bronger Benne z Lyeuwema, alle Jongesellen ende Minder van Jaeren te *Buitenpost* zyn byden hoeve In compositie ontfangen, ter cause *zy binnen Buytenpost zeeckere meyboom geplant hadden*, mits betaelende elcx drie carolus guldens ende thien stuvers Beloopende tsaemen ter summe van *f* 21.—.
Ritske ende Eelcke Wiert sickema soenen, Sytze ende Eept Eets Tadema zoenen, Jan Eysens, haye Jelte z ende Laes yeke Henrix swaeger, alle te Suyrhuysum, zijn In compositie ontvangen, Ter cause *zy binnen Suyrhuysen zekere Meyeboom geplant hadden*, mits betaelende elcx drie carolis guldens ende thien stuvers, Beloopende tsaemen ter summe van *f* 24.50.

Idem, bl. 57:

Twee dienaers vande Justitien van dat *zy te Suyrhuysum ende Buytenpost nedergeleyt* (= omvergehaald) *hebben twee meyeboemen* den goede Luyden onthaelt weesende, By ordonnan, diemen hier ouerleuert *f* 1.20.
(Vriendelijke mededeeling van den heer R. S. Roarda, te Leeuwarden.)

Opmerking verdient, dat Veenklooster ook thans nog een boschrijke omgeving bezit. Het laat zich dus denken, dat

men uit de naburige dorpen zooals Buitenpost en Surhuizum daarheen trok om een Meiboom uit te kiezen.
Blijkbaar betreft het in de bovenstaande gevallen geen z.g. liefdesmeien (Meitakken), die de minnaars in den Meinacht aan hun uitverkorenen brachten, doch moeten wij hier denken aan den Meiboom welke in buurt, dorp of stad gemeenschappelijk geplant werd.
Een ander bewijs bezitten wij in een placaat van *28 April 1580* (men lette op den datum) van „De Raeden des Conincx van Spaengien etc., geordoneert in Vrieslandt", waarin o.m. gezegd wordt:

„Alzoe den eersten dach May aenstaende, ende het *van oudts gewoontlick is veele nachtloopingen alomme te holden, onder pretext van Meyboomen te planten;* hetwelck wy vreesen, solde moegen eenige occasie te geuen van weegen den Quaetgunders van den gemeenen ruste yetwes aengericht te worden, tot preiuditie ende verderff van den goeden vromen Inwoenderen der Steeden...."
wordt verboden „op den eersten May, ofte de naevolgende nachten eenige Meyboomen te planten, oft eenichzynts nachtlopinge, als men van olts gewoentlick is, te holden."

Twee dagen later schijnen de Raden ontdekt te hebben, dat men niet alleen Meiboomen plantte, maar ook vuren stookte. Op 30 April 1580 wordt n.l. een placaat uitgevaardigd, waarbij het eveneens verboden wordt *„baecken* ofte stroo te bernen noch op die wallen noch op te straeten binnen deser Stede te bernen, by peene van een olde schildt te broeck".
Van 29 April 1584 is bewaard gebleven een ordonnantie van Burgemeesteren, Schepenen en Raden van *Leeuwarden,* o.a. tegen het afhouwen van Meiboomen. (J. C. Singels, Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden).
De Meiboomen, waarvan de verboden van 1580 en 1584 gewagen, zijn blijkbaar de Meitakken, welke de schooljongens voor hun onderwijzers, de kinderen voor hun ouders, maar vooral de jongens voor hun geliefden, later zelfs voor alle huwbare meisjes plantten. Op vele plaatsen deden de jonge-lui in den Meinacht de ronde, beklommen de daken en plantten er zooveel Meien als er huwbare meisjes waren.
Hermine C. A. Grolman deelt mede,[1]) dat te Gent het plan-

[1]) *Nederl. Volksgebruiken,* bl. 165;

ten van Meien in 1582 verboden werd; zij brengt dergelijke verboden in verband met het beschadigen van de bosschen. Daarvan blijkt in de motiveering van het Leeuwarder verbod niets; hier wären trouwens geen bosschen.
Voorts bevindt zich in het Rijksarchief te Leeuwarden (stukken Slooten) een uit 1585 dateerende ordonnantie van Graaf Willem Lodewijk, waarin deze zich eveneens keert tegen het afhouwen van Meiboomen. Dit stuk luidt als volgt: [1])

„Wilhelm Ludwich Graaff tot Nassau Catsenellenbogen Vianden, Dietz. Couverneur ende Capiteyn gnael In Vrieslandt Mitsgaeders die Gedeputeerde Staten aldaer.

Vheste Eersaeme Lieue besundere Alsoe wy Loffweerdich onderricht zijn dat Inde vledenen Jaere vscheyden gewalten ende overlasten den guede Ingesetenen ten platten Landen wonende deurt *haelen ende affhouwen der Meijboomen vuyt ende van hen hooven ende heemen op Meijauondt* aengedaen worden Jae oock vuijt oorsaecke van soedaenige gewalten veele doodtslaegen alle Jaeren zijn geschiedende Ende gemerct alsulcke geweltelijke feyten saecken zijn van zeer quaerder gevolge ende deur dijen wij nodich beuonden hebben daer Inne te vsijen. Soe Ist dat wij Interdiceren ende verbieden allen Ingesetenen ende Inwoondere soe Inden Steeden als ten platte Lande wonende oock allen hopluyden Bevelhebberen ende gemeene Soldaten geen *Meyboomen* op Meyauondt off andere tyden vuyt ende van yemandts hoouen ende heemen aff te houwen Int heymelyk ofte Int openbaer ende dat by peene van 25 gouden realen waer van een derdendeel sall comen tot proffijte der Officieren vande plaetse ende beschadichde parthije een dardendeel voorden armen ter plaetse daer sulcx gebeurt is ende die Restante derdendeel tot proffijte der Lanschappe en daerin bouen voor openbare gewaldenaers ende boomen die dienen als naerecht gestraft te worden, Ende ten eijnde niemand hieraff Ignorantie off onwetentheijt en hebbe te pretenderen Ordonneren wy etc.
Franicker 26 April 1585

Was geteekend: Wilhelm Ludwich Graaff v. Nassau.
Voor de Staten: E. Isbrandi."

Behoort het branden van Meivuren thans tot het verleden, in de omgeving van *Franeker* was het stroo- of bakenbranden op Mei-avond of op den avond van 12 Mei *(„Alde Maeije")* omstreeks het midden der 19e eeuw nog in zwang. Op enkele plaatsen had men dan wel een teerton, die in brand gestoken werd. Oud en jong stonden om die vuren heen en genoten van het schouwspel. [2]) De Friezen hebben steeds veel van

[1]) Vriendelijke mededeeling van den heer R. S. Roarda, te Leeuwarden.
[2]) Hs. 556. T. R. Dijkstra, Prov. Bibl., Leeuwarden (zie ook: *Iduna* 1847, bl. 79).

vuren gehouden; niet tevergeefs gewagen de oude wetten van hoorngeschal en „bakena brand".
Een aardig bewijs, dat in de 18de eeuw ook *op de Noordelijke klei* het bakenbranden nog bekend was, vormt een gesprek tusschen twee jongelieden, Bauck en Japick, voorkomende in: De Reys fen Maicke Jackeles, fen Hallum ney Ljeuwert, om it ynheljen fenne Prins to sjen, yn 1778. Japick is naar Leeuwarden geweest, welke stad in verband met het inhalen van den prins met kaarsen geïllumineerd was. Bauck vraagt nu: „Wier it ta nacht net wackere ljeacht oppe striete, mey al dij kjerzen?" Japick antwoordt dan: „Ljeacht? faem! It wier sa ljeacht, eaft alles ynne Sted ynne bran wier. *Az jiemme Maije-juwnz strie branne iz it lang sa ljeacht net.*" (Het was zoo licht, alsof de stad in brand stond. Als jullie op Meiavond stroo branden, is het lang zoo licht niet.)
Een vroolijke Meiviering kende men voorts nog omstreeks 1870 in dorpen en gehuchten als *Akkerwoude, Dantumawoude, De Broek, Veenwoudsterwal,* enz., waar op den avond van den eersten Mei de *„Maeijefjûrren"* hoog oplaaiden. De jongelieden dansten om deze vuren heen en schijnen daarbij ook een Meilied te hebben gezongen, waarover ik helaas niets naders heb kunnen vernemen.[1])

Meibranden op Schellingerland.

Het langst hebben de Meivuren stand gehouden op *Schellingerland.* In zijn „Schylgerlaner Leisboek" vertelt *Knop* over deze voorjaarsvuren:
„De jonges fierden it forjier mei *grette maeijefjûren.* As it schinmeitsen waes, dan gongen se mei troepen de borren troch en hàllen se hanterant en rizen út dune en bewearren alles for de jong fan de earste Mai. Grette teertonnen wûrren dan nei strân rôllet en yn de tsjustere nacht laeiden noe hir dan dir de flammen heech op. It maibàrnen waes meest for de grette jonges. Lytse bòrn hienen hjar dei op de tredde Pinksterdei." [2])

Volgens *Kunst* brandde men vroeger deze vuren op den top

[1]) Volksmond; [2]) Bl. 36.

van een hoog duin,*) later, als gevolg van een verbod van het Staatsboschbeheer ergens anders; in West b.v. op den Delle-wal. Daar lieten de Westers op den avond van den eersten Mei tegen donker wel een brandend vlot het wad indrijven.[1]) De laatste jaren hoort men niets meer van dit gebruik op ter-Schelling. Zou de Meierblits op Texel (30 April) thans nog het eenige Meivuur in Nederland zijn?

Meikroon.

Op *Ameland* en te *Bolsward* kende men nog andere Mei-gebruiken. Op het eiland maakten de kinderen op den eersten Mei een kroon in den vorm van een hoepel of ring, geheel omvlochten met madeliefjes, die daar Meibloempjes genoemd worden. Deze kroon werd opgehangen en men danste er omheen, terwijl er gezongen werd:

Raaie, maaie, monke,
De kat zat op de honke,
De kat zat op de schuttelbank,
Die verwacht zijn moe.
Toen kwam er een stukje spek aandrijven,
En dat was de kat zijn moer.[2])

Wel zeer weinig stemt dit zinlooze liedje overeen met den geest van de groene en bont bebloemde kroon, welke als een vroege Pinksterkroon opgevat moet worden. En deze Pinksterkroon is volgens Grolman — evenzeer als de Pink-sterbruid — op te vatten als de genius van de groeikracht, die de vruchtbaarheid voortbrengt (bl. 158).

Mei-avondstreep

Over het bedoelde gebruik te *Bolsward* licht ons *J. H. Halbertsma* in.[3]) Hij schrijft, dat men daar op den eersten Mei deuren, vensters, schepen en menschen met krijt beschrijft. Men noemt het „Mey-avondstreep".
De jongens bestrijken zich met krijt om de kleeren van de voorbijgangers gauwer wit te krijgen. Alle jongens zien er

*) Het hoogste landduin achter Formerum heet nog het Meibrandsduin.
[1]) Jaap Kunst, *Terschellinger Volksleven*, bl. 23; [2]) Wal. Dijkstra I, bl. 183; [3]) Hs., Verzameling aanteekeningen over bijgeloof enz., 546, Prov. Bibl. Leeuwarden.

dan uit als molenaars. Het wil ons voorkomen, dat de kern van het gebruik de eigenlijke Meiavondstreep op huizen, enz. is; het bekladden van menschen zal wel een jongensaardigheid zijn, in denzelfden geest als voorheen het z.g. merken ter gelegenheid van de kermis te Sneek.
In ons land zijn ons van zoo'n streep geen overeenkomstige voorbeelden bekend. Is de Bolswarder streep oorspronkelijk een kruis geweest? Dan vinden we dadelijk parallellen: „vor Wallpurgisnacht creuze an die thüren zu schreiben, so schaden die hexen nicht." [1]) En nog duidelijker bij *Praetorius* (Blockesbergesverrichtung):
„Unsere Leute haben einmal ein gut Vertrauen zu den Kreitkreuzen und lassen solches jährliches Gekritzel ihnen nicht aus dem Sinn schwätzen, solten sie auch für einen Dreyer Kreite darzu abmitzen und zu unnütze an die Truhen, Kammern, Gefässe und Thüren schmieren, indem sie sicherlich des gäntzlichen Wahns seyn, die Unholden werden ihre Behausung und Stallung, wann sie so verwahret, ungehudelt lassen. Ja, sie besehen darauff den folgenden Tag als den ersten Maji die Thüren ausserhalb...." [2])
Trouwens, ook in Friesland was het zetten van een kruisje op deur of drempel een bescherming tegen kwade invloeden. Doch dit was niet aan een bepaalden dag gebonden.

Volksgeloof.

De nacht vóór de eerste Mei was eenmaal heilig en de Germanen kenden er groote beteekenis aan toe. Vandaar, dat de kerk deze hooge feeststonden in discrediet gebracht heeft door haar te bevolken met alle heksen en duivels waarover zij maar de beschikking kon krijgen. Zoo behoeft het niet te verwonderen, dat het Friesche volksgeloof nog in de vorige eeuw wilde, dat er dezen nacht in het bijzonder gelegenheid bestond om zich aan den duivel te verkoopen.[3]) Maar toch was de herinnering aan de oorspronkelijke glorie van dien nacht niet uitgestorven, getuige het gebruik, om in den nacht van den elfden Mei (vóór „âlde Maeije" dus) te water

[1]) Grimm, *Deutsche Mythologie*, LXXI; [2]) Mannhardt, *Germ. Myth.*, bl. 25; [3]) Hs. 555, T. R. Dijkstra.

te gaan, teneinde van de „rude" (schurft) genezen te worden. Dit werd nog in 1860 te *Langweer* gedaan! [1])
Later werd ook de tijd tusschen de beide „Maeijen" — tusschen 1 en 12 Mei dus — daarvoor heilzaam geacht, vooral bij volle maan [2]), doch deze „uitbreiding" kan pas van na 1700 dateeren, toen door het vasthouden aan de oude tijdrekening door het volk, niettegenstaande de „nieuwe stijl" officieel werd ingevoerd, er een oude en een nieuwe Meidag ontstonden.

[1]) *Twaalfduizend Friesche spreekwoorden*, bl. 37; [2]) *Fr. Wb.* II, bl. 138.

PINKSTEREN

De Pinksterbloem te Franeker en Bolsward

Onder de volksgebruiken welke Friesland heeft verloren, behoort ook het rondgaan met de Pinksterbloem. In de vorige eeuw nog kende men hier dezen ommegang, welke trouwens algemeen verspreid was, en er zijn ons betrouwbare beschrijvingen van dit gebruik overgeleverd. Hieruit blijkt, dat toen in Friesland als Pinksterbruid veelal niet een meisje, doch een jongen fungeerde.

De oudste beschrijving vond ik in een handschrift van *T. R. Dijkstra,* uit het midden der 19e eeuw,[1]) en in de Frîske Hûsfrj.[2]) Beide combineerende krijgen we de volgende mededeeling:

In de kleine steden, vooral te *Franeker* en *Bolsward,* en in de omgeving, kent men het *„Pinksterblomsjongen"* (Pinksterbloemzingen), dat door jongens wordt gedaan die zich in het wit gestoken hebben, bonte kleeding en hooge papieren mutsen dragen. Maar zij dragen ook een figuur van hoepels, die veel gelijkt op een houten crinoline, over het hoofd en dat ding is behangen met gekleurde eierschalen, bonte papierfranjes en stukjes glas die tegen elkaar aan rinkelen. Zoo'n ding meer in het klein wordt ook wel op een stok gedragen. Zij noemen dat voorwerp of den jongen die er mee loopt, of allen met elkaar de Pinksterbloem, tenminste te Franeker. Alleen des Zaterdags vóór Pinksteren komen ze er mee voor het licht.

Meestal zijn er twee jongens en die tweede vraagt dan iets voor de Pinksterbloem. Maar als het goed in orde is, zijn er een stuk of zeven. Een van hen die steeds de eerste is en *„Domeny"*[3]) genoemd wordt, heeft een steek op. Deze danst, als hij bij een deur komt, een keer of drie vier in het rond en vraagt: Heeft u alstublieft ook wat voor den gek? Sommige menschen noemen hen ook wel gekken of Pinkstergekken.

Waling Dijkstra geeft een dergelijke beschrijving, zij het

---

[1]) Hs. T. R. Dijkstra, 555, Prov. Bibl. Leeuwarden; [2]) *Frîske Hûsfreun,* 1867, bl. 232—233.

[3]) Deze benaming wijst op het oorspronkelijke plechtige karakter der handeling.

met meer bijzonderheden.[1]) Volgens hem liep de eigenlijke Pinksterbloem, een niet al te groote jongen, in een z.g. tempel, welke er uitzag als een bijenkorf, uit hoepels en stokken bestaande, en zoo groot, dat de jongen die hem droeg, er in kon loopen.
Op en aan dien tempel hingen groene palmtakken en bloemen, met loover en franjes van wit, gekleurd en goudpapier en met reeksen uitgeblazen eierdoppen en stukken glas die tegen elkaar aan rinkelden. Door al dat bekleedsel kon men het jongetje er binnen in maar nauwelijks zien.
Hij werd vergezeld van een stuk of vier groote jongens die eenvoudige kunstbloemen verkochten, plat, van papier, waarvan de vorm het meest geleek op de passiebloem, met dunne houten stelen. Zoo nu en dan schoven zij het groene behangsel ter zijde en werd de jongen, in het wit, met een krans van groen en bloemen om het hoofd, zichtbaar. Hij hield dan den toeschouwers een bakje voor om er een gift in te deponeeren. Zoo ging het van huis tot huis.

Te Makkum.

Een mannelijke Pinksterbloem hadden ook de fabrieksarbeiders te *Makkum,* tenminste nog omstreeks 1825. We ontleenen weer aan Waling Dijkstra [2]):
Daar was het gewoonte, dat zeven groote jongens de Pinksterbloem droegen, een jongetje van een jaar of zes, zeven. Het ventje werd dan met veel statie door het dorp gevoerd. De dragers hadden hooge mutsen op het hoofd en waren potsierlijk uitgedost. De mutsen waren van gekleurd papier, welke spits toeliepen en waarop kleine vaantjes van klatergoud waren gestoken. Gezicht en handen waren met roet zwart gemaakt. Twee van de dragers droegen een ladder plat op de schouders en midden op die ladder was een soort tempeltje van latwerk geplaatst,waarin de Pinksterbloem troonde. Het kerkvormige tempeltje, met een koepeltje in het midden, was rijk versierd met papieren pinksterbloemen en palmgroen; in het midden hing een bel. Ook het latwerk was omwonden met papieren bloemen, en op den top van het tempeltje prijkte een vaantje van goudpapier, dat echter

[1]) *W. D.* I, bl. 183—184; [2]) Id. bl. 186—187.

grooter was dan dat van de puntmutsen. Onder den tempel uit hing een groot aantal touwen tot bijna op den grond; deze droegen dezelfde versiersels als de rest, doch bovendien ook nog stukjes glas. Ten slotte was het geheel nog versierd met tal van uitgeblazen eieren in groote verscheidenheid en kleur.

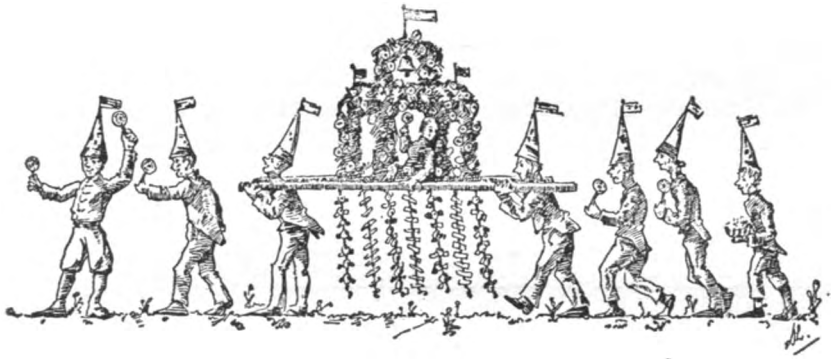

De Pinksterbloem der Makkumer fabrieksarbeiders in het begin der 19e eeuw.
Naar een teekening van D. Lam in „Uit Frieslands Volksleven".

De beide dragers werden voorafgegaan door twee jongens, elk met een papieren pinksterbloem in de hand. Twee anderen liepen achter de ladder; zij hielden eveneens een papieren bloem in de hand. De rij werd gesloten door den zevende, die een mandje droeg.
Aldus trok dan de stoet door het dorp, waar hij veel bekijks had. Het was gewoonte om voor elk huis even stil te houden. Dan stak de Pinksterbloem het hoofd buiten het tempeltje en vroeg om een gift. Het ingezamelde geld werd in het mandje met palmgroen van den heksluiter gedeponeerd.
's Morgens deed men de ronde door het dorp, terwijl des middags de boeren in de omgeving bezocht werden.
Naast deze mannelijke Pinksterbloem-ommegangen was ook het Pinksterbruidje in het Friesche gebied niet onbekend.

Pinksterbruidje op ter-Schelling.

Een aardige beschrijving geeft ons *Knop* [1]) van het gebruik

[1]) *Schylgerl. Leisboek*, bl. 34—35.

op *ter-Schelling*, ook reeds verdwenen, waaraan wij het volgende ontleenen:
Meisjes die vriendin met elkaar waren, maakten een van haar tot Pinksterbloem. Dat was in den regel een meisje met een knap uiterlijk. Ze was geheel in het wit gekleed en had de gouden kap op. En nu werd die bloem van voren en van achteren, van het hoofd tot de voeten met allerlei zilveren en gouden sieraden behangen. Een der pronkstukken dat zeer in het oog viel, was een zilveren beugeltasch welke openstond, als de Pinksterbloem haar slingerdoek had afgedaan en temidden van haar zusterbloempjes haar Pinksterliedje zong. Daarbij rinkelden het goud en het zilver zuiver en helder. Tenslotte vroeg de Pinksterbloem een cent; voor het geld dat opgehaald werd, dronken de Pinksterbloemen en haar vriendinnen 's avonds chocolade.

Pinksterbloemmeisjes te Makkum en Molkwerum.

Omstreeks het midden der 19e eeuw was er te *Makkum* een naaischool voor meisjes uit den burgerstand. Hier was het gebruik, dat de meisjes 's Zaterdags vóór Pinkster 's morgens vroeg op hun werk moesten zijn. Het naaien begon om vier uur; voor sommigen was dit vroeg genoeg en zij kwamen later. Wie het laatst kwam, moest tracteeren; zij werd beschouwd als langslaapster en luilak en bij haar binnenkomen zong men haar toe:

De Pinksterbloem is opgestaan,
Maar mag wel weer naar bed toe gaan.
Slyp út! slyp út! slyp út!

Daarna gaf de naaijuffrouw verlof om het veld in te gaan om de Pinksterbloem te versieren. Zij werd in de viooltjes, boter- en andere wilde bloemen gezet en kreeg een krans om het hoofd. Zoo trok men met de Pinksterbloem naar de naaijuffrouw en de ouders. Deze gaven fooien, koek, krentenbrood, klontjes enz. Na afloop werd den heelen dag op de naaischool plezier gemaakt.
Te *Molkwerum* deden meisjes van 12 tot 15 jaar aan de Pink-

sterbloemvreugde mede. Des Zaterdags zochten de kinderen bloemen en daarvan maakte een oude dorpeling dan 's avonds kronen. Twee hoepeltjes, met bloemen en gekleurd papier versierd, vormden een kleine kroon, bestemd tot hoofdtooi voor de „Pinksterbloem". Deze, door het lot aangewezen, kreeg een wit overkleed aan, in den vorm van een lang hemd, waarop voor deze gelegenheid bijzondere ijver gedaan was.
Zij kreeg de kroon op het hoofd en voor het gelaat een dunne roodzijden doek die haar onherkenbaar maakte, maar waar zij toch overheen kon zien. Niemand mocht weten wie „de blom" was, maar het was een publiek geheim.
Zij had over den schouder een witten band waaraan met roode linten zilveren lepels hingen die door dorpsbewoners in bruikleen waren afgestaan, terwijl wat lager op de borst een zilveren rinkelbel hing waarmede het meisje klingelde zoovaak het in haar opkwam. Alles was versierd met bloemen, kleurige linten of papieren loovertjes. Aan een band om het middel hingen drie zilveren beugeltasschen, een voor en de overige opzij.
Zoo werd de Pinksterbloem door twee meisjes langs de deuren geleid. Zij had een glas met een oor er aan voor de giften, die door de begeleidsters in de voorste beugeltasch gestort werden. De andere vriendinnetjes liepen bij paren gearmd achter de Pinksterbloem aan, terwijl zij zongen:

De Pinksterbloem is opgestaan,
Maar kan wel weer naar bed toe gaan.

Dit oude liedje werd omstreeks 1840 vervangen door een nieuw „lied", door een dorpspoëet in elkaar geflanst, dat de vermelding niet waard is. Het behoort trouwens al weer tot het verleden; helaas heeft het de Pinksterbloemviering mee in het graf genomen. [1])
Bezien wij deze gebruiken, dan blijken *Pinksterbloem* en *Luilak* niet steeds gescheiden te zijn. Een zuivere ommegang met de Pinksterbruid of -bloem vinden we op *ter-Schelling* en

[1]) *W. D.* I, bl. 183—188.

te *Molkwerum;* deze gelijkt het meest op de klassieke beschrijving van „het omzingen op Pinksteren door jonge Dogters" in de 17e eeuw te *Schermerhorn* door den uitgever der „Noordhollandsche Arcadia" van Claas Bruin, ter toelichting op een rijmstuk van dezen schrijver als onderschrift bij een gravure gegeven.
Prof. dr. Jan de Vries die in „Volk van Nederland" deze beschrijving (bl. 220) overneemt, wijst er op, dat de Pinksterbloem de herlevende natuur symboliseert. „De jonge dogter verbeeldt de jonge bloeiende levenskracht, die in de lente uitbot; door haar in het dorp rond te dragen, voert men de lente binnen. Met allerlei sieraden is zij omhangen, die door de burgerij tot dat doel worden afgestaan; immers hoe rijker zij uitgedost is, des te grooter is het vooruitzicht op een overvloedigen oogst. De identificatie is weder volkomen; zij stelt niet de vruchtbare natuur voor, zij is deze zelf. Claas Bruin merkt de stemmigheid van de jonge dochter op; zij is zich bewust niet medespeelster aan een maskerade te zijn, maar hoofdpersoon van een ernstige handeling."
Het is de vraag of te Molkwerum en op Schellingerland het lieftallige Pinksterbruidje in de vorige eeuw nog wel „haar stemmigheid gantsch kunstig te bewaren" wist, maar poëtisch was deze ommgang zeker en het is daarom te betreuren dat een dergelijke kleurige, fleurige stoet, jeugdig en stralend als de Lente zelf, tot het verleden behoort.
Met betrekking tot de Pinkstergebruiken heerschte er te Makkum blijkbaar verwarring: het meisje dat het laatst opstond, werd wel als Luilak beschouwd en toegezongen, maar werd Pinksterbloem genoemd. Met andere woorden — de stervende winterdemon die door bespotting verdreven moest worden, werd genoemd naar „de hoofdpersoon van een ernstige handeling" die juist tot taak had den zegen van het zomertij te bevorderen. Terwijl als Pinksterbruid een jongen rondgevoerd werd!
Terecht acht Hermina C. A. Grolman het rondleiden van het laatst komende meisje als Pinksterbloem mede een bewijs voor het onlogisch samensmelten van Luilak en Pinksterbloem. (bl. 150).

Luilak

Overigens verneemt men van *Luilakviering* in Friesland

weinig. *Waling Dijkstra* (I, bl. 256) geeft tusschen allerlei kinderrijmpjes een echt Luilak-deuntje:

„Luielak, slaperige zak,
Vroeg opgestaan,
Je magge wel weer naar bed toe gaan.
Alie, Piet Palie, Piet Pinksterblom."

Dit herinnert zeer aan het *Zaansche Luilakliedje.*
En in den volksmond leeft een rijmpje:

Luilak, beddezak,
groote pop,
staat om negen uur niet op.
Negen uur, half tien,
kan de luilak nog niet zien.

Men brengt het thans van toepassing op kinderen die te laat opstaan en plaagt hen daarmede. Maar het is merkwaardig, dat de *Haarlemmer* Luilakjongen op den Zaterdag vóór Pinksteren door de kinderen in een klein wagentje werd rondgereden onder het zingen van:

Luilak,	Staat om negen uren op.
Slaapzak,	Half tien
Kermispop,	Mag ik die Luilak nog niet zien. [1])

Het lijkt me niet onwaarschijnlijk, dat het rijmpje dat ik uit den Frieschen volksmond opteekende, eenmaal bij de Luilakviering door de jeugd is gezongen. Want dat de Luilak in Friesland niet onbekend was, blijkt wel uit het Makkumer voorbeeld.

Het Pinksterbloemenpaar te Bolsward.

Vond de ommegang met de Pinksterbloem bijna steeds plaats op den Zaterdag vóór Pinksteren, in *Bolsward* was de Pinkstermaandag eenmaal een bijzonder feestelijke dag voor jong en oud. Daarover licht ons *P. A. Meeter* in zijn uit

[1]) D. J. van der Ven, *Van Nederlandsche Luilakken*, bl. 5;

1854 dateerend handschrift „De belangrijkste feesten onzer voorouders" [1]) (lezing, gehouden op 15 April van dat jaar) in, waarin hij er van gewaagt, dat deze dag te Bolsward „vóór ongeveer een halve eeuw" (dus omstreeks 1800) voor de weeskinderen een groote feestdag was, waarin zich oud en jong verheugden.
Een knappe jongen en een bevallig meisje waren uitgedost als een herder en een herderin, netjes in het wit, en versierd met allerlei bloemen. Tusschen zich in droegen ze een korfje met bloemen en groen, en zoo trokken ze met de andere weeskinderen de stad door, om in dat korfje geld op te halen. Onder het zingen van een Pinksterliedje (door Meeter helaas niet vermeld) klopten ze bij de burgers aan en haalden zoo menig stuivertje op.
Op Pinkstertwee en -drie zaten deze beide Pinksterbloemen des namiddags onder een grooten boom in het groen, welke met vlaggen, vergulde noten en allerlei kronen van eierdoppen versierd was.
Van de kinderen af tot de oude vrouwtjes toe moest ieder dit zien en men smeet dan maar wat in het korfje, zooveel als men missen wilde. Onder 't zingen van een Pinksterliedje door de andere weeskinderen had men dan, als het mooi weer was, veel pret.
Moet men op dit gebruik inderdaad toepassen wat Grolman (bl. 158) over de Twentsche Pinksterbruid en -bruidegom schrijft: „Wij zien hier een verwording van oude gebruiken, bij de bruid is een bruidegom gevoegd, het geheel is een kinderfeest geworden, ook wordt het een bedelpartij zonder beteekenis"? Er zitten in dit Bolswarder gebruik ontegenzeggelijk merkwaardige trekken; hoe ritueel bijv. doet het zitten van het bruidspaar onder de groene boom met zijn vele vruchtbaarheidssymbolen aan, terwijl de bevolking zonder onderscheid haar penningske offert. Mannhardt gaat bovendien van het standpunt uit: „Dem Maikönig oder Pfingstkönig entspricht eine Königin" (bl. 343).

---

[1]) Hs. Prov. Bibl. Leeuwarden (oud-archief Selskip for Fryske tael en skriftekennisse.

Van de liedjes die bij het rondvoeren van de Pinksterbloem werden gezongen, is ons niet veel bewaard gebleven. Bekend is het lied van *ter-Schelling*, ons door *Jaap Kunst* overgeleverd, bekend vooral doordat een deel der Nederlandsche jeugdbeweging het op zijn zangrepertoire plaatste:

Hier is onze fiere Pinksterblom,
En ik zou hem zoo graag eens wezen;
Met zijn mooie kransen op het hoofd,
En met zijn klinkende bellen.
Recht is recht, krom is krom,
Gelief je ook wat te geven voor de fiere Pinksterblom?
Want de fiere Pinksterblom moet voort.

Boer, ik vraag jou voor de laatste keer,
Heb je soms nog takkebossen:
In het donker stoken wij ons vuur,
Dat fikt en vlamt en dat knettert.
Vuur en vlam, rook en smook,
Zeg, danst misschien jouw mooie Trientje dezen avond ook
Met een fiere Pinksterblom in 't rond?

Het wil ons voorkomen, dat dit lied op ter-Schelling ingevoerd is. Niet alleen wijst daarop de niet-Friesche tekst, maar ook een woord als „fikt", dat zelfs in het Stadfriesch niet voorkomt, daarentegen wel in de Noordhollandsche volkstaal.
Voorts is opmerkelijk, dat de fiere Pinksterblom waarvan het liedje zingt, blijkbaar een jongeman is (zie de regels 2—4 van het eerste en 6—7 van het tweede couplet), terwijl de Pinksterblom van het eiland, zooals we hebben gezien, door een meisje voorgesteld werd — en tenslotte het stoken van een vuur waarvoor brandstof gevraagd wordt. Pinkstervuren kennen we hier te lande niet, wel o.a. Paasch-, Mei- en Sint-Jansvuren. Het is dus mogelijk, dat het gedeelte dat over het vuur handelt oorspronkelijk niet tot het Schellinger Pinksterbloemlied heeft behoord, ja zelfs niet met eenige Pinksterbloemviering in verband heeft gestaan.

Fl. van Duyse[1]) vermeldt een Pinksterliedje dat in de vorige eeuw te *Bolsward* werd gezongen door kinderen die, op primitieve wijze met bloemen versierd, op Pinkster langs de huizen gingen. Het werd hem medegedeeld door den heer E. Brandsma, te Hilversum, wien het uit zijn jeugd te Bolsward bijgebleven was:

HIER KOMT ONZE VIERE PINKSTERBLOM

Van Duyse acht de melodie zonder twijfel oud.
Johan Winkler heeft in de Fr. Volksalmanak van 1887 het Pinksterbloemliedje van *Franeker* aan de vergetelheid ontrukt. Waling Dijkstra heeft het overgenomen en tevens de melodie vermeld.[2])

Hier komt onze fierde Pinksterblom
En hier komt sij haar gangen,
Met haar roode krans al om haar hoed,
En haar folbloeiende wangen!
Is dat dan gien fierde Pinksterblom?
Sij wúd it soa graag d'ris weze!
Ferloor sij dan haar fierde maagdeblom,
Sij kreeg 't fan 't lange jaar niet weerom.
Doe 't lange jaar ten ende waar,
Mooi-Jantsje must in 'e krame
Fan soo'n schoone jonge dochter fijn,
Mooi-Jantsje waar haar name.
As mooi-Jantsje dan niet doge wil,
Dan wille wy haar graag ferkoope,

[1]) *Het oude Nederlandsche Lied*, II, bl. 1329.
[2]) *W. D.* I, bl. 186.

Brenge wy haar foor de fellemakersdeur,
De fellekes hoog opstroope.
As dat felleken hoog opstroopen is,
Dan is sij nog niet ferloren.
De hundertjes hebben dat fleiske al soo lief.
As de beenderkes útferkoren.
Utferkoren in 't gele, gele gras,
Daar singe de foog'len jong en nas.
Sij songen as sij dwongen.
Hier komt onze fierde Pinksterblom,
Siet! hoe gaat sij treden.
Hare foetjes treden foort,
Siet! onze fierde Pinksterblom gaat foort.

Hier komt on - ze fier - de pink-ster-blom En hier komt
Met haar roo - de krans al om haar hoed En haar vol-
1
2
zij haar gan - gen,
bloei-en-de wan-gen! Is dat dan gien fier - de
pink - ster - blom, Zij wúd it zoo graag d'ris
we - ze Ver - loor zij dan haar fier - de maag - de-
DA CAPO.
blom, Zij kreeg't van't lan - ge jaar niet wêer-om.

Winkler ziet, o.i. terecht, in dit lied een samenlapsel van brokstukken uit verschillende oude volks- en kinderdeunen. Dat het hier werkelijk oude deunen betreft, blijkt o.m. uit het verouderde „nas", dat men bij Breêro aantreft als „nesk"

(„de neske deuntjes"). „Nesk" beteekent in het Friesch: zacht, rustig, prettig.

Pinksterkronen te Hindeloopen.

De Pinksterkronen, welke nauw verwant zijn aan de Pinksterbloem en ook verschillende vruchtbaarheids- en groeikrachtsymbolen bevatten, waren in de vorige eeuw ook in Friesland niet onbekend. In *Hindeloopen* heeft het kronenhangen zich tot in het begin dezer eeuw gehandhaafd en de laatste jaren gaan er weer stemmen op om het poëtische gebruik in de oude stede in eere te herstellen. Over de Hindelooper Pinksterkronen zijn we het best ingelicht. De oudste beschrijving dateert uit 1855 en komt voor in „Merkwaardigheden van Hindeloopen", door Roosje, Kroese en Eekhof (bl. 30). Daarin wordt over de kronen medegedeeld:

„Deze zijn drie in getal en worden in de week vóór Pinkster door eenige meisjes vervaardigd van hoepels, versierd met gekleurd papier, vlaggetjes, uitgeblazen eierschalen in touwtjes geregen en als guirlandes daar onder aanhangende. De binnenruimte tusschen de hoepels bevat een aantal hangende ledige fleschjes, die bij de minste beweging hun eigenaardig gerinkink doen hooren.
Op den eersten Pinksterdag, na afloop der (sic) voormiddag-godsdienst, worden deze zoogenaamde kroonen in de twee hoofdstraten aan een touw, dat aan twee geveltoppen is vastgemaakt, opgehangen. Des avonds tegen donker begint de Pinkstervreugd door op de straat in een kring onder deze kroonen te dansen, bij het zingen van liedjes, die, van zeer oude tijden af, op dien avond en den volgenden worden gezongen. Dit duurt veelal tot laat in de nacht, terwijl de eene troep de andere vervangt. Thans bestaat het personeel dat aan deze vreugde deelneemt, hoofdzakelijk uit jongens en meisjes; maar vroeger namen ook gehuwden en zelfs meer bejaarden hieraan deel; zoodat het voor velen geen Pinkster ware geweest, zoo zij niet eens om de kroonen gedanst hadden."

Blijkens een bericht in het Nieuw Advertentieblad van 21 Mei 1888 was het gebruik toen behalve te Hindeloopen ook in *Molkwerum* bekend. De drie kransen (een groote en twee iets kleinere) welke door een vrouw, die nogal handig was in het maken van allerlei knutselwerk, waren gevlochten, werden opgehangen aan een boog die over een brug gespannen was. Dan begon de pret. De jeugd vermaakte zich er onder en 's avonds kwamen vele paartjes samen om er een patertje te dansen. En lustig klonk het:

Pater, geef je non een zoen.
Dat moog je nog wel zesmaal doen.
Zesmaal is geen zeven,
Zeven is geen acht.
Och, wat zoenen die meisjes zacht.

totdat eindelijk het morgenuur was aangebroken, aldus de berichtgever.
Een bejaarde inwoner van Hindeloopen vertelde mij over het dansen onder de Pinksterkronen nog het volgende:
Vrouwen maakten de kronen en gingen naar de bakkers om eierdoppen, waarvan zij wel een paar honderd gebruiken konden. Zij legden dan twee hoepels kruiselings over elkaar en versierden ze met groen dat uit Gaasterland gehaald werd, meest sparre- en dennegroen.
In die hoepels kwamen flesschen te hangen en ook wel een *„dokke"* (pop), in Hindelooper kleeding,[1]) terwijl de eierschalen aan lange strengen geregen werden en ook al weer kruiselings bij paren onder aan de hoepels gehangen werden. Als het dan wat waaide, bengelden de kronen op en neer en *„klikebikten"* (prachtig beeldend Hindelooper woord!) de flesschen tegen elkaar aan.
Er waren steeds drie Pinksterkronen en zij werden met touwen aan de schoorsteenen vastgemaakt, zoodat zij hoog konden hangen. Dat ophangen gebeurde steevast op Pinkstermorgen, maar eerst waren de vrouwen, die de kronen om niet gemaakt hadden, er mee langs de huizen geweest, meest des Woensdags of des Donderdags. De kronen hingen dan aan een stevigen stok met een laken er over en bij alle huizen werd dat aan één kant opgelicht, opdat men de pronkstukken zou kunnen zien. Iedereen gaf den vrouwen een kleinigheid.
Aan het dansen werd des middags door de kinderen en des avonds door jong en oud, allen door elkaar, deelgenomen. Dan werden er allerlei liedjes aangeheven, zooals van het patertje, de ruitertjes en een liedje waarvan ik alleen de eerste regels kon opteekenen: *„Rounom de kroanen, as't rekket den is 't mis."*

---

[1]) Sprekend vruchtbaarheidssymbool!

Het zingen der ouderen geschiedde zeer sleepend, vooral wanneer het wat later op den avond werd en de drank begon te werken.
Een echt Hindelooper kijkje geeft de aardige beschrijving van *S. van der Kooi,*[1]) welke hier tenslotte een plaatsje moge vinden. De vertaling zal na het bovenstaande zeker weinig moeilijkheden meer opleveren:

„Et waad Pînksteren en de króanen tîngelden, bîngelden en bloenken haig in 'e loft, twos boppe de stréte, oean en sterke line, dy 't fan de éène gêvel nei de tjinoerstaende spand wéar.
De joenge fanen în 'e Pinksterproenk, geengen in 't mòaie wéar *en slag om boerren;* dot wol sizze, jè kuieren de sté trog fan de Aester= nei de Westerdîk en den wurom en óare kaant langs, trog óare streten henne. De fînten geengen ek om boerren, mar krekt oosom, sòdot jè de fanen èalke „slag" twa kéar sèn of praaie kòasten. Dot „om boerren gaen" deeën se alle Sendes en jin 't et oean tied heeën ek wol op gewóane iënden, în 't mòaie wéar.
Mar op Pînksteren wéar et dogs het bîsoendes. Forskate groepen héaldden oender de króanen stol, en neidet se het henne en wur praete heeën, doerre 't naat lang of èalke fînt hee en faan în 'e ierem, déar waad en roendje mekke en men bigóast tò doensjen oender de króanen. Dot heette „om 'e króanen gaen".
En sò as mennig fînt in Frîslaand sîn „tokommende" fîndt op et ies of op en fêstelike gelêgenheit, sò faend faik en fînt sîn uutkeesde lève op Pînksteren oender de króanen, om letter mei jer tò trouwjen. De deis nei Pînksteren soog men den ek de fanen naat allonig, mar ek de wieuwen bi mekem staen to praetjen en den koamen de nietjes los: „Di is mei di west en di mei di". Want jè wisten et wol: dèar koam mestol „feste forkéaring" uut fut en faik trouwjen."

J. Kunst [2]) vermeldt een lied, dat omstreeks 1880 te Hinde= loopen nog bekend was en daar om de Pinksterkronen ge= zongen werd. Kunst neemt aan, dat een Groenlandvaarder het lied gemaakt heeft, waarvan de tekst herhaaldelijk her= innert aan oude zangen (Koningskinderen, Drie ruitertjes, enz.) en dat hij deze tekst gemaakt heeft op een Gregoriaan= sche wijze, die toch al wat vervormd was door de juist op= komende dur=tonaliteit. Misschien was de melodie oorspron= kelijk die van een Roomsch geestelijk lied.
Het moet „ernstig en plechtig" gezongen worden. Dit wijst op de sleepende wijze van zingen, waarvan mijn zegsman ge= waagde.

---

[1]) *Hînlepper Fortoltjes,* bl. 8—9.
[2]) *Noord=Ned. Volksliederen en =dansen,* III (bl. 36—38).

TE GROENLAND OP DIE KLIPPEN

Ernstig en plechtig.
Te Groen-land op die klip - pen Daar valt er zoo
kou - de sneeuw Van kou klap in mijn han-den En van
kou klap op mijn tan-den En mijn hoofd-je doet mij er zoo zeer.

Klapt gij al in uw handen
En doet er uw hoofdje zoo zeer,
Kom dan maar op mijn stoven
En op mijn slaapkamer boven
En daar vriest het nooit nimmermeer.

Toen hij op hare stoven
En op haar slaapkamer kwam,
Toen deed hij niets dan vragen:
— „Zoetelief, hoe durf je 't wagen,
Waar is uwe getrouwde man!"

— „Hoe kun je mij dat vragen,
Waar dat mijn getrouwde man is?
Mijn man is naar de kerke,
Om te hooren naar God's werke,
Om te hooren God's heilig woord."

— „Is uw man al naar de kerke?
Hij zit er bij de koele wijn!
Kom laat ons eten, drinken,
En de wijn zal ik u schenken
En kom, laat ons vroolijk zijn."

Maar toen zij aten, dronken,
Kwam haar echte, getrouwde man.

Toen moest dat looze visschertje
Van boven door dat dissertje,
Van boven dat venster uit.

— „Wat ploft daar in dat water,
En wat ploft daar in die sloot?"
— „Dat zijn die looze snoeken,
Die daar zwemmen in die hoeken,
Die daar zwemmen al in die sloot."

Ze ging een netje spreiden,
De loodjes gingen tot den grond:
Het eene was een snoekje,
Weggescholen in een hoekje,
En het tweede, dat was.... wat raars.

Op de Friesche eilanden

Ook op de Friesche eilanden wiegelden de Pinksterkronen in den milden Meiwind. *Ter-Schelling* had zijn „Maeije-krâns". Wij laten *Knop* weer aan het woord [1]) (vertaald):
„Meikrans zien?" „Kom er maar in!"
Twee kleine meisjes met lichtblauwe engelenoogjes boven hoogroode poezele wangetjes, nog in den Paaschpronk — hagelwitte, stijfgestreken jurkjes met rose sjerpen — wer-ken zich heel voorzichtig door de deur, want tusschen zich in dragen ze een witten hoepelrok en daar bovenop een papieren vlagje.
Daar stonden ze voor de tafel. — „Nu moeten jullie 'm maar eens laten zien!" Wat kwam er een prachtstuk voor den dag toen ze den rok losmaakten! Hoog tilden ze den krans aan den dwarsstok op.
„En hebben jullie die zelf gemaakt?" „Ja." „De hoepels ook?"
„Vader heeft ze vastgebonden, maar wij hebben het papier er omheen geplakt."
„'t Is prachtig-mooi, dat moet ik zeggen, met al die mooie, kleurige eierdoppen en die bloemetjes en al die sieraden. Waar hebben jullie die vandaan?"

---

[1]) *Schylgerl. Leisboek*, bl. 34.

„Van moeder, en dit reukwaterfleschje hebben wij van grootmoeder gekregen." Toen wij den krans rondom bewonderd hadden, werd hij door zachte handjes, o zoo voorzichtig weer toegedekt. — Toen de kinderen de deur uitgingen, was het zilveren beursje een beetje dikker geworden.
Een kleine honderd jaar geleden waren het groote meisjes, die de meikransen bij familie en vrienden lieten zien, en 's avonds werden dan al de kransen opgehangen op de vrije ruimte voor de Groote Kerk, waar nu de Oranjelinde staat en dan kwam de speelman en gingen de beenen van den grond: de koude, duistere winter was voorbij en het voorjaar met licht en warmte, met zingende vogels boven duin en land, in hun vroolijke kleurige zomerpakjes, had zijn intrede gedaan. En de meisjes en jongens, vrouwen en mannen dansten onder de meikransen; zoo blij maakte hen het voorjaar...."
Dit is thans voorbij, evenals het maken van Pinksterkransen, -kronen en -slingers, dat te *Nes* (Ameland) door velen vroeger gedaan werd. De Pinksterkermis bestaat hier nog wel.[1])

De Kallemooi van Schiermonnikoog.

Zijn ons van het Friesche vasteland geen Meiboomen bekend, de *Kallemooi* van *Schiermonnikoog* kan als zoodanig wel gelden, naast den Pinksterboom van het Schellinger Oosterend.
Aan een levendige beschrijving, welke *W. Dijkstra* in het Friesch in de Friesche Volksalmanak 1891 (bl. 49—54) aan dit gebruik wijdde, ontleenen wij het volgende:
Met Pinksteren houdt men op Schiermonnikoog kermis. Die begint reeds des Zaterdagsavonds en eindigt niet voor des Woendagsmorgens vroeg. Het bijzondere van die kermis is de „Kallemooi", in ons Friesch „de keale Maeibeam", aldus W. D., de kale meiboom.
Met het oprichten daarvan wordt 's Zaterdagsavonds vóór Pinksteren de kermis geopend. Men heeft daarvoor een dikke mast of paal, wel 30 voet lang. „Een „juffer", weinig korter, wordt daar boven aan vastgespijkerd, en boven aan

[1]) *W. D.* I, bl. 188.

die juffer weer een groene twijg, waar de Nederlandsche vlag ook nog bijkomt. Een eindje daaronder hangen aan een dwarspaal een paar ledige flesschen. Maar de hoofdzaak van dat geheele toestel is een levende haan; die wordt in een korf opgesloten, met een stuk baalzak er overheen, en zoo boven aan dien langen paal gehangen. Dat beest is gedoemd om daar boven in de lucht in alle eenzaamheid de Pinksterdagen door te brengen. Er wordt hem zooveel geweekt brood meegegeven, dat hij niet behoeft te verhongeren. Dat heele geval wordt op den grond gereedgemaakt, en dan wordt de kallemooi omhoog geheschen, op het pleintje naast de herberg.[1]) Een kuil in den grond geeft hem steun van onderen, vier takeltouwen houden hem staande, — en dan wordt hij ook nog met een stevig touw aan een dikken boom vastgebonden.

Alle jonge mannen moeten meehelpen bij het oprichten van den Kallemooi, terwijl het volkje als het werk volbracht is, dat eerst nog eens moet beklinken, want de kermis is nu geopend.

's Zondags- en 's Maandagsavonds gaat dat op dezelfde wijze, maar de Dinsdag (Pinkstertrooi = Pinksterdrie) is de voornaamste kermisdag, of liever kermisavond. Dan komen de jongelui op de been en ziet men hooiwagens vol jonge meisjes en kinderen, met een of twee jongemannen op de bok. Zoo wordt er een tochtje door en om het dorp gemaakt en daarbij zingt men het hoogste lied.

Bij al die vreugde laat de haan in den korf zoo nu en dan zijn helder gekraai hooren — uit plezier of uit verveling.

Zoo gauw het begint te schemeren geeft de gemeenteveldwachter order, dat de Kallemooi moet worden neergelaten, want dat is geen werk, dat in het donker gedaan kan worden. Zelfs bij daglicht is het niet heelemaal zonder gevaar en jongelui, die al een paar nachten aan den zwier zijn geweest, zijn niet de geschikte personen voor een dergelijk werk.

Bij het neerhalen van den Kallemooi wordt er terdege zorg voor gedragen, dat de haan er zijn leven niet bij inschiet. Komt hij levend op den grond en uit den korf, dan wordt hij met luid geroep verwelkomd en weer bij zijn hennetje

[1]) Tegenwoordig het hotel Van der Werff.

gebracht. De haan is meestal het eigendom van den kastelein, maar indien niemand goedschiks een dier wil afstaan, moet men het zien te stelen.
In den laten avond van Pinksterdrie begint eigenlijk de kermispret voor de jongelui nog eens recht. De jongeman wandelt in zijn Zondagsche pak met een meisje aan den arm het dorp door naar de herberg, waar de vedel al lustig strijkt. Het paar gaat eerst in de zijkamer naar de jachtweide, in welk vertrek reeds velen aan het dansen zijn. De jongeman doet daar zijn jas en vestje uit en later ook zijn bovenbroek. Daaronder draagt hij voor deze gelegenheid nog een bovenbroek en deze is sneeuwwit.
Zoo geheel in het wit gaat hij met zijn meisje ten dans. Die pret duurt ongeveer den geheelen nacht; vrije jongens in het wit springen er ook rond, terwijl ook verscheidene getrouwden er aan deelnemen. Het wordt wel des anderen morgens een uur of zes, voordat alles voorgoed een einde neemt."
Eenzelfde beschrijving ongeveer treft men in Waling Dijkstra's „Van Frieslands volksleven" aan.
Sedert heeft het Kallemooi-gebruik weinig wijziging ondergaan. Tegenwoordige beschrijvers leggen meer dan Dijkstra den nadruk erop, dat de haan gestolen moet zijn: „Weken tevoren is er reeds een feestelijke spanning onder de jongelui, die uit hun midden een „Kallemooi"-commissie benoemen, wier voornaamste taak het is te zorgen, dat in den Pinksternacht — hoe dan ook — de vetste haan van heel Schiermonnikoog gestolen zal worden. Hoe stevig men ook al de kippenhokken sluit, de roovende Kallemooigeest dringt door alles heen en de eigenaars doen nog het verstandigst te toonen, dat zij gevoel voor traditie bezitten. Hierin gaat Burgemeester v. d. Berg voor, die nog dit jaar aan de pers de verzekering heeft gegeven, dat, zoolang hij baas is op het eiland, het stelen van den Kallemooihaan de eenige gepatenteerde diefstal is, die geen gerechtelijke nasleep heeft." [1])
Waling Dijkstra laat dezen diefstal niet zoo sterk uitkomen. Letterlijk schrijft hij: „De hoanne is meastal de kastlein sines, mar 't moat ek wol ris foarfallen wêze det nimmen

[1]) D. J. van der Ven, in: *Volk van Nederland*, bl. 264.

goedskiks in kallemooi ôfstean woe. Den moast men wol ris ien sjen to stellen".
Dit zou er haast op wijzen, dat het stelen van den haan toen geen traditie was zooals nu en dit zou dus een jong gebruik zijn. Maar aan den anderen kant is het zeer goed mogelijk, dat ook vóór 1891 het stelen veel meer gebruikelijk was dan de Friesche schrijver ons wil doen gelooven. Het is de vraag, of hij het Kallemooi-gebruik uit eigen aanschouwing heeft beschreven. Bovendien kan een anecdote („het moet wel eens voorgekomen zijn") zeer goed op een vroeger algemeen gebruik duiden; daarvoor zijn meer voorbeelden bekend. Toch moet ik melding maken van de meening van een oud-Schiermonnikooger, die in het *Nieuwsblad van Friesland* van 8 Juni 1915 schreef, dat hem van het stelen van een haan nimmer iets gebleken was. „Door wijlen den geachten café-houder F. de Boer werd de haan steeds met de meeste wel-willendheid beschikbaar gesteld."
Tenslotte zij nog vermeld, dat tegenwoordig op de driekleur welk boven in den mast wappert, het woord Kallemooi is aangebracht.
Is de Kallemooi thans nog de eenige Nederlandsche hane-meiboom, voorheen schijnt hij op meer plaatsen te zijn op-gericht. Waling Dijkstra meent, dat ook *Hindeloopen* een-maal zijn Kallemooi heeft gehad, terwijl in een ongesigneerde beschrijving van het gebruik op Schiermonnikoog in de *Tele-graaf* van 28-5-'31 wordt medegedeeld, dat voorheen te *Zout-kamp,* te *Peasens* en te *Wierum* een dergelijk feest gevierd werd. Voor Zoutkamp staat dat vast. Het Groninger Woor-denboek van K. ter Laan wijst op het planten van een „*Haoneboom*" aldaar, versierd met een „haogeldoornstroek"; de korf met haan werd ook daar geheschen (19e eeuw).[1])

De beteekenis van de Kallemooi.

Het valt niet moeilijk in te zien, dat we bij de Kallemooi te doen hebben met een Meiboom. „Ons klimaat is oorzaak, dat de meiboomviering ook wel wordt verschoven tot Pink-steren", aldus dr. *C. Cath. van de Graft.*[2]) Ontdaan van de

[1]) Aangehaald in *Eigen Volk* 1929, bl. 69—70.
[2]) *Palmzondag,* bl. 11.

latere toevoegsels en vervormingen vinden wij als ongetwijfeld oorspronkelijke elementen van den Kallemooi den groenen tak en den levenden haan. De flesschen en de vlag worden thans in verband gebracht met de feestvreugde, al kunnen de flesschen misschien nog overblijfselen zijn van de rijkere versiering waarmede men vroeger den Meiboom bedacht. Een dundoek aan een Nederlandschen Meiboom vinden wij reeds op de ets „Dorpsfeest" van Guiliam de Heer, omstreeks 1660 (men zie de afbeelding in: Palmzondag, t.o. bl. 32).

De Meiboom was steeds een mooie, groote, levende boom, welke men met wortel en al uit het bosch haalde en vóór de kerk, het raadhuis of op het marktplein plantte. Later werd de Meiboom een mast, waaraan men allerlei versierselen hing, als bloemen, kransen, linten, vlaggetjes, uitgeblazen eieren enz.[1]) Het werd n.l. niet zelden verboden boomen weg te halen, waarom men zich met dood hout behielp.

Dat de Kallemooi op Schiermonnikoog evenmin een levende boom is, zal wel zijn oorzaak vinden in de schaarschte aan boomen op het eiland.

De Meiboom is oorspronkelijk de geest van den plantengroei, van het zomergetij, de in boomgestalte opgevatte vegetatiegeest. Met den Meiboom haalde men niet alleen den geest der zomersche vegetatie in, maar ook de herlevende natuur zelve, waarvan men heil voor mensch, dier en akker verwachtte. Daarop duidt de groene tak aan den Kallemooimast, al zullen weinig Schiermonnikoogers zich daarvan bewust zijn.

En thans de haan. Deze prijkte naast andere vogels, als kip, duif, eend enz. boven op den Meiboom, oorspronkelijk in levende gedaante, later van ijzer, bordpapier, enz. Voorbeelden vindt men o.a. bij de Zweedsche Midzomerstang, bij den „Hahnbaum" der Elbe-Wenden[2]), bij de hagelkruisen te Kilder en Vethuizen (Geld.).[3])

De rol, welke de haan in het volksgeloof en bij de volksgebruiken speelt, is zeer verschillend. Als oogsthaan schijnt hij te duiden op den korengeest; voorts wordt aan hem

---

[1]) Grolman, *Ned. Volksgebruiken*, bl. 171; [2]) *Mannhardt*, bl. 160 en 174; [3]) *Volk van Nederland*, bl. 287.

warmte-verwekkende kracht toegekend, terwijl de haan tenslotte de macht bezat de demonen te verdrijven. Dit laatste blijkt o.m. uit vele sagen, waarin het gekraai van den haan booze geesten (veelal in duivelgedaante) op de vlucht jaagt. Het is niet zonder meer duidelijk aan welke eigenschappen wij bij den Kallemooi-haan te denken hebben. Diende hij hier als boodschapper van het milde getij, als wekker van het zonlicht?

Wat tenslotte *de benaming Kallemooi* betreft, daarover is veel geschreven. Volledigheidshalve zij een en ander hier gereleveerd.

Zooals in het begin gebleken is, vat W. Dijkstra — in zijn tijd de grootste kenner van het Friesch — Kallemooi op als kalemei, waarvoor iets te zeggen valt, indien we het uiterlijk van dezen Meiboom in aanmerking nemen. Maar dat niemand der tegenwoordige eilanders het woord meer verstaat, wijst er toch wel op, dat Dijkstra's verklaring wel wat al te eenvoudig is. Sedert zijn er andere hypothesen opgekomen. Die van „call the May" laten we nu maar buiten beschouwing, maar in „Eigen Volk" zijn toch eenige dingen opgemerkt, welke de vermelding waard zijn.

Een inwoner van Schiermonnikoog schreef aan Van der Ven, dat mooi in 't Schiermonnikoogsch „Mei" beteekent en volgens prof. *Vercoullie* is het werkwoord kallen verwant met het Gallo-Latijnsche „gallus", dat haan beteekent. Kallemooi zou dus ook hane-mei kunnen beteekenen.

Vervolgens wordt er op gewezen, dat in Gent e.o. kallemoei gebruikt wordt voor een lastige, bemoeizieke, babbelachtige vrouw. Dr. J. F. Bense deelt mede, dat Ned. kallen en Eng. to call beide waarschijnlijk uit 't O. N. kalla = schreeuwen, roepen komen. Daar het hier een oeroude vruchtbaarheidsdemon betreft, is het waarschijnlijker, dat wij hier te doen hebben met het oudere woord kalla, dan met het nieuwere woord to call en de vraag rijst, of niet oorspronkelijk kallemooi de naam kan zijn van het oude-vrouwenoffer (zie E. V. pag. 7 e.v.), dat later vervangen werd door het hane-offer, met behoud van den naam.[1])

In dit verband zij hier gewezen op de studie van *dr. E.*

[1]) *E. V.* 1929, bl. 69—70.

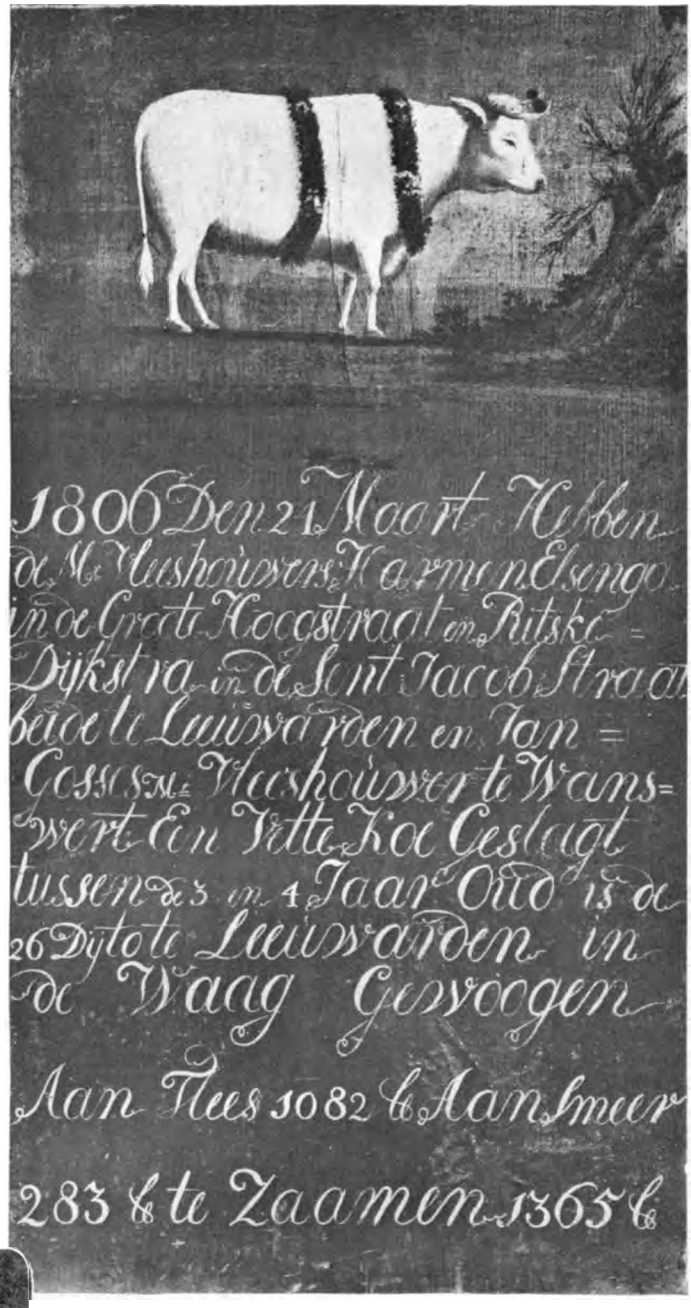
1806 Den 21 Maart Hebben
de M. Vleeshouwers Harmen Elsenga
in de Groote Kooistraat en Pitske =
Dijkstra in de Sint Jacobs Straat
beide te Leeuwarden en Jan =
Gosses M. Vleeshouwer te Wans=
wert Een Vette Koe Geslagt
tussen de 3 en 4 Jaar Oud is de
26 Dito te Leeuwarden in
de Waag Gewoogen
Aan Vlees 1082 ℔ Aan Smeer
283 ℔ te Zaamen 1365 ℔

Paaschos te Leeuwarden
(foto Gombault)

Het dansen onder de Hindelooper Pinksterkronen, zooals dat bij gelegenheid van het Nederlandsch historisch volksfeest te Arnhem in 1919 nog eens in oude glorie plaats vond.
(foto D. J. v. d. Ven in: Uit Nederlands Volksleven)

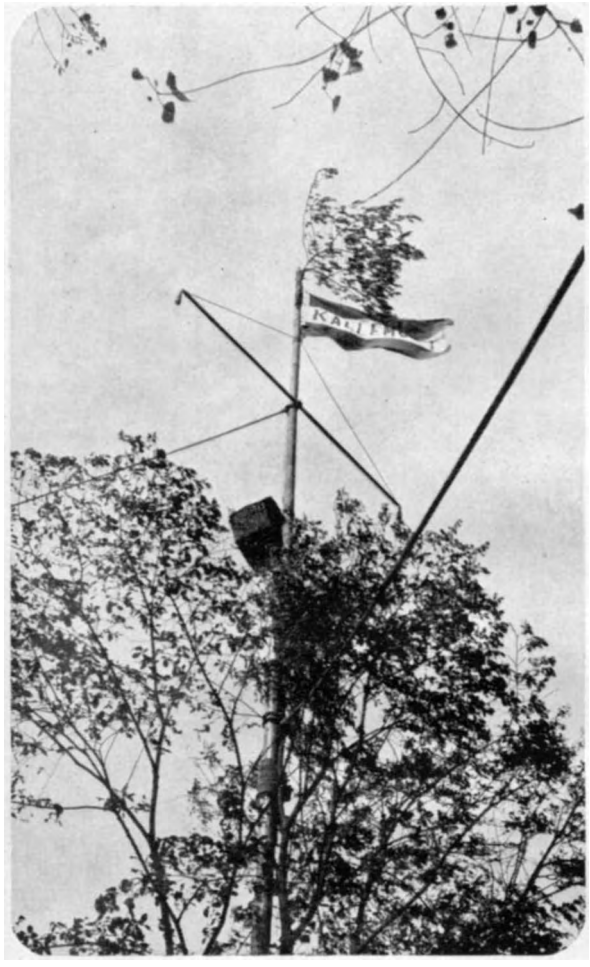

De „Kallemooi" van Schiermonnikoog. (foto Klaes Sierksma)

Sint Maarten in Friesland. Lichtfeest. (foto Gombault)

Bergkvist over: Westfries. Kôl 'Blesse', nl. Kol 'Hexe' und schwed. Blå-kulla 'die Blaue Jungfrau'; 'Hölle', in: Frysk Jier-boek 1938. Hierin worden met elkaar vergeleken O. N. kolla, Zw. kulla 'Frau, Mädchen', N.L. kol, heks ('himmlische Frau').

Pinksterkronen op Schellingerland.

Op de Pinksterkronen en het Pinkstermelken op *Ooster-Schelling* is vooral de aandacht gevestigd door *D. J. van der Ven*, die er in de „Wereldkroniek" van 15 Mei 1937 een boeiende beschrijving van gegeven heeft, geïllustreerd met sprekende foto's. Voorts vindt men een mooie afbeelding van een *Pinkstermei* te *Oosterend* in Volk van Nederland (tegen-over bl. 261).

Op Luilak-Zaterdag komen vele eilander meisjes bij elkaar om de traditioneele viering voor te bereiden. Het begint met het plukken van heele bossen varens, meidoorntakken, wolle-gras, boterbloemen en harkelijnorchis, welke bloemen op hoe-pels tot kleurige kransen worden gevlochten, welke verder nog worden gesierd met slingers van geverfde eierschalen en rood-papieren knipsels.

De kinderen ontvangen allen een Pinkstercent en daarvoor koopen zij poederchocolade en lekkernijen, welke zij des Zaterdagsavonds naar het huis brengen, waar zij hun smul-partij zullen houden.

Des Zondags vroeg hangen de meisjes hun sierlijke kransen aan een hoogen paal met dwarstakken, welke bij de uitgangen der weilanden en langs den weg worden opgericht. Voor deze Pinksterhulde offeren de boeren des middags als zij van het melken terugkomen, gaarne een paar liter melk aan de meis-jes die hen met een kan of een emmertje opwachten en de melk voor het bereiden van hun chocoladedrank welke zij gezamenlijk in vele schuren genieten, gebruiken. Dat alles gaat heel gemoedelijk en „tam" in zijn werk, maar voorheen ging volgens Van der Ven het „melkofferen" heel anders toe. Toen trokken de Midslander schooljongens reeds 's morgens om 5 uur den melkers tegemoet met een prachtigen Pinkster-krans. Iederen boer vroegen zij, of hij de kroon wilde hebben. Stemde hij toe, dan hing men hem de geurende kroon met de eierdoppen en de knipsels om de hals, waarna de jongens

De Pinksterboom van Oosterend. (Teekening S. J. v. d. Molen, naar foto van D. J. van der Ven.)

hem in optocht naar huis begeleidden onder het zingen van het eilander Pinksterlied. Bij het huis kregen de jongens dan een halven of een heelen emmer melk.
Was de boer een beetje „deun", dan liet een der rakkers on= gemerkt een scheut stremsel in den melkemmer loopen, zoo=

dat het kostelijk vocht voor de boterbereiding ongeschikt gemaakt werd.
Van der Ven meent nu, dat dit Pinkstermelken herinneringen bewaart aan oorspronkelijk contact-magische offerhandelingen, welke de vruchtbaarheid van den veestapel moesten bevorderen. Hiervoor pleit wel zeer de aanwezigheid van den paal met de Pinksterkronen, een der weinige Nederlandsche Meiboomen.

Eierbekogelen.

Van een merkwaardig gebruik tenslotte op den Zaterdag vóór Pinkster op *Schiermonnikoog* vertelt de oud-eilander *L. Wiersma* [1]) het volgende:
„In mijn kinderjaren bestond nog de gewoonte dat de dorpsjeugd, wanneer des Zaterdags voor Pinkster de avond begon te vallen, elkaar met eieren ging bekogelen. Deze eieren van allerhande soorten vogels werden reeds vele dagen tevoren door ons bijeen gegaard en zorgvuldig opgeborgen. Bij dit eieren-bombardement werden natuurlijk de oudste kleeren aangetrokken, waaraan weinig viel te bederven, want als de strijd beëindigd was, zag men er in den regel door de getroffen projectielen minder bekoorlijk uit."
Ik heb van dit gebruik geen parallellen kunnen vinden.

[1]) *Het eiland Schiermonnikoog*, bl. 14.

OOGSTGEBRUIKEN

De laatste weide

De oogst, zoowel bij den greid- als bij den bouwboer, heeft wel veel van den glans verloren, waarmede voorheen talrijke gebruiken hem omgaven. Grootendeels is verdwenen het gebruik van *„de lêste weide"* (het laatste voer), dat zich hier en daar nog bepaalt tot het steken van een vlag op den wagen welke deze vervoert.

Waling Dijkstra[1]) vermeldt dit „gedegenereerde" gebruik reeds voor Ameland, waar het inhalen van het laatste voer hooi een feest was, waarvoor de kinderen vrij van school kregen. Men versierde de wagens welke het laatste hooi naar de schuur brachten, met vlaggen.

Tegenwoordig krijgen de kinderen niet meer vrij-af, en als er nog een vlag op de laatste weide gestoken wordt, is het er niet meer dan een.

Voorheen was het bij den greidboer anders. Nog omstreeks 1850 was het gewoonte, dat de „fammen" in de hooiing sneeuwwitte schorten droegen en de jongens witte broeken en een nette stroohoed met een kleurig lint er omheen op het hoofd.

Zoo'n wit meisjesschort staken een paar jongens die boven op het laatste voer hooi waren gaan zitten, op een vork en zij zongen dan onder het naar huis gaan:

„Moer, moer de panne to fjûr!
De lêste weide hea komt oer."

Bij de meeste boeren kreeg het „ûngetidersfolk" op zoo'n avond een stevig maal.[2])

Hierop zinspeelt ook het gedichtje van Waling Dijkstra „De lêste weide" (opgenomen in: Doaitse mei de Noardske Balke, Frentsjer, 1848), waarvan het eerste vers aldus luidt:

„Kom frou, de panne moat to fjûr!
De lêste weide hea komt oer;
Nou kin it fêst ek lije,
Det wy, nei de âlde boerewet,
Ris hâlde in rjuchte boerepret,
En joun ris spekstrou krije."

---

[1]) I, bl. 262; [2]) Hs. 555, Prov. Bibl.

Dit hooimaal, *„foaijen"* (= maaltijd, drinkgelag) genaamd, waarbij spekpannekoeken den hoofdschotel vormden, behoort ook vrijwel geheel tot het verleden.

De oogstmei.

In de Wouden *(Bergumerheide, Oudega)* werd en wordt nog op de laatste weide hooi een groene tak met bladeren gestoken, afkomstig van een boom of struik die op of bij het hooiland groeit. Te Bergumerheide noemde men zoo'n tak „de maeijebeam" (meiboom) en als die werd binnengereden zaten de vrouwen boven op den wagen te zingen.

Deze oogstmei kwam meer nog bij den bouwboer voor. Zoo vermeldt Waling Dijkstra [1]) voor sommige gedeelten der Wouden, dat het gebruikelijk was op het laatste voer boekweit een meiboom te zetten en wel een tak van de lijsterbes (Fr.: „kûtse- ef kwikkebeam") met de rijpe bessen er aan. Blijkens mijn onderzoek werd dit nog in het begin dezer eeuw te *Oudega* (Sm.) gedaan.

De meiboom van *Bergumerheide* welke op het laatste voer boekweit geplaatst werd, bestond uit twee schoven welke tegen elkaar werden gezet.

Daar kwam bij het laatste voer rogge een doornstruik met zwarte bessen er aan, achter aan den wagen te hangen.

Het verdient aanbeveling, alvorens de oogstgebruiken in den eigenlijken bouwhoek *(het Noordwestelijke kleigebied)* te bespreken, eerst onze aandacht te wijden aan de bovengenoemde oogstmeien.

Zoowel in het vlaggen als in het voeren van een groenen tak zit een element van feestelijkheid, van voldoening over den arbeid die verricht is, doch er is meer. De meiboom toch, in welken vorm ook, dient behalve als symbool van vreugde en blijheid vooral ook gezien te worden in nauw verband met de vegetatie. De meiboom is eveneens het symbool van de groeikracht en als zoodanig wordt hij bijv. in Westfalen boven de schuurdeur geplaatst, waar hij het heele jaar blijft. *Mannhardt* [2]) vermeldt dit gebruik ook nog voor Nederland: „So wird auch in Holland der grüne Zweig des letzten Erntefuders (Mai) gemeinhin an das Stallgebäude genagelt."

---

[1]) I, bl. 263.
[2]) *Wald- und Feldkulte*, bl. 202.

Opmerking verdient, dat het in de Friesche Wouden de „*kwikkebeijen*" zijn welke het laatste voer sieren. Het is deze boom die in Westfalen als „quêke" en in het Engelsch als „quickbeam" bekend staat, welke namen Mannhardt verklaart als: levensboom. Inderdaad beteekende „*quik*" in het oud-Friesch: het levende (en als zoodanig o.m. ook het vee) en daarom is het zoo belangrijk, dat het Friesch deze oude benaming voor de „lijsterbes" (ongetwijfeld een veel jonger woord) behouden heeft: de dienst van een tak van deze boomsoort op het laatste voer wordt hierdoor geheel duidelijk.
Met zoo'n tak vond in Westfalen ook het z.g. „Kälberquicken" plaats. De herder sneed op den eersten Mei het lijsterbessenstruikje waarop de eerste stralen der zon vielen „mit einem Ratz" af en sloeg daarmee de jonge dieren op het kruis, waarbij hij een rijmpje opzegde, dat aldus aanving: „Quick, quick, quick! brenk miälken in den strick (=tepels)". Niet vergeten dient ook te worden, dat de lijsterbes Thors heilige boom was. [1])

De laatste schoof.

Ook bij den bouwboer ging het inhalen van de laatste schoof met eenig ceremonieel gepaard. Deze schoof („stûke") kreeg den vorm van een man met een kiel aan en een hoed of pet op en werd boven op den laatsten wagen geplaatst, waarbij men op het Bildt zong (opgeteekend voor *Nieuwe Bildtdijk* onder St. Anna-parochie):

Oeremoer
De pan op 'e floer.
Der komt jou leste garmen (gerven) an.
Boven in 'e bergen,
Boven in 'e toppen.
Fanavend sille wy soppe.
Soppe wy fanavend niet,
Dan soppe wy 't hele ganske jare niet.

Als regel werd om deze schoof een rondedans gemaakt, ter-

[1]) Zie: Mannhardt, *Germ. Mythen*, bl. 14.

wijl er vroeger een „laismaal" gegeven werd ter gelegenheid van het binnenhalen van de laatste vruchten.[1])

Waling Dijkstra[2]) vermeldt eveneens voor *het Bildt* dit feestelijk binnenhalen van het laatste voer boonen (de laatste der stroovruchten welke ingehaald wordt), al laat hij het liedje aanvangen: „Moer, moer, de pan over 't fuur." Volgens hem wordt dit binnenhalen genoemd „de lais thús hale". Hieruit blijkt dus, dat de strooman de „*lais*" (= leis; denk aan pop) heette.

H. C. A. Grolman[3]) laat dezen strooman „den boonheer" noemen, waarbij zij naar Waling Dijkstra verwijst. Deze vermeldt echter deze benaming alleen als „*de beanheare*" voor den drogen frisschen Oostenwind welke in den herfst wel eens enkele dagen waait en den te velde staanden boonen de noodige hardheid geeft. Overigens is er alle reden om in de als man aangekleede laatste schoof inderdaad den „boonheer" te zien, den in menschengedaante voorgestelden vegetatiegeest. In de Graafschap spreekt men van het „Olde wief", terwijl elders de vegetatiegeest in diergestalte werd opgevat.

Ook te *Ferwerd* kende men in het laatst der vorige eeuw het binnenhalen van „de lêste weide", doch hier werd slechts, naar mij werd medegedeeld, de laatste schoof boonen op een vork gestoken en door een jongen die op den wagen zat, omhooggehouden.

Zelfs bij den aardappeloogst kende de tuinder in den herfst in den bouwhoek het feestelijk binnenhalen van de laatste aardappelen. Drie der dikste vruchten werden op de „gripe" (drietandige vork) gestoken, welke een jongen op den schouder droeg, terwijl hij zong:

Moer, moer, de panne moat oer!
De lêste ierappels binnen yn 'e koer.[4])

Hoornblazen bij herfstploegen.

Thans is van dit alles niets meer over, evenmin van het hoornblazen bij het herfstploegen, waarvan *T. R. Dijkstra* vertelt[5]): Na *Rienster kermis* (28 Augustus), wanneer de

---

[1]) Vragenlijst 4 Volkskunde-Commissie; [2]) *In doaze*, bl. 20—21; [3]) *Ned. Volksgebr.*, bl. 178; [4]) *In doaze*, bl. 20—21; [5]) Hs. 556, Prov. Bibl.

herfstploegtijd begint, blazen de boerenjongens 's avonds op blikken hoorns.
Uit *Ferwerd* bereikte mij hierover een uitvoeriger mededeeling, betrekking hebbende op de jaren 1880—'90. Het herfstploegen geschiedde in September en October en duurde in het geheel ongeveer zes weken. Was nu het laatste stuk land geploegd en „halsfoergejage" (de kanten er omheen geploegd), dan blies de ploegdrijver eenige keeren op den hoorn. Het werk was daarmee voor den herfst weer gedaan. Dat ging bij iederen boer zoo in zijn werk.
Ongetwijfeld staat dit blazen in verband met de vegetatie. Kan het oorspronkelijk gediend hebben om den geest der groeikracht die in de aarde sluimert, op te wekken en tot activiteit te prikkelen? Ook is het niet onmogelijk, dat we te doen hebben met een „overgangsgebruik". Immers, door het ploegen trad voor den bodem een nieuwe toestand in en op dezen overgang was hij als alles wat een „drempel" overschreed, zeer vatbaar voor vijandige invloeden. Zoo bezien zou het hoornblazen dus als een afweerrite opgevat moeten worden.

SINT-MAARTEN

Lichtstoeten en vuren

In den avond van den elfden November gaan in vele Friesche dorpen de kinderen met lampions, hier en daar en op *Ameland* nog met de „echte" uitgeholde rapen,[1]) langs de huizen, in groepjes en de oude liedjes zingend. Niet zelden geschiedt dat tegenwoordig georganiseerd, onder leiding van onderwijzers of onder auspiciën van een vereeniging van plaatselijk belang, terwijl hier en daar ook het samenvallen van Sint Maarten met den Wapenstilstanddag aanleiding is geworden tot een vredesommegang der jeugd, waarbij dan helaas van de Sint-Maartensliedjes weinig meer terecht komt. Voor ons gevoel is het niet-georganiseerde „*Sunte Mettensrinnen*", waarbij de kinderen uit eigen beweging in de schemering met hun lichtjes de straat opgaan, het aardigst. Gelukkig, dat dit in het meerendeel der plaatsen waar men de Sint Maartensviering kent, nog het geval is. In een plaats als Heerenveen bijv. brengt de elfde November honderden kinderen op de been, die geen deur voorbijgaan. Het lijdt geen twijfel, dat het loopen met lichtjes — eerst met uitgeholde bieten, rapen etc., later met papieren lantaarntjes en thans met lampions — zijn oorsprong vindt in het aloude Sint Maartensvuur, dat tegenwoordig nog maar in enkele dorpen in Friesland oplaait. Dit vuur zal vroeger algemeener geweest zijn. In de „*Rimen en Teltsjes*" leest men bijv. van het Sint Maartensvuur „dat de kinderen hier en daar op een stuk land aansteken en waar zij omheen dansen, en dan loopen zij 's avonds met die papieren lantaarntjes, die zij „*Martens fleugeltsjes*" noemen".[2])

Deze vuren worden thans ontstoken in de „*Lege geaën*" (Terzool, Gauw en enkele andere dorpen), te *Deersum* (na jaren herleefde dit gebruik hier in 1931), te *Rauwerd* (door kinderen en halfvolwassenen ontstoken), te *Britswerd* en te *Wieuwerd*. Ook in beide laatste dorpen schijnt het een herleving te betreffen, volgens berichten in de pers. Uit Wieuwerd werd d.d. 11 November 1938 aan de *Leeuw. Crt.* gemeld:

---

[1]) Te Burum werden de voor dit doel gebruikte bieten „Martinus-biet" genoemd; [2]) bl. 464.

„Sedert een paar jaar is te Britswerd het St. Maartensvuur herleefd. Dit jaar is ook Wieuwerd weer begonnen. Door verhuizen kwamen er hier kinderen wonen, die gewoon waren het St. Maartensfeest te vieren. Die gewoonte hebben zij hier overgebracht en zoo werden ook op dezen avond de gebruikelijke liedjes hier weer gezongen bij de roode lichtjes.
Na afloop van den optocht door het dorp gingen de kinderen naar het land, waar het vuur werd aangestoken. Reeds maanden geleden waren zij begonnen papier, hout enz. te verzamelen, zoodat er verscheidene wagens vol heengebracht waren."
Het Britswerder vuur werd volgens een bericht in het *Nieuwsbl. v. Friesl.* ontstoken op Jet, een naburig gehucht. Wagens vol brandbaar materiaal lagen daar opgetast en de roode gloed was des avonds ver in den omtrek te zien.
Op het bijgevoegde kaartje is de verspreiding van de Sint Maartensgebruiken vastgelegd, waarbij schrijver dezes voor het verzamelen van de gegevens medewerking heeft gehad van den heer Kl. Sierksma, te Leeuwarden. Gebruik is gemaakt van persberichten, bestaande literatuur én vragenlijst 4 der Volkskunde-Commissie, terwijl ook de volksmond menige mededeeling leverde.

De verklaring der cijfers is als volgt:

1. Molkwerum
2. Warns
3. Oosterzee
4. Oudehaske
5. Heerenveen
6. Het Meer
7. De Knijpe
8. Langezwaag
9. Rottum
10. Oranjewoud
11. Oudeschoot
12. Mildam
13. Nijehorne
14. Bolsward
15. Terzool (vuur)
16. Deersum (vuur)
17. Akkrum
18. Irnsum
19. Grouw
20. Roordahuizum
21. Warga
22. Wartena
23. Nes (A.)
24. De Joure
25. De Streek (Luinjeberd, Tjalleberd, Gersloot)
26. Weidum
27. Leeuwarden (niet meer bestaande)
28. Ferwerd (niet meer bestaande)
29. Buitenpost
30. Twijzel
31. Drachten (niet meer bestaande)
32. Oldeboorn
33. Britswerd
34. Wieuwerd
35. Burgwerd
36. Dronrijp
37. Echten
38. Baard
39. Ter-Schelling
40. Hindeloopen (niet meer bestaande)
41. Woudsend
42. Indijk
43. Idskenhuizen
44. Haskerhorne
45. Slooten
46. Zwaagwesteinde (± 1890 nog bestaande)
47. Burum
48. Katlyk
49. Harlingen (nog ± 1880)
50. Goutum (nog ± 1890)
51. Wijtgaard
52. Rauwerd (vuur)
53. Oostermeer (nog ± 1890)
54. Rottevalle (voorheen sporadisch)
55.

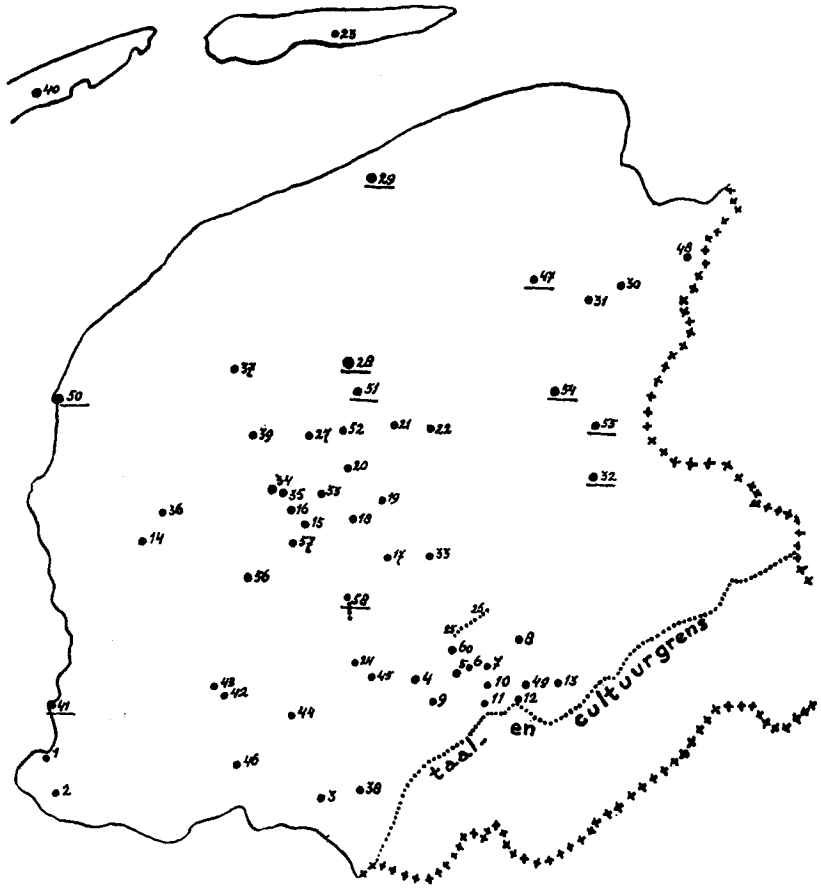

Sint Maartensgebruiken in Friesland. In de onderstreepte plaatsen is het gebruik niet meer bestaande.

56. Sneek
57. Gauw (vuur)
58. Terkappel-Akmarijp (nog ± 1880)
59. Roodhuis
60. Terband

Plaatselijke gebruiken

Bij een enkel plaatselijk gebruik zullen we even stilstaan. *Waling Dijkstra* [1]) beschrijft het Sint-Maartensloopen alsof het in zijn tijd al niet meer bestond. Hij schrijft, dat de kinderen vroeger te Leeuwarden, Grouw, Irnsum, Oldeboorn,

[1]) *W. D.* I, bl. 325.

Oldeberkoop en andere plaatsen waar nogal wat Roomschen woonden, op den avond van 11 November met een zelf gemaakte papieren lantaarn op een stokje liepen. Blijkbaar zocht hij verband tusschen het voorkomen van het gebruik en de godsdienstige gezindheid der inwoners — ten onrechte, zooals een ieder zal blijken, die ons kaartje vergelijkt met het getal en de verbreiding der tegenwoordige R.K. parochies in Friesland.
Bovendien bestaat het gebruik, behalve te Leeuwarden, nog in alle door Dijkstra genoemde dorpen.
Het verschijnsel doet zich voor (we hebben er hiervóór reeds kort op gewezen), dat de laatste jaren op enkele plaatsen het rondgaan met lichtjes weer in eere hersteld, of zelfs voor het eerst in gebruik geraakt is. Zoo is het gebruik te *Twijzel* ingevoerd door kinderen die daar uit een ander dorp waar men de St. Maartensviering kende, kwamen wonen.
In *Oldeboorn* was de viering reeds een halve eeuw in onbruik, toen omstreeks 1928 het rondgaan van een lichtstoet met lampions georganiseerd werd. De laatste jaren wordt daarbij een vredeslied gezongen, wat op meerdere plaatsen geschiedt, soms ter afwisseling van het St. Maartensdeuntje.
Te *Gauw* is het gebruik tijdelijk in onbruik geweest, doch uit de naastbijgelegen dorpen weer overgenomen. Na den rondgang volgde daar het vuur op de velden, het z.g. „Sint-Martensbrânnen", dat hier steeds in eere gebleven is. Al weken van tevoren wordt door de jeugd allerlei brandbaar materiaal verzameld. Is het eenmaal ontstoken, dan komen ook vele ouderen een kijkje nemen. Het is een wedstrijd welk dorp in den omtrek het hoogste vuur bezit. De kinderen springen om en over het vuur, zoo wordt uit Gauw gemeld.
Te *Terzool* wordt het vuur eveneens na den rondgang ontstoken.
Over de viering te *Grouw* gewerd mij van den heer L. J. de Jong, te Heerenveen, de mededeeling, dat Sint Maarten daar een echt kinderfeest is. De kinderen loopen van 5 tot 6 uur zingende om het plein, in het midden van het dorp, zonder langs de deuren te gaan. De kleintjes dragen lampions, de ouderen een grooten aardappel met een gat er in, waarin een kaars brandt, beschermd door een zakje, of een

holle raap, als een menschelijk hoofd uitgesneden, op een stokje.
Voorts probeeren zij vuurtjes te stoken van spanen, die de timmerjongens van de werkplaatsen medenemen. 's Avonds worden thuis de stompjes kaars opgebrand.
Voor *Hindeloopen* en *Idskenhuizen* wordt het bespelen van den rommelpot in de ommegangen der kinderen vermeld, dat buiten Friesland op 11 November algemeener is.
Over de viering op *Schellingerland* lichten ons *Knop en Kunst* in. Eerstgenoemde vertelt,[1]) dat Sint Maarten het op het eiland stellen moest met een stok, waarop een uitgeholde aardappel zat met een kaarsje er in, en een krant of een ander stuk papier er omheen.
„Wy sieten dan yn'e tsjustere keamer mei de fok op (sò neamden wy it as de onderste gedinestok schuin ynt hoekje fan it raem set wûr) en de sjongende bòrn swaeiden de barnende Sinte Martens for de raemen hin en wear."
Kunst[2]) vermeldt, dat een der kinderen voor Sint Maarten speelt en zich daarvoor op zijn mooist opgedaan heeft: in het wit en overal getooid met late herfstbloemen. Om de hals bengelt het centenzakje; soms doen zij ook een aangezicht voor, een z.g. „grins".
Volledigheidshalve zij nog medegedeeld, dat volgens de Driem. bladen[3]) te *Kortezwaag* (bij Gorredijk) omstreeks 1885 met Sint Maarten de klokken in het klokhuis geluid werden. „Dat luiden duurde 24 uren (of langer?). Verschillende liefhebbers wisselden daarbij elkander af."
Ik heb bij navrage deze mededeeling niet bevestigd kunnen krijgen, maar hoewel het gebruik hier op zichzelf moet hebben gestaan, buiten Friesland was het ook niet onbekend. Op 11 November werd bijv. vroeger te *Gieten* van twee uur tot donker de klok geluid. Dit gebruik zou afkomstig zijn van een dusdanige voorwaarde, verbonden aan een legaat, door drie gezusters aan de kerk geschonken.[4])
Zooals uit de beschrijving van Knop blijkt, worden op terSchelling de lichtjes zelf *Sint Maartens* genoemd: de naam van het feest (en dus van den heilige) is overgegaan op het

[1]) *Schylgerl. Leisboek*, bl. 37—38; [2]) *Tersch. Volksl.*, bl. 16; [3]) I (1901), bl. 47; [4]) J. van der Veen Azn., *Drentsch Mosaïk*, I, bl. 68.

attribuut. Ook op het Friesche platteland noemen de kinderen hun lampion een *„Sunte Merten"*, terwijl voorts op enkele plaatsen (Wartena, Grouw) de benaming *„road reugeltsje"* gebruikelijk is. Te Grouw sprak men zelfs van *„road reugeltsje-joun"* voor den avond van 11 November.

Liedjes.

Wij laten thans eenige Sint Maartensliedjes volgen, welke overigens weinig afwijken van de buiten Friesland gebruikelijke.

Road, road feugeltsje,
Sinte Mettens fleugeltsje.
Road, road rokje,
Sinte Mettens stokje.
De froului drage rokken,
De manlui drage broeken,
De katten drage staarten,
Fan avend is 't Sint-Maarten.[1])

Op *Ameland:*

Sinte Martinus bisschop
Komt uit verre landen.
Dat wij hier met lichtjes loope,
Is voor ons geen schande.
Hier woont 'n rijke man,
Die ons wel wat geve kan.
Geef ons (dan) 'n appel of peer,
Dan komme we 't heele jaar niet weer.[2])

Het oude Amelander liedje was een zoogenaamd kettingliedje, dat overging in een telliedje:

Sinte, Sinte Marten,
De koeien hebben starten,
Ossen horens,
Kerken torens,

[1]) *In doaze fol âlde snypsnaren*, bl. 46.
[2]) *W. D.* I, bl. 325—326.

Torens klokken,
Mooie meisjes rokken,
Schoenmakers elsen,
Oude wijven pelsen,
Steek, steek bargen dood,
Hier op en hier neer,
Hier woont 'n rijke man,
Een rijke man van eere,
Voor Ons Lieven Heere,
Die laat wassen
Koren in je krassen,
Koren in de nieuwe straat.
Vrouwtje is dat je huisraad?
Vrouwtje woont in Nesse.
Suikerij en zesse.
Zes in de viegen.
Laat er één bij blieven.
Geef mij één, dan blijf ik staan,
Geef mij twee, dan begin ik te gaan,
Geef mij drie geliken,
Dan gaan wij henen striken,
Vrouwtje, vrouwtje, doen open je deur,
Er staan zulke mooie meisjes veur,
Die wouwen zoo graag ris danse,
Om de rozekranse.
Smeet de beker om de heerd,
Vrouwtje, is dat geen dansen weerd?
Wij hebben er een oortje keers verbrand:
Zelle we niet wat hebbe? [1])

HINDELOOPEN (voorheen)

[1]) *W. D.* I, bl. 325—326.

(Dit liedje werd met begeleiding van den rommelpot gezongen).

Buitenpost:

Sint Martinus bisschop,
Komt van alle landen.
Dat wij hier met lichtjes loopen
Is voor ons geen schande.
Hier woont een rijke man,
Die ons wel wat geven kan.
Geef ons (dan) een appel of een peer,
(Dan) komen we 't heele jaar niet weer.
Het heele jaar dat duurt zoo lang,
Dan is 't kaarsje al lang uitgebrand.

(Mededeeling Kl. Sierksma.)

Heerenveen, 't Meer, de Knijpe, enz.:

Road road reu - gel - tsje,
Sun - te Mar-ten fleu - gel - tsje,
Road, road rok - je,
Sun - te Mar-tens stok - je.
Hier woont een rij - ke man,
die ons wel wat ge - ven kan.
Is 't een ap - pel
of een peer, Kom'(me) we 't hee - le jaar niet weer.

(Volksmond).

of (vroeger?):

Sinte Maarten heeft een koe,
Die komt onzen heilige toe,

Is-ie vet of is-ie mager
Breng hem aanstonds bij den slager.
Hier, hier woont een rijk man,
Die ons wel wat geven kan.
Open, open gauw de deur
Arme kinders staan der veur. [1])

Nijehorne:

Sinte Merten fleugeltsje,
Drie dra dreugeltsje.
Drie dra drokje,
Sinte Merten op 't stokje.
Hier woont een rijke man,
Die veel geven kan.
Veel kan hij geven,
Lang zal hij leven,
Zalig zal hij sterven,
't Koninkrijk beërven,
God zal hem loonen,
Met honderdduizend kronen.
Met honderdduizend rokjes an,
Daar komt Sinte Merten weer an
Sinte Martinus bisschop,
Roem van alle landen.
Dat wij hier met lichtjes loopen,
Is voor ons geen schande. [2])

Ook wel:

Sinte Maarten is zoo koud,
Geef me 'n turfje of wat hout,
Om mij wat te warmen
Aan mijn bloote armen.
Geef wat, hou wat —
'n Ander jaartje weer wat.

Oldeboorn:

Sinte Metten fleugeltsje
Die sat al op een keugeltsje,

---

[1]) Mevr. N. van Kol in Driem. Bl. II, bl. 108; [2]) Mededeeling W. J. Nijenhuis.

Die sat al op een stokje,
Road, road rokje.
Sinte Metten is soo koud,
Hij maakt een fuur fan turf en hout
En sit er bij te warremen
Al met syn bloate arremen.

Of ook wel:

Sinte Sinte Maarten,
De kalvers drage staarten,
De koeijen drage horens,
De kerken drage torens,
De torens drage klokken,
De meisjes drage rokken,
De jonges drage broeken,
Die loope in alle hoeken [1])

Warga:

Road road reugeltsje,
Sinte Maarten peugeltsje.
Sinte Maarten had een koe,
Die moet naar de slager toe.
Is hij vet of is hij mager,
Henen moet hij naar de slager [2])

Wartena:

Road road reugeltsje,
Sunte Mertens keugeltsje.
Sunte Merten is soa koud,
Stookt syn fuur met turf en hout.
Sit er bij te warmen
Met syn bloate armen,
Sit er bij te trillen
Met syn bloate billen.
Hier woont wel een rijke man
Die ons heel wat geven kan.

(Het liedje werd ook hier wel begeleid met de rommelpot).

---

[1]) *In doaze*, bl. 46—47; [2]) Ds. R. J. de Stoppelaar, in *Leeuw. Nbl.* 10-11-'34.

Schellingerland (Midsland):

Sinte Marten heuveltsje,
Road, road feugeltsje,
Road, road rokje,
Sinte-Marten op het stokje,
Sinte-Marten is zoo koud,
Geef hem dan wat turf en hout,
Op zijn bloote armen,
Laat hij zich wat warmen.
Hierom, daarom,
Daarom is een rijke man,
Rijke man met kleeren,
Kleeren moet je wasschen,
Groen, groen grassen,
Gele, gele butterblom,
Zoo gaat Sinte-Marten om,
Voor een cent, voor een duit,
Dan is Sinte-Marten uit.

Westerschelling:

Sinte Marten,
De koeien hebben starten,
De ossen hebben horens,
De kerken dragen torens,
De torens dragen klokken,
De meisjes dragen rokken,
De jongens dragen broeken,
Dat zijn vuile doeken.
Arend, Arend, suikerkind,
Buurman laat je Arend in.
't Is geen leer en 't is geen lap,
't Is Arend met zijn Spaansche kap.
Zit al in de hoeken,
Hij bakt de pannekoeken,
Rook-vuur, brand-vuur,
Sinte Marten in 't avonduur,
Sinte Marten een osje geslagen,
Het hooi was op, het beestje was mager,
Des morgens in de weide.

Sinte Marten, hoerekind,
En heb je dan geen man?
Dan heb ik zoo'n klein, klein feugeltsje,
Dat moet er morgen an.
Maar als ik dat feugeltsje koken zal,
Dan wordt mijn potje vuul,
Dan ga ik rondom de buren,
Dan laat ik mijn keteltje schuren,
Voor een oortje, voor een duit,
Zóó gaat Sinte Marten uit.

(J. Kunst, *Tersch. Volksl.*, bl. 16—18.)

Het wezen der St.-Maarten-viering

In het *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde* (41e jg., afl. 1, 2, 3, bl. 16—21) heeft prof. dr. *J. de Vries* een belangwekkend artikel gepubliceerd, waarin deze geleerde de verschillende Sint-Maartensgebruiken bespreekt en zooveel mogelijk „verklaart" (vuur, rommelpot, St.-Maartensvogeltje, gans), daarbij tot de slotsom komende, dat het feest van den heilige onder deze behandeling min of meer vervluchtigd is. Bedelomgang en rommelpot zijn niet het uitsluitende kenmerk van dit feest; de gans schijnt later met St. Maarten te zijn verbonden. De vuren zijn het kenmerk van lentefeesten; 't St.-Maartensvogeltje [1]) had oorspronkelijk met den heilige niets te maken.

Volgens prof. De Vries moet de verklaring voor de Sint-Maartensgebruiken dus tenslotte gevonden worden in het antwoord op de vraag: waarin bestond de aantrekkingskracht van dezen dag, die van alle kanten min of meer ritueele handelingen tot zich wist te trekken? Dit antwoord kan slechts zijn: deze Heilige, die als bisschop van Tours den Franschen bijzonder dierbaar geweest is, werd sedert de 5e eeuw reeds vereerd; hij was zelfs de eerste Heilige, aan wien de Katholieke kerk openbaren cultus heeft bewezen. Gelijk ook bij St. Nicolaas heeft de cultus van

[1]) Volgens prof. De Vries wordt hiermede de specht bedoeld. De vogelkundige Tsj. Gs. de Vries bestrijdt deze (gebruikelijke) opvatting in het *Leeuw. Nbl.* van 13-11-'34. Volgens hem is het 't goudhaantje, dat in sommige streken van ons land nog St. Maartensvogeltje heet.

St. Maarten zich van Frankrijk uit over het aangrenzende Germaansche gebied (waaronder ook Nederland) uitgebreid en het lijdt geen twijfel, dat de krachtige vereering van den Heilige zijn feestdag 11 November tot zulk een stralend middelpunt van openbare vreugde gemaakt heeft, dat zich van lieverlede verscheidene gebruiken, die eigenlijk aan andere tijden van het jaar gebonden waren, daarheen verplaatst hebben.

Kaart van Friesland met de Sint-Maartens- en Sint-Nicolaaskerken.

In dit verband is het niet ondienstig op te merken, dat na St. Nicolaas St. Martinus de heilige was, die blijkens de aan hem gewijde kerken in Friesland het meest vereerd werd. Aan de hand van de „Voorloopige lijst" (dl. IX) en prof. dr. J. Reitsma's „Register van de Geestelijke Opkomsten van Oostergo" komen wij tot de volgende St. Maartenskerken in

Friesland: *Beetgum, Bergum, Bolsward, Dokkum, Franeker, Giekerk, Hallum, Hempens, Kollum, Koudum, Makkum, Minnertsga, Oosterend, Sneek, Tietjerk, Tjummarum, Westergeest, Wirdum, IJsbrechtum.*
Of de vrij groote verspreiding van de Sint-Maartenslichtjes verband houdt met deze sterke vereering van den heilige in de Friesche middeleeuwen?

Sint-Maartens- en St.-Nicolaaskerken in Friesland

Verklaring der cijfers op de kaart:

1. Minnertsga
2. Tjummarum
3. Bolsward
4. Dokkum
5. Hallum
6. Franeker
7. Koudum
8. Oosterend
9. Kollum
10. Westergeest
11. Wirdum
12. Beetgum
13. Sneek
14. Bergum
15. Giekerk
16. Tietjerk
17. Makkum
18. IJsbrechtum
19. Hempens

Verklaring der letters op de kaart:

a. Drogeham
b. Huins
c. Oosterwierum
d. Wieuwerd
e. St. Nicolaasga
f. Blija
g. Midlum
h. Nijemirdum
i. Eagum
j. Hijum
k. Kornjum
l. Zwichum
m. Appelsga
n. Deersum
o. Poppingawier
p. Hantum?
q. Gauw
r. Nijland?
s. Kornwerd?
t. Blesdijke
u. Nijeholtpade
v. Nijeholtwolde
w. Sonnega

SINTERKLAAS

Uitgezonderd in een gedeelte van de z.g. Wouden onderscheidt de huidige Sinterklaasviering zich in Friesland niet van die in de rest van Nederland. Maar wel is er verschil tusschen heden en verleden.
Toen kende men hier geen gemijterden bisschop die met zijn zwarten knecht werd ingehaald en namen niet zelden vreeswekkende gestalten de plaats van den goedheiligman in.

In de vorige eeuw.

T. R. Dijkstra[1]) geeft in 1857 de volgende algemeene beschrijving: Jaren geleden kwam meestal de een of andere goede kennis met een schapenhuid om, een ruige „kapoes" (muts) op en een schoorsteenketting achter zich aan, hier en daar vragen, of er ook ondeugende kinderen waren. Die goed hadden opgepast, kregen een „Klaesmantsje" of zooiets.
Te *Dokkum* trokken de jongens des avonds vóór Sinterklaas langs de huizen, waarbij zij wat vroegen voor Sinterklaas. Niet alleen waren hun gezichten zwart en sleepten zij een ketting mede, maar zelfs droegen zij horens op het hoofd.
Dijkstra vermeldt voorts, dat alle jaren de Sinterklazen in de stadsherberg samenkomen, de Tuinen om gaan en zoo naar het Vliet trekken. De nieuwsgierige menschen stroomen dan op het bolwerk samen teneinde om hun kluchten te kunnen lachen. Blijkbaar heeft deze beschrijving betrekking op *Leeuwarden.*
Tenslotte deelt het handschrift een en ander mede omtrent een Sinterklaasgebruik te *Franeker:* „Voor een 40 jaar, mogelijk is het iets korter, mogelijk iets langer geleden, waren er te Franeker of eigenlijk even buiten de stad op het Vliet op Sinterklaasavond soms een stuk of zes, zeven jongelieden die zich bijna als duivels uitdosten. Eindelijk maakten zij het zoo bont, dat het hun verboden werd voortaan in de stad te komen. En sedert dien tijd gaan zij buiten de stad om."
Waling Dijkstra geeft 40 jaar later in zijn „Uit Friesland's

[1]) Hs. 555, Prov. Bibliotheek, Leeuwarden.

volksleven" (I, bl. 335) een dergelijke beschrijving met meer bijzonderheden:
„Te Franeker op het Vliet, een volkrijke buurt onmiddellijk ten zuidwesten der stad, waren in vroeger jaren schippers-knechten en dergelijke personen gewoon op Sint-Nicolaas-avond een gemaskerden optocht te houden. Zij werden niet in de stad toegelaten, maar trokken bij fakkellicht, onder hoorngetoet(er) en ketelmuziek, langs de buitenzijde der Zuidergracht naar het Kaatsveld, eene minder volkrijke buurt ten oosten der stad. Na daar een of meer herbergen bezocht te hebben, keerden zij naar het Vliet terug. Hun tooi was niet kostbaar, evenmin smaakvol, integendeel eer leelijk en wanstaltig, ook wel onkiesch. De duivel met een zwaren keten aan het been mocht er nooit bij ontbreken."
Het wil ons voorkomen, dat deze beschrijving meer kennis van zaken verraadt dan die van T. R. Dijkstra, welke wel zeer algemeen gehouden is.

Het „Sinte Klazejeijen".

De beschreven gebruiken vertoonen belangwekkende elementen en het loont de moeite na te gaan, of van dergelijke gebruiken ook wellicht thans nog iets bekend is. Bij mijn onderzoek bleek dit inderdaad het geval. In een deel der Wouden bestaat n.l. nog een kinderlijk Sinterklaasgebruik, dat in vele opzichten herinnert aan wat de beide Dijkstra's ons hebben overgeleverd. We bedoelen het *„Sinte Klazejeijen"*, waaraan op Sinterklaasavond te *Bergum* en in dorpen als *Garijp* en *Oudega* ook in de week daaraan voorafgaande des avonds door de jeugd met ambitie wordt deelgenomen.
Vooral in deze drie dorpen leeft dit gebruik nog krachtig, al zullen er ook te *Suameer, Nijega, Hardegarijp* en noordelijker wellicht nog sporen van gevonden worden. In vroeger jaren heeft het „Sinte Klaze-jeijen" of „Sinterklaezjen" een veel grootere uitbreiding gehad en is het bekend geweest in het geheele oosten der provincie, van *Gorredijk* af tot in de *„Trynwâlden"* en mogelijk ook in een gedeelte van den kleihoek.
Hoe gaat dat Sinte Klaze-jeijen nu in zijn werk? Nemen we

als voorbeeld Garijp, waar we het gebruik door eigen aanschouwing leerden kennen.
Als het begint te donkeren verschijnen hier en daar op den weg wonderlijk uitgedoste jongens, in den regel bij paren. De eene draagt een wit laken of wit hemd, plus een dito broek, terwijl het gelaat door een masker bedekt is. Het is deze die gewoonlijk als Klaas of Kaije betiteld wordt. Zijn confrater is vaak wat kleiner van stuk en in kleuren de tegenhanger van Kaije, of, zooals die ook wel genoemd wordt, Sintrom. „Pieter" is n.l. zoo zwart als roet, heeft een zwart aangezicht voor, torst een zak en een roe en sleept aan een been een rammelende ketting of klinkende schel mee, al ontbreekt dit laatste ook wel eens aan de uitrusting. Een ketting behoort echter wel bij het „jagen", evenals een flinke stok, waarmee gestampt wordt. Is de verkleedpartij goed gelukt, dan valt het niet mee voor bekenden om uit te visschen wie er van hun kleine kennissen zoo langs de huizen trekken, vooral niet daar de stem ook dikwijls „forbritsen" wordt.
Het tweetal klopt of belt nu bij een woning aan en vraagt: „Mei Kaije wol efkes ynkypje?" of: „Zijn hier ook stoute kinderen", of iets van dien aard. Dit verzoek wordt als regel toegestaan en nadat den allerkleinsten met kettinggerammel schrik is aangejaagd, strooit Kaije wat pepernoten over den vloer, waarvoor hij dan een kleine vergoeding krijgt.
Te Garijp zingen de Sinterklaasjagers echter ook langs de deuren een bekend kinderliedje:

„Sinterklaas, die goede heer
Die komt alle jaren weer.
Met zijn kedtsje foor de wagen,
Daar komt Sinterklaas anjagen",

een liedje dat door zijn Hollandsche woorden verraadt van elders „ingevoerd" te zijn.
Speciaal op den avond van den 4en en 5en December wordt het Sinte Klaze-jeijen druk beoefend; te Bergum loopen er dan wel een 50 gemaskerden, te Garijp zeker niet minder.
Nog niet zoo heel lang geleden waren het niet de kinderen, maar grooteren, zoo van een jaar of twintig die zich harts-

tochtelijke Sinterklaasjagers betoonden en er, zooals het behoorde, in witte lakens of hemden, gemaskerd en voorzien van ketting en stok op uittrokken, meermalen te paard. Bij de huizen en op de „hiemen" werd dan lawaai gemaakt, op de deuren gebonsd enz., waarvoor als loon een tractatie of een gave geschonken werd.
Op de voormalige *Bergumerheide* waren de Sinterklazen wel zeer fantastisch uitgedost. Niet alleen droeg „Piter" een zwart kleed en had Sinterklaas een wit laken om, maar ook torste laatstgenoemde een holle koolraap met een kaarsje er in en uitgesneden als een menschelijk gelaat op het hoofd. Vlas hing om zijn hals over de schouders en hij had een oude haardketting met groote schalmen bij zich. Ook hier reden de „opslûpen feinten" wel te paard.

Sinterklaasviering op de eilanden.

We vinden in dit wonderlijke massale Sinterklaasfeest der Wouden veel, dat overeenkomt met den luidruchtigen ommegang der Franeker Vlietsters, maar ook met de beroemde Sinterklaasviering op de Friesche Waddeneilanden. We bezitten beschrijvingen van deze viering op *Texel, ter-Schelling, Ameland* en *Schiermonnikoog.* Voor ons doel is allereerst van belang het feest op ter-Schelling.

Ter-Schelling.

Knop [1]) licht ons in over de viering ervan in zijn jeugd:

„*Sinterklaes*" koom krek as op de aest- en noardfriese eilânen in dei letter as op de feste wal, 6 December. Dà wy lyts wanen, ronne dir jongs op de borren grizige Sinterklazen mei grinzen foar, en mei swiere, izeren kettings. 't Waes akelik om to sjean, mar tige lillike dingen dogen se toch net. It slimste hwat ik wit is, se trokken wol rys troch de krûme schorstienen hinne in grette izeren pot fol koitsjende sikkelaet nei boppen: 't koe dir boppen op sò'n dak eak sò tige kâld wèze."

Geheel tot het verleden behoort dit Schellinger Sinterklaas nog niet. Uit *Midsland* werd bijv. eenige jaren geleden aan de „N. Harl. Crt." (10-12-'37) gemeld: 's Avonds dwaalden weer als van ouds de vreeselijk uitziende, maar goedige

[1]) *Schylgerl. Leisb.*, bl. 38.

„*Sindrams*" door ons dorp en brachten tot laat in den nacht een gezellige en vroolijke bedrijvigheid.

Ameland

Over het Amelander Sinterklaas bezitten wij een verdienstelijk relaas van *dr. M. W. van Brakel-Immink* in De Vrije Fries XXIX (1929), met aardige illustraties. Doch ook de Amelander correspondent van het Leeuw. Nieuwsbl. gaf in zijn blad d.d. 5 Dec. 1933 een kleurige beschrijving welke wij hier grootendeels overnemen:

„Er bestaan hier eigenlijk twee Sint-Nicolaas- d.w.z. maskerade-avonden, n.l. op 4 Dec. voor jongens van 12 tot en met 17 jaar en op 5 Dec. voor mannen boven 18 jaar.
Om echter de juiste impuls te gevoelen voor dit plaatselijk feest, moet men geboren Amelander zijn niet alleen, ook ouders en voorouders moeten er geboren zijn. Voor dezulken, althans voor velen, is het de mooiste avond van het geheele jaar.
Voor alles is het „Sundeklaasfeest" een feest voor het mannelijk deel der bevolking, alleen voor dezen is een vermomming geoorloofd, zoowel op 4 als op 5 Dec. Wee de vrouwelijke sinterklaas, wanneer haar sekse bekend wordt!
Reeds dagen van tevoren wordt door de jongeren gesproken over dezen feestavond; als begin en als teeken van de nadering hoort men de laatste dagen van November tot den Sinterklaas-avond het geloei van de buffelhorens in het dorp. Evenals men op bepaalde tijden ieder kind ziet met een hoepel of met knikkers, zoo ziet men in het laatst van November en begin December ieder kind met een hoorn of ander speeltuig, waaruit dezelfde tonen worden voortgebracht. Het lawaai is soms geweldig; voor den vreemdeling onuitstaanbaar, klinkt het den goeden liefhebber als muziek in de ooren.
Dagen vooraf is men bezig met het maken van een „sundeklaaspak". Alles geschiedt zoo geheimzinnig mogelijk. Niemand mag weten hoe de ander wordt. Op zolder, achter in de schuur, op alle mogelijke geheimzinnige plaatsen worden deze voorbereidingen getroffen. Naarmate de groote dag nadert, worden de gesprekken geheimzinnig, er zit een

zekere spanning in de lucht. De dag zelve is een dag van de grootste emoties. Op dien dag is van leeren op school geen sprake, de gesprekken, althans de gedachten, gaan uit naar den avond. Hoe het verleden jaar was, hoe vorige jaren en hoe het nu zal worden.
Niet zoodra begint het te schemeren, of de knapen hullen zich in witte gewaden, waarbij meestal beddelakens dienst doen, nemen buffelhorens en stok en gaan de buurt op als baanvegers. Het is hun te doen om jongens beneden 12 jaar en jongere meisjes van de baan te vegen, die wijselijk spoedig het hazepad kiezen en naar huis gaan. De stok wordt in dit geval niet gespaard en het geloei van de verschillende horens is oorverdoovend. Te pl.m. zes uur is deze baanvegerij afgeloopen en komen ze in „het pak"; deze maskerade is te ongeveer 8 uur in vollen gang. Op dezen avond gaat alles op straat, moeders en vaders met hun kleine beukerkes aan de hand; gaan deze kleuters anders te 7 uur naar bed, op kleine Sint-Nicolaas-avond mag het 9, zelfs 10 uur worden. Men ziet de kleine sinterklazen met de allerbanaalste pakken aan tot de allerkunstigste. Vorig jaar zagen we ze met een pak aan, dat den vuurtoren tot in de kleinste bijzonderheden nabootste, het licht incluis; ook zagen we hoofddeksels welke natuurgetrouw een vliegmachine nabootsten, in alle finesses nauwkeurig. Voor een paar uur spel wordt hieraan dagen en weken gewerkt....
Het geheele feest wordt in hoofdzaak op straat afgespeeld, waar de jongeren voor de „oomes" moeten dansen en ook de meisjes. Alle logementen zijn dien avond ook open en hier vertoonen de Sundeklaasjes zich in het licht. Toch onder alles door is 't morgen om dezen tijd.... en 't hart klopt van angstige vreugde! Te pl.m. 11 uur is het straatrumoer opgehouden en droomen allen over wat ze hebben genoten en wat 't morgen worden zal. Dat het den bewusten dag ook weer op school geen leeren wordt, valt te begrijpen. Ook de jonge mannen hebben weinig aandacht voor hun dagelijksch werk, de laatste hand moet aan de pakken gelegd worden en overigens schuilen ze gaarne in groepjes bijeen. De meeste jongens hebben 's middags, voor ze naar school gaan, de klompen reeds voor de schoenen verwisseld, immers straks

moeten ze hard kunnen loopen.... als de baanvegers komen....
Bij den echten Hollumer zit de onrust reeds den geheelen dag in 't huisgezin. Te ruim vier uur treft men op alle hoeken der straten, voornamelijk op „de Driesprong" als centrum, troepjes jonge mannen omringd door kinderen, die angstig uitzien en bij elk verdacht witte aanblik uitroepen: „daar is er een", en dan het bekende bá! bá! schreeuwen.
Haastig loopend vrouwvolk, die je aan kunt zien dat ze anders zijn dan gewoon, haastig, onrustig, bang sommige, vreugdevol angstig. De spanning is er een van „vol verwachting klopt ons hart" voor den te verwachten vreugdevollen avond. Van.... zullen we ze kennen, wie wel en wie niet, hoe zullen ze zijn en hoeveel....
Te pl.m. halfvijf, als 't flink begint te schemeren, komen *de baanvegers*. 't Is hun aan te zien, dat zij thans meester van de baan zijn, de jongens met wit laken om zich heen en gewapend met buffelhoren en stok. Ieder die volgens de ongeschreven wetten niet gerechtigd is zich op straat te vertoonen heeft zich uit de voeten gemaakt.
Als van hun macht bewust op dezen avond treden de baanvegers bruut op en sparen den stok niet, ook en zelfs nog minder als 't een lieftallige jonge dame is. Ze zijn toch onbekend en alleen door streng optreden is 't mogelijk dit recht te behouden, daarom.... zonder aanzien des persoons.... bruut!
En de slachtoffers.... Zij weten dat ze zich op verboden terrein bewegen, zij gevoelen zich schuldig en onderwerpen zich aan de eventueel hieruit voortkomende straf; elk hoopt hieraan te ontkomen en dikwijls gelukt het, omdat 't masker eenigszins het gezichtsvermogen belemmert. 't Is echter veelal niet op de baan (straat), doch langs zij- en binnenwegen dat de overtreder(ster) zich beweegt, doch ook of juist daar loert de baanveger.
Te ruim zes uur wordt 't stil in 't dorp; de baanvegers hebben hun taak volbracht en trekken af om 't pak aan te trekken en te pl.m. zeven uur verschijnen de eerste „*Sundeklazen*". In de diverse logementen zitten de ouderen al te wachten op de „*oomes*", zooals ze worden betiteld als ze de bezoekers bij hun komst de hand drukken, zooals gewoonte

is. Hier is de plek waar verhaald wordt van jaren herwaarts, hoe 't was toen de hier vergaderde oudjes nog meededen. Er zijn er bij die tot hun 70ste jaar aan de maskerade meededen en zich nog vermeien in dien gulden tijd. De onmogelijkste verhalen kan men hier aanhooren, maar 't is en blijft over „Sundeklaas".
Verschillende huizen laten „goed in" (laten Sinterklazen binnen) en in die huizen verzamelen zich de jonge dames en kinderen en dan pas komt het mooie. De straat blijft ondertusschen voor de Sinterklazen; geen die volgens de ongeschreven wetten er geen recht op heeft zal zich buiten begeven, behalve misschien enkele kwajongens, die z.g.n. buiten loopen, doch wel oppassen dat zij ver genoeg van 't gewoel blijven of mogelijk in een verborgen hoekje zich verschuilen. Dat de gemaskerden zich bij voorkeur naar de geopende huizen begeven, valt te begrijpen. De eersten worden door de daar aanwezige jongelui met vreeze en beven tegemoet gezien, als ze eerst maar gewend zijn, wordt het beter.
Bij de komst van de „Sundeklaas" bromt deze vervaarlijk door de buffelhoorn en sommeert de jongeren tot dansen. Als hieraan niet direct gehoor wordt gegeven, is het de knuppel die ze bij zich dragen, om kracht bij de sommatie aan te brengen en moeten de teenen het ontgelden. De stijven krijgen een dubbele portie met de gard. Ze worden intusschen van alle kanten bekeken of er ook een herkenningsteeken is te vinden. Voor de „oomes" is 't natuurlijk zaak, onbekend te blijven. Alle Sinterklazen komen aan en bij allen gaat het 't zelfde gangetje; de een treedt strenger op dan de ander, doch voor ieder moet gedanst worden. Er zijn er onder de vermomden van 70 jaar, die nog nooit een keer hebben overgeslagen vanaf hun 18e jaar.
Durfallen trekken het pak wel aan beneden 18 jaar, doch wee hun als ze ontdekt worden, onvermijdelijk worden ze naar huis geranseld.
't Ging vroeger nog ruwer toe dan tegenwoordig, de onmondigen moesten meer stokslagen incasseeren. Hebben ze 't geluk dat ze tot 't laatst onbekend blijven, dan demaskeeren ze niet en loopen 's nachts tot zeer laat nog rond. Een eigenaardigheid is, dat stillen in den lande in 't pak zeer druk

kunnen doen, waardoor herkenning absoluut uitgesloten is. 't Wordt 's nachts dikwijls twee uur vóór de carnavalspret afgeloopen is. Da napret echter duurt nog dagen aaneen."

Schiermonnikoog.

Op *Schiermonnikoog* vindt een dergelijk feest plaats, dat bekend is onder den naam *„Klozem"*, een verbastering van Klaes-om. Eigenlijk wordt met dit woord het feit niet gekenmerkt. Men doet mee aan het „forklooie" (verkleeden) en wordt dan „klozem". Onder dit gebruik verstaat men het gemaskerd en in maskerade gaan, in de avonden vlak vóór den 5den December; langs de „streek", waarbij men voor een kort verblijf de woningen binnenvalt.

Twee „Klozems" van Schiermonnikoog. (Naar een teekening in de Toeristenkampioen, 4 Dec. '37.)

Velen doen er aan mee, meisjes en jongens, jongen en ouden, van alle gezindten en van alle maatschappelijken stand, aldus de schrijver van de „Brieven van Schiermonnikoog" d.d. 1-12-'34 in het „Leeuw. Nbl." Zoo omstreeks een week vóór de vijfde, dan draven ze, bij avond, het dorp

door. Bizar-fantastisch toegetakelde, gemaskerde gestalten, grooten, kleinen. Meest stom.
Behalve dan het uitbreken in kreten met verwrongen stem-geluid. De klozem mag niet worden herkend. Deur in, deur uit gaan ze. Stooten de kamerdeur open, plotseling, stormen binnen, wild-rumoerend. Ze zwijgen, staan star in het felle licht, dat hun lamentabele figuurtje hel-zichtbaar maakt. De verwrongen lappenwinkel om hun corpus, in een uitbundige kleurigheid van groen, rood, geel, purper, zwart, wit, oranje. Waarboven dan wiebelt het masker-bakkes in een spokig-vreemde vertrokkenheid.

Wij zullen niet pogen voor het „Sinterklaezjen" op de eilanden, noch voor dat in de Wouden een verklaring te geven. Er lijkt echter eenige verwantschap tusschen beide gebruiken èn ook tusschen deze en den ommegang der Fra-neker Vlietsters te bestaan, in het bijzonder wat betreft het massale karakter, de vermomming en het maken van lawaai. In elk geval is er behalve den naam en den tijd waarin ze plachten op te treden, in deze gebruiken weinig of niets, dat wijst op de vereering van den goeden bisschop van Myra. Ja, zelfs uit de benaming *Sinterklaze-jeije* blijkt dat. Immers, volgens het Friesch Woordenboek beteekent „jeijen", be-halve jagen, ook verjagen of uitdrijven, in welke beteekenis we het ook aantreffen in: „diveljeije" (den „duivel" verdrij-ven door bezwering of klokluiden) en „strúnjeije", d.i. het bij nacht en ontijd er op uit trekken, het belagen van paartjes, het trachten verdrijven van den minnaar, niet zelden met gerucht gepaard gaande. Er zit in dit woord dus iets van een massale handeling, waarbij men iets of iemand wil ver-drijven. Indien men hierop let, wordt ook de achtergrond van het „Sinterklaze-jeijen" duidelijker en komt men nog meer tot de overtuiging, dat wij bij deze Friesche gebruiken wellicht te doen hebben met restanten van een oude zuive-rings- of vruchtbaarheidscultus, waarvan de herinnering in den Midwintertijd in den vorm van optochten en omme-gangen over geheel Europa nog bekend is. De verbinding van deze gebruiken met den vierdag van Sint Nicolaas is natuurlijk niet toevallig. Op 24, wellicht 27 plaatsen in Fries-land werd een kerk, kapel of klooster aan dezen heilige

Oude gevelsteen in boerderij onder Sweins, voorstellende St. Maarten.

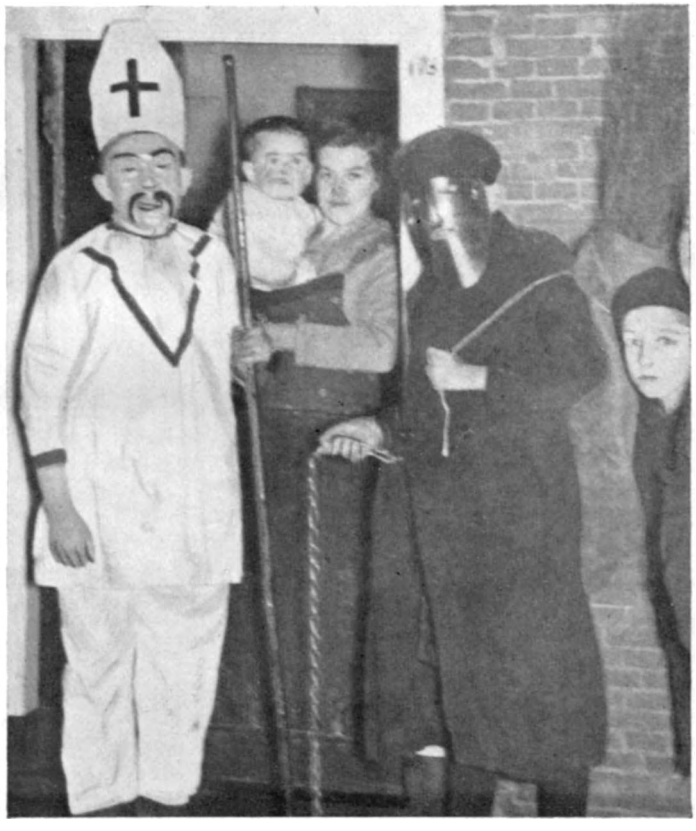

Sinteklaze-jeijen te Garijp.
(foto's Gombault)

Een Amelander Sinterklaasverschijning (naar een teekening van Jkvr. I. van Eysinga, in „De Vrije Fries", dl. 29 (1929)

St. Thomasluiden te Oudehorne
(foto Gombault)

Een Friesche Midwinterhoorn, aanwezig in het Friesch Museum.
(foto Gombault)

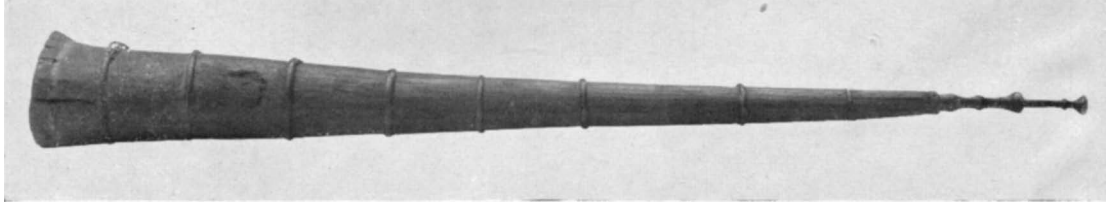

gewijd, n.l. te *Drogeham, Huins, Oosterwierum, Wieuwerd, St. Nicolaasga, Blija, Midlum, Nijemirdum, Eagum, Hijum, Kornjum, Zwichum, Appelsga, Deersum, Poppingawier, Gauw, Blesdijke, Nijeholtpade, Nijeholtwolde, Sonnega, Oosterwolde* en waarschijnlijk *Hantum, Nijland* en *Kornwerd,* terwijl voorts het verdwenen nonnenklooster te *Hemelum,* de kapel van het klooster *Mariëngaarde* bij *Hallum* en een kerk of kapel te *Staveren* te zijner eere werden opgericht. De vereering van den heiligen Nicolaas, welke zich volgens *Meisen* (Nikolauskult und Nicolausbrauch im Abendlande, Düsseldorf 1931) via Konstantinopel en Rome over Italië omstreeks 1000 naar de andere zijde van de Alpen uitbreidde en met wiens leven na 1087, het jaar waarin de reliquien uit Mira naar Bari (Italië) worden vervoerd — een gebeurtenis van buitengewoon groot belang in de Katholieke middeleeuwen — ook het gewone volk bekend geraakte, heeft zich dus ook over Friesland uitgestrekt en aan geen anderen heilige zijn hier zoovele Godshuizen toegewijd.
Daargelaten de vraag, in hoeverre wij bij de algemeenbekende Nederlandsche Sinterklaasviering onzer dagen te denken hebben aan den nabloei van een feest van louter kerkelijken oorsprong, met Meisens theorie alleen komt men er zeker niet bij de Friesche Sinterklaasgebruiken. Wel schijnt er van de vereering van den heilige ook in Friesland een dergelijke aantrekkingskracht te zijn uitgegaan, dat diens vierdag gebruiken tot zich getrokken heeft, welke in wezen niets met de figuur van St. Nicolaas te maken hebben. Indien dit inderdaad het geval is, zou een dergelijke verbinding eerst in de late middeleeuwen, in elk geval na het jaar 1000, tot stand moeten zijn gekomen. Mogelijk kan een diepgaand vergelijkend onderzoek hier nog tot merkwaardige resultaten leiden. Voorloopig sluiten wij ons echter bij de woorden van den heer *D. J. van der Ven* aan die er in zijn artikel Sinterklaasviering langs onze stranden[1]) op wijst, dat weliswaar de laatste jaren menige onderzoeking meer licht gebracht heeft in het wel zeer merkwaardige optreden der Sinterklaasgestalten langs onze Noordzeekust, maar dat wij de beschikking zouden moeten hebben over

[1]) *Toeristenkampioen,* 4 Dec. '37.

nog veel meer materiaal van de Hebriden, de Faröer, Schotland en Noorwegen, om onze „winterdaemonische" kustverschijningen zuiver te kunnen determineeren.

Kinderrijmpjes.

Met betrekking tot de traditioneele Sinterklaasviering zijn in Friesland een aantal kinderrijmpjes in zwang, welke hier volledigheidshalve opgenomen mogen worden. De meeste wijken weinig af van de „Hollandsche" rijmpjes:

Sint Niklaas, mijn goeie vriend,
Ik heb zoo lang bij u gediend,
Het eerste jaar een penninkje,
Het tweede jaar een schellinkje,
Het derde jaar een dukaton.
Ankomme jaar komt Sint Niklaas weerom.[1])

Sinteklaas, bonnebonnebon,
Geef wat in de leege ton,
Geef wat in de huizen,
Maar niet aan katten en muizen.
Geef de kleine kynders wat,
Geef de grooten 'n schop in 't gat
En laat ze daar met loope,
Daar kenn' ze geen koek voor koope.[2])

Sinte Klaas, die goede heer,
Die komt alle jaren weer,
Met syn peerdtsje foor de wagen,
Daar komt Sinte Klaas anjagen.[3])

Sinte Klaas die goeie man,
Trekt syn beste Tabberd an.
Lang moet hij leven,
Feel moet hij geven.
De kleine kinders geeft hij wat,
De groate krije 'n skop in 't gat.[4])

---

[1]) [2]) *W. D.* I, 255; [3]) [4]) *In doaze*, bl. 19.

Sinte Klaas katoentje,
Breng wat in myn schoentje,
Breng wat in myn laarsje,
Soete Sinte Klaasje![1])

Sinterklaes, bonne, bonne, bonne,
Bring my hwet yn'e lege tonne,
Bring my hwet yn't laedtsje,
Danke, Sinterklaesje.[2])

Ook de spot spaart den goedheiligman niet. Het zullen wel de afgezouten kinderen zijn die aldus spreken:

Sinter Klaes,
Stok yn'e maes,
Turf yn't gat:
Hwet (in) rare Sinterklaes is dat!

En op welk kluchtig voorval slaat mogelijk het volgende rijmpje, dat we in den Frieschen en den iets afwijkenden Stadfrieschen vorm geven!

Sinteklaes
Spilet de baes
Op'e pompieren souder.
Hy wist it net, det ik it wier.
Do biet er my yn it skouder.

Sinte Niklaas
Die speult de baas
Al op 't papieren souderke.
Hy miende, det ik 'r bang foor waar,
En 'k beet 'm een stuk út 't skouderke.[3])
(Leeuwarden).

Tenslotte is daar het wonderlijke kinderrijmpje:

Sinte=Klaes,
Dy spilet yn alle hûzen de baes.
Sintele Sij,

---

[1]) *In doaze*, bl. 19; [2]) Volksmond Nijehorne; [3]) Van Vloten, bl. 77.

Giet alle hûzen foarby.
Sintele Soan,
Giet yn alle hûzen oan.
Sintele Suster,
Fynt it yn alle hûzen tsjuster.[1])

Waling Dijkstra en *Tsj. G. van der Meulen* teekenen hierbij aan: de drie laatsten zijn Sinterklaas' vrouw en kinderen die „omstrune" na het feest, om te vernemen, hoe de kinderen zich gedragen na de giften van den Sint.
Bij *T. R. Dijkstra*[2]) vond ik slechts: „Sintele Sij docht in stik bûter yn'e brij" (doet een stuk boter in de pap), met de aanteekening: „Sinterklaas heeft ook een moeder of vrouw, Sintele Sij. Ik weet er overigens niets van dan dit rijmpje."

Broodvogeltjes.

Dr. C. Cath van de Graft[3]) maakt melding van het geven van broodvogeltjes met St. Nicolaas aan de kinderen, o.a. te *Leeuwarden, Sneek en Hallum.* Zij wijst er op, dat hier sprake is van het overbrengen van gebruiken van den eenen feestdag op den anderen, daar in genoemde plaatsen de Palmpaasch (waaraan het vogeltje ontleend is) niet meer bestaat. Opmerking verdient echter dat op het bekende schilderij van *Jan Steen* De St.-Nicolaasavond ook een broodhaantje voorkomt, terwijl *in de Friesche Wouden* het broodvogeltje met Sinterklaas evenzeer bekend was.
In een beschrijving van een Sinterklaasavond in een boeren-huisgezin zegt de bekende Friesche schrijfster, nu wijlen mej. *S. Kloosterman*[4]):
„De bern fen 'e fêste arbeiders kamen en setten de klomp-kes op, in topke hea deryn, ûnder 'e brede skoarstien en songen mei in lyts binaud lûd:

Sinte Klaes Kapoentsje,
Jow my hwet yn myn skoentsje,
Jow my hwet yn myn laedtsje,
Bêste Sinte Klaesje!

---

[1]) *In doaze,* bl. 19—20; [2]) Hs. 555; [3]) *Palmpaasch,* bl. 41; [4]) *Ut de giel-goerde,* bl. 301—302.

en seagen glûpsk yn alle hoeken en hernen, as de swarte feint der altomets ek omspoeke. Jouns let lei it jongwyfke der den in „soetelyfspearke" yn ef in *swannebroadtsje mei greate krintene eagen....*"
Hier was het dus een zwaantje van brood. Het verhaal speelt in de Noordelijke Wouden.

Loten en sjoelen.

Voorheen was op den avond van den vijfden December het *„lotsjen*" (loten) in de herbergen of bij de bakkers algemeen, waarbij de inzet bestond uit allerlei zoetigheden en andere bakkerswaren, maar ook ganzen en eenden, vleesch en visch, kleedingstoffen, gouden en zilveren voorwerpen, enz. Tegenwoordig heeft dit loten plaats gemaakt voor het sjoelen, dat zoowel in de steden als op het platteland dien avond druk beoefend wordt. Als regel wordt gesjoeld om wijn, konijnen, taarten, rookgerei en om de groote Sinter=klaas=vrijers en =vrijsters van taai=taai.

Aldewiven.

Plaatselijk verstaat men onder deze benaming een speciaal Sinterklaasgebak, n.l. een soort van koek, van gebuild rogge=meel en stroop, met anijszaad, koriander en soms wat peper gekruid, in vierkante stukken van een pond (ter grootte van plm. 2 dm^2), uit een aantal aan elkaar gebakken blokjes van plm. 3 cm^3, van boven met meel bestrooid, bestaande. In de *Dongeradeelen* en elders ook alleen *„âldwiif"*, vooral als stofnaam. Ook heeten daar nog groote, hoekige pepernooten van datzelfde deeg „âlde wiven", terwijl hier en daar het Sinterklaas=taai eveneens „âldwiif" heet [1]).

[1]) *Friesch Woordenboek* I, 31.

ST. THOMAS EN HANTSJE PLUS

Sint-Thomasluiden voorheen en thans.

Bij den aanvang van de geheimzinnige Twaalf nachten — 21 December — staat, niet zonder reden, de figuur van Thomas, den Twijfelaar. Naar hem is het „Sint-Thomas-lieden" genoemd, het luiden der klokken in de klokhuizen van *Katlyk* en *Oudehorne,* dat, meer of minder krachtig, voortduurt tot de intrede van het nieuwe jaar. Oorspronkelijk klonken de klokken vrijwel nacht en dag onafgebroken door, doch een verordening van den Raad der voormalige gemeente Schoterland in 1929 heeft hieraan een einde gemaakt en bepaald, dat er niet na achten, noch op Zondag mag worden geluid.

Omstreeks het begin dezer eeuw was het gebied van het St.-Thomasluiden veel uitgebreider. Toen had het luiden ook plaats te *Kortezwaag, Oud-Beets, Zuid-Drachten, Wijnjeterp, de Hemrik* en *Hornsterzwaag.* Het langst heeft zich van deze dorpen het gebruik gehandhaafd te *Wijnjeterp* en *de Hemrik.* Het afbreken van de klokhuizen te *Beets* en *Kortezwaag* in het laatst der vorige eeuw is oorzaak geweest van het uitsterven van het gebruik in deze dorpen. Toch werden ook de klokken wel geluid, indien ze in torens waren opgehangen. Zoo vermeldt *Waling Dijkstra*[1]), dat in *Smallingerland* en *Opsterland* ook de klokken in de dorpstorens geluid werden, vooral op de avonden van Kerstmis en Nieuwjaar (bedoeld zal wel zijn Oudejaar).

Volgens mededeeling van zeer bejaarde lieden deed men ook in de Noordelijke Wouden tot omstreeks 1870 veel aan het St.-Thomasluiden. Mij werden genoemd: *Bergum, Hardegarijp* en de dorpen in *Dantumadeel.* Te *Dantumawoude* werden op 21 Dec. de klokken een uur lang geluid. In dit gebied heeft men nimmer klokhuizen gekend.

Over het gebruik in *Drachten* licht ons o.m. *M. D. Teenstra* in, in zijn in 1844 verschenen werk over: Booze kunsten. Hij beschrijft daarin op rijm de geschiedenis van een der grietmannen van Smallingerland die in 1842 het klokluiden verbood, welk verbod een conflict met de bevolking ten gevolge

---

[1]) I, bl. 339.

had. Na de vlijt van het turfgravende „volk onder Dragten" geschilderd te hebben, zegt Teenstra:

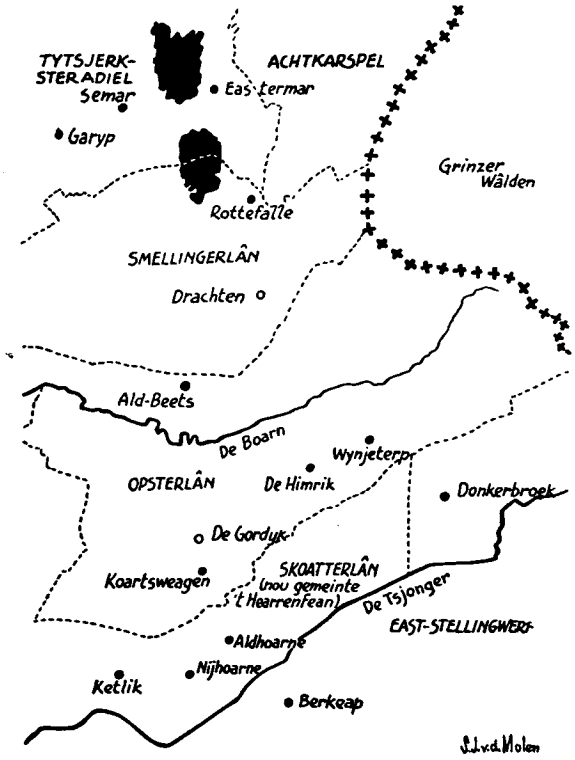

Kaartje van het gebied, waarin het St. Thomasluiden en Hantsje Plús in zwang was.

„Slechts één dag in 't jaar, aan Sint Thomas gewijd,
Dan komt men uit 't veen, van wijd en van zijd,
Dan luidt men te Dragten de klokken;
Dan luidt men, dan drinkt men, dan viert men hier feest,
Doch hoe oud of wat oorsprong 't gebruik is geweest,
Weet niemand, na veel zoeken en blokken."

Toen de grietman bevel gaf de touwen uit het klokhuis weg te nemen en ze op zijn huis liet brengen, drong een opgewonden menigte huis en tuin binnen en haalde de touwen weg. Weldra klonken de klokken weer even geweldig. De grietman liet toen zijn huis afbreken en bouwde in Beetsterzwaag de bekende Harinxma-State.[1])

[1]) *Gids voor Drachten en omstreken,* bl. 26.

Het oproer vond plaats op *26 Februari 1842*, wat de vraag wettigt, of de grietman wellicht heeft ingegrepen in verband met het klokluiden op en na Sint-Pieter, waarvan immers *J. H. Halbertsma* gewag maakt. (Men zie het betreffende hoofdstuk.) Echter werd in het laatst der 19de eeuw in *Zuid-Drachten* met St. Thomas nog geluid.[1])

Tenslotte vonden wij een aanteekening in dr. J. H. Halbertsma's Lexicon Frisicum[2]), dat in de streek *„van Berkoop af tot aan de Groninger wouden toe"* de bewoners van St. Thomas tot aan Nieuwjaar „den duivel het land uit(luiden) en dat noemen zij *Divel-Jeije"*.

Met het oog op deze gegevens schijnt de bewering verantwoord, dat men het St. Thomasluiden eenmaal van de Dokkumer Wouden af tot in Ooststellingwerf gekend heeft. Over *Donkerbroek* bezitten wij nog een afzonderlijke mededeeling uit het jaar 1750. Een zekere Martien Lammers werd er van beschuldigd, dat zij zich temidden van een groote menigte tegen het gerecht verzet had bij het ophalen van de „quotisatie", nadat haar zoon met Lysbeth Klases de klok geluid had en door den „eksteur" en zijn helpers opgepakt was. Zij ontkende dit en zeide, dat zij slechts had willen aangeven, dat de kinderen St. Thomas „als naar gewoonte vierden".[3])

Geschiedde het luiden hier dus blijkbaar door de jeugd, Noordelijker namen uitsluitend mannelijke volwassenen en half-volwassenen er aan deel, zooals thans nog te *Katlyk* en *Oudehorne*. De meeste jongelieden en ook oudere mannen uit de omgeving houden wel één of meer avonden vrij om te luiden. Zelfs hoorden we de uitdrukking: „mijn beurt af-luiden". Iemand die naar Oudeschoot moest, kwam expres naar Katlyk om zijn beurt af te luiden.[4]) Het is in vroeger jaren voorgekomen, dat er 's nachts meer dan 80 menschen op het kerkhof van Katlyk bij het St. Thomasluiden tegenwoordig waren — tegenwoordig is de belangstelling veel minder groot.

Voorheen ging het luiden lang niet zoo rustig toe als thans.

---

[1]) Zie: Sj. de Zee, *Fen lang forlyn*, bl. 83; [2]) H.S. B. 189; [3]) Wumkes, *Stads- en Dorpskron.* I, bl. 118; [4]) *Nieuwsbl. v. Fr.*, 29-12-'30.

De meer algemeene deelneming der bevolking, het nacht-luiden, de drank en de baldadigheid van het „jongfolk" waren daar de oorzaak van. Er werd geschreeuwd en gevloekt, niet zelden gevochten ook, en.... gevrijd (er waren ook altijd wel een paar nieuwsgierige dorpsschoonen van de partij), terwijl men de klokken als regel zoo hardhandig „tamtearre", dat de meeste na Nieuwjaar niet meer behoorlijk geluid konden worden en grondig herstel behoefden.
Meestal sneuvelden de klokketouwen het eerst, terwijl ook dikwijls zoo ruw getrokken werd, dat de arm van den klokbalk afknapte. Maar dat was geen bezwaar: twee geestdriftigen klommen naar boven en brachten door rhythmisch trappen elk een der beide klokken in beweging.
Ging dit Midwinterluiden dus wel eens wat ruw toe, men moet niet denken, dat goed klokluiden geen kunst is. Integendeel, slechts weinigen verstaan het z.g. *„klokstjûren"* (lett.: kloksturen). Gewoonlijk geschiedt dit door twee mannen. Een begint met de groote klok te luiden en daarnaar moet door den ander de kleine klok (de „stjûrklok") gestuurd worden, d.w.z. zoodanig geluid, dat er een „vierkante slag" ontstaat, waarbij op het „bam" der groote het „bim" der kleine klok volgt. Komt de klepelslag van de kleine bijv. te gauw, dan moet men door krachtiger aan het klokkentouw te trekken de slingerbaan dezer klok grooter maken, waardoor ook de klepelslag later komt.
Er is wel eens getwist over de vraag, of het kloksturen een kwestie van gehoor, van maatgevoel of van gezicht is. Ongeveer twintig jaar geleden schreef een ingewijde in een Friesche krant, toen daarin over dit onderwerp van gedachten gewisseld werd, dat „het leeren van het luiden met twee klokken, laat staan van drie, zooals te Wijnjeterp, kracht, oefening en zoo'n scherp gehoor eischt, dat maar zeer weinigen der beoefenaren den naam van „klokstjûrder" verdienen." In Katlyk zijn thans nog eenige bekwame luiders.

De beteekenis.

Wat de beteekenis van het St. Thomasluiden betreft, hierbij gaat men er steeds van uit, dat de benaming ook wel „plúsliede" zou luiden. *„Plús"* zou dan „pluis, zuiver" beteekenen

en bijgevolg zou het gebruik oorspronkelijk ten doel hebben de lucht te zuiveren van de kwade geesten, die in den tijd der Twaalf nachten den mensch zoozeer bedreigden en die de geboorte van het nieuwe licht dreigden te verhinderen. Reeds bij *dr. J. H. Halbertsma* vond ik deze opvatting, welke ook bij *Waling Dijkstra* voorkomt en sedert door tal van schrijvers is overgenomen, o.m. door *Grolman* en *prof. dr. J. de Vries* (Volk van Nederland, bl. 224).
Waling Dijkstra is er echter blijkbaar niet mede bekend geweest, dat met „plúsliede" niet alleen het St. Thomasluiden bedoeld werd, maar dat het ook de benaming was voor het gebruik om „gansche avonden door *in den zomer* de klokken (te) luiden; de klokken in octaaf tot elkander staande." Dit „*plúsliede yn de simmerjonnen*" gebeurt, zooals Halbertsma in zijn meergenoemd hs. mededeelt, „in alle klokhuizen van Berkoop af tot aan de Groninger wouden toe. Plus schijnt zuiver te zijn en plus liede, de lucht zuiverluiden; de klokken dienden om de geesten uit de lucht te drijven."
„Plúsliede" was dus de algemeene benaming, „St. Thomasliede" de bijzondere.
Nu zou men het St. Thomasluiden, dat immers ook „divel-jeije" genoemd werd, als afweerrite kunnen verklaren, doch het klokluiden „gansche avonden door in den zomer" kan daarmede bezwaarlijk in verband gebracht worden. Voorts moet bij het zoeken van een andere verklaring in het oog gehouden worden, dat „plús" steeds ontkennend of ongeloovig-vragend gebruikt wordt: „It is der net plús". Men hoort nooit: „Nou is it dêr wer plús." Het is dus zeer de vraag, of „plús" in „plúsliede" wel „zuiver" beteekent.
Tenslotte kennen we „plús" ook in „*Hantsje Plús*", onder welke benaming nog in het midden der vorige eeuw in een deel der Wouden in den nacht van Vrijdag op Zaterdag vóór Kerstmis een kinderfeest bekend stond.

Het feest van Hantsje Plús.

Des Vrijdagsavonds zochten en stalen de schoolkinderen alle hout, dat ze maar op hun weg ontdekten. Los of vast, alles werd meegenomen en in de school gebracht, waar het op de open haard gelegd werd. Weldra laaide het vuur hoog op,

terwijl de klok van den toren zonder ophouden geluid werd. De kinderen namen bijna allen een paar centen mee en daarvoor kochten zij van meester een „heiling" (prent).
Wanneer het licht werd, nam een van de jongens een koehoorn en terwijl hij daar uit alle macht op blies, draafden de kinderen met veel lawaai de school in en uit en zongen:

„Hantsje Plus,	„Hantsje Plus,
Didelomme dus.	Didelomme dus.
Pyp yn 't hoarn,	Blaas op den hoorn,
It wirdt ljochtmoarn.	Het wordt lichte morgen.
Hei wost' mei?	Hé, wil je mee?
It wirdt ljochtdei.	Het wordt lichte dag.
Kinst net sjen,	Kun je niet zien,
Nim de lantearne mei."	Neem de lantaarn mee."

(Deze laatste regels vormen stellig een latere, z.g. grappige toevoeging.)

Omstreeks 1850 werd dit feest nog gevierd in *Garijp, Suameer* en *Rottefalle.* Met de komst van de kachels zijn de open haarden verdreven en daarmede is tevens dit gebruik uit den tijd geraakt.[1])
Ook *B. R. Veltman*[2]) vermeldt voor *Oostermeer* het stoken van een groot vuur onder den schoorsteen door de kinderen, die op deze wijze in de oude school „Kerstfeest" vierden. Zou dit hetzelfde „Hantsje Plús" niet zijn, maar een paar dagen later en „onschuldiger" gevierd?
Waling Dijkstra deelt nog mede, dat onder de benaming Hantsje Plús ook verstaan wordt een verschijning die in korenvelden huist, met een kruiwagentje loopt en de kinderen bestraft, als ze in het graan loopen.
Synoniem hiermede is *„Antsje-mei-it-tsjil"* of *„Hantsje-moei-fjil"* (Antje- of Hantsje-moei met het wiel), een vrouwelijke korengeest, waarmede in de *Dokkumer Wouden* en te *Oudega* (Sm.) de kinderen uit de rogge gehouden werden.[3])
Het is de verdienste van den heer *H. W. Hielkema,* toen-

[1]) *In doaze,* bl. 48; [2]) *Oostermeer,* bl. 26—27; [3]) Zie mijn *Frysk Sêgeboek,* I, bl. 125—126.

maals theologisch student, dat hij in een belangwekkende studie over *„It kloklieden as folksbrûkme yn Fryslân"* [1]) geweest heeft op den mogelijken samenhang tusschen het „plúslieden", het feest van Hantsje Plús en de figuur van den gelijknamigen (beschermenden) korengeest, in welken hij de de groeikracht verwekkende natuur ziet. Het kruiwagentje van Hantsje Plús zou hij dan als zonnesymbool beschouwd willen zien, welke hypothese steun vindt in de sedert door ons beschreven (H)Antsje-mei-it-tsjil.

De heer Hielkema meent, dat men zich in Friesland het begrip „vegetatie" eenmaal persoonlijk heeft voorgesteld onder den naam Plús, waarvan later Hantsje Plús gemaakt is (vgl. den duivelnaam *Ha(a)ntje* Pik). Het klokluiden in den zomer kan dan verklaard worden als onderdeel van een vruchtbaarheidscultus, terwijl de omstandigheid, dat het St. Thomasluiden chronologisch samenvalt met het feest van Hantsje Plús (waarbij ook het nachtelijk luiden voorkomt) verband doet zoeken tusschen het „plúslieden" en de vegetatie, eventueel tusschen dit luiden en Hantsje Plús. De zin van het klokluiden zou dan zijn de vegetatie te steunen tegen verderfelijke machten.

Tenslotte is er natuurlijk ook nog de mogelijkheid, dat het wintersche klokluiden de sluimerende vegetatie bedoelde op te wekken, te doen ontwaken, oorspronkelijk door het blazen op hoorns (de oud-Friesche wetten gewagen in een ander verband naast „bakena brand" ook van „hoernes hluud"), later door het luiden van klokken. Onder Christelijken invloed kan het zeer wel de benaming „duiveljagen" gekregen hebben.

[1]) *Frysk Studinte Almanak* 1937, bl. 36—45.

KERSTMIS EN SINT-STEFFEN

Kerstmisviering in oud-Friesland

Wel is December de maand der feesten. Aanvangende met Sinterklaas culmineeren zij in de herdenking van de geboorte Christi om zich via Oud- en Nieuwjaar voort te zetten in het nog ongeboren jaar.

Herinnering aan heidensche tradities, het mysterie van Bethlehem, de wetenschap van het „alweer een jaar" schenken aan de laatste weken van Wintermaand een apart karakter, dat in het verleden krachtiger nog dan thans tot uitdrukking kwam in de gebruiken en feestelijkheden waarmede een kleurig volksleven deze hoogtijdagen omgaf.

Zoo was het ook in oud-Friesland met Kerstmis en Sint-Steffen. Als Kerstmis vierde men slechts den eersten Kerstdag (*„Krysttiid"*); 26 December kende men alleen als *Sint-Steffen*, waarvoor weer bijzondere gebruiken golden.

Kerstdag dan werd opgeluisterd door het stoken van een groot vuur in den open haard, waarvoor het z.g. *„efteroans-blok"* goede diensten bewees, vooral in de Wouden. Dat was een stuk boomstam — ook wel eens een geheele stam — dat tegen den muur werd gelegd en daar tegen werd een turfvuur aangestoken. Zoo'n blok was niet dadelijk verbrand, het leverde dikwijls wel voor een dag of twee, drie voedsel. Het was vaste gewoonte, dat op Kerstavond zoo'n nieuw „efteroansblok" op den haard gebracht werd; dat moest dan de feestdagen kunnen blijven branden. Overigens was dit gebruik niet tot Friesland beperkt.

Wat de beteekenis van dit houtvuur betreft, zonder nu dadelijk van „contactmagie" te spreken verdient het wel de aandacht, dat juist in de geheimzinnige periode der Twaalf nachten en met het later gekerstende Joelfeest dit vuur gestookt werd, waarbij nog komt, dat geen Christelijke traditie van zulk een gebruik spreekt.

Het branden van vuren buitenshuis omstreeks dezen tijd was bovendien op het Friesche platteland niet onbekend. We hebben er in het vorige hoofdstuk reeds iets van gezien. Ik vernam nog, dat op of om Kerstmis zoowel in de Noordelijke Wouden *(Bergumerheide)* als in de Zuidelijke *(Beets)* nog in het laatst der vorige eeuw brandstapels opgericht werden,

terwijl teertonnen, van de hellingen gehaald, brandende aan een touw heen en weer werden geslingerd.
Te *Zwaagwesteinde* doet de jeugd nog veel aan het branden van vuurtjes met Kerstmis. De kinderen steken daarbij zelfs fietsbanden in brand en hoepelen er zoo mee over den weg.
Het eten van speciale gerechten tegen en met Kerstmis was voorheen zeer in zwang. Onder meer werden *„Krystwiggen"* genuttigd, tegenwoordig ook als *„rigelewich"* (regelwegge) bekend, al worden ze niet veel meer gebakken. De Friesche plattelanders aten voorheen weinig of geen wittebrood („fine bôle"); alleen op feest- en hoogtijdagen kwam dit op tafel. Zoo met Kersttijd in den vorm van de genoemde wiggen.
In *Hennaarderadeel* sprak men van *„sopwiggen"*. Ze werden gesneden, in melk gekookt en met gesmolten boter en suiker als middagmaal gebruikt, onder de benaming „wichsop", ook wel „weakkewich", geweekte wegge.
De eigenlijke Kerstweggen waren echter langwerpige krentenbrooden van verschillende grootte, van fijn tarwemeel met veel krenten. Zij liepen aan beide einden spits toe, waren over de lengte van den rug gekorven en aan de zijden gekarteld. Dit gebak werd gebruikt bij het ontbijt of de koffie. [1])
Waling Dijkstra [2]) veronderstelt, dat in deze „Krystwiggen" wel eens de ruwe vorm van een varken gezien zou kunnen worden en hij denkt dan aan het eyerzwijn, dat ook bij het Joelfeest te pas kwam.
In Duitschland kent men het „geluksvarken" als Kerstgebak en er is een opvatting, welke hierin den Noordschen Joelever wil zien, waarbij er aan wordt herinnerd, dat men vroeger algemeen kort vóór Kerstmis het groote slachtfeest hield en de ever feestspijs en „Weihetier" was.[3])
Ook in Friesland, tenminste in de Wouden en in den bouwhoek, was het voorheen gewoonte, dat vele dorpelingen jaarlijks een varken mestten voor eigen gebruik. Tusschen Sinterklaas en Kerstmis was het dan de tijd van varkensslachten; dan kon men met Kerstmis zelf-gemest varkensvleesch eten.[4])

---

[1]) *W. D.* I, 164; [2]) *Slj. en Rj.* 1897, nr. 47; [3]) Strobel, *Bauernbrauch im Jahreslauf*, bl. 71; [4]) *Slj. en Rj.* 1897, nr. 47.

Kerstblok en Kerstwig behooren thans tot het verleden, al is hier en daar de herinnering er aan nog niet geheel verdwenen, doch ook andere Kerstgebruiken zijn uitgestorven. Wij bedoelen die welke betrekking hadden op den Kerstnacht.

Volksgeloof.

Van dien mysterieuzen nacht vertelde het volk velerlei: het vee rees overeind in den stal en wie zijn oor te luisteren legde aan de korven, hoorde de bijen gonzen.[1]) Ook hier was het, ongetwijfeld niet-heidensche, volksgeloof bekend, dat met den klokslag van twaalven het water in wijn verandert.[2])

Tenslotte diende elke verstandige huisvrouw in den Kerstnacht het linnengoed in te halen, daar de „duivel" er anders met zijn vuile pooten over loopt.[3]) (Men zie over een dergelijke opvatting in Twente het hoofdstuk over Oud- en Nieuwjaar).

Deze nacht was een lotsnacht; om twaalf uur precies stond de tijd een oogenblik stil en dit tijdstip werd opgevat als „een kloof in den tijd, waardoor de eeuwigheid met haar wonderen naar binnen blikte".[4]) Daardoor werd men dan ook ingelicht over wat de toekomst anders verborgen houdt: Voor het naar bed gaan legde de Friesche boer twaalf verschgesneden uienschijfjes op een rij naast elkaar en op ieder een klein hoopje zout. Zij stelden de twaalf maanden voor; de eerste in de rij was Januari, de tweede Februari, enz.

Den volgenden morgen kon men zien, in welke maanden van het aanstaande jaar er droogte of nat weer zou zijn. Was het hoopje drooggebleven, dan beteekende het droogte in de overeenkomstige maand; in het andere geval duidde het op vochtig weer. Het zout kon ook half of iets meer of minder dan half gesmolten zijn; dit duidde afwisseling van nat en droog weer aan.[5])

Het hoeft wel geen betoog, dat deze opvatting van het in de toekomst schouwen verband hield met de rol welke Kerstmis eenmaal als begin van het nieuwe jaar vervulde.

---

[1]) *Bitsjoende Wrâld*, bl. 36; [2]) Hs. 555 T. R. Dijkstra; [3]) Hs. 546 J. H. Halbertsma; [4]) Grolman, bl. 12; [5]) *W. D.* II, bl. 246.

In de „Rimen en Teltsjes" van de gebrs. *Halbertsma* — vóór ongeveer een eeuw geschreven — leest men nog van een ander gebruik. Het wordt beschreven in het verhaal „De Jonkerboer", dat speelt in het begin van de 17e eeuw. Een jonker, die de Kerstdagen bij een boer op de Wieren, tusschen *Akkrum* en *Sneek* heeft doorgebracht, vertelt wat hij heeft gezien: [1])

„En zoo vertelde de Jonker ook, wat hij des nachts van Piter-om gezien had, dat hij het vee een gave hooi verstrekte en een vorkvol voor de vogels buiten bracht; hij kon zich niet begrijpen wat dat beteekende."
Maar toen verklaarde meester Tsjerk:
„Onze voorouders aten niet veel wittebrood, de tarwe hoort meer thuis in de zuidelijke landen, daarom was dat alleen „rikeljues-iten". Maar met Kerstmis, den grootsten feestdag van het jaar, moest het lichaam ook feestvieren en daarvandaan komt het fijne wittebrood, dat wij „Kryst-wiggen" noemen, en die ook, in zoete melk geweekt, met suiker en boter er over, in deze dagen veel gegeten worden. En omdat de ganzen omstreeks Kerstmis het vetst zijn, wordt er meestal een Kerstgans bij gegeten, zooals in geheel Engeland gebruikelijk is. Daar worden de armen, naastbestaanden en vreemden ook mede bedeeld. Dat is de beteekenis van de „Krystwiggen" en de Kerstgans.
Maar op het feest van Christus' geboorte, den stichter van den Godsdienst van liefde en barmhartigheid, moesten ook de huisdieren, ja zelfs de hulpelooze dieren des velds een verkwikking hebben. Daarom gaf Piter-om die gave hooi aan zijn koeien, en een vork hooi aan de vogeltjes om zich er in te verschuilen, zooals men in de landbouwstreken van Schotland een schoof koren geeft met de korrels er in. Zoo diep ging onzen voorouders de blijdschap van Christus' geboorte ter harte".

J. J. Hof weet mede te deelen,[2]) dat in den *Zuidwesthoek* in de laatste decennia der vorige eeuw de herinnering aan dit gebruik nog niet verdwenen was. De boeren spraken er nog wel over, dat men vroeger deze gewoonte kende.
Hoewel wij veel gevoelen voor den milden, diep-religieuzen uitleg welken „Master Tsjerk" van dit gebruik geeft, is het toch niet ondienstig op te merken, dat overeenkomstige Duitsche gebruiken op een oud doodenfeest met Kerstmis wijzen: in Oostenrijk liet men op Kerstavond spijsresten op de tafel staan, terwijl in Kärnten spijzen en dranken op de tafel en in de vensterbank gezet werden. Ja, ook het vee werd naast de afgestorvenen die voor één nacht terugkeerden, niet vergeten. *Stonner* [3]) vermeldt het vroegere Schwa-

[1]) 5e dr., bl. 462—64—65; [2]) *It Heitelân* 1923, bl. 643; [3]) *Die deutsche Volksseele im christlich-deutschen Volksbrauch*, bl. 69.

bische gebruik om den varkens melk, den koeien zout, brood en hooi te brengen; tenslotte is het in Beieren thans nog gebruikelijk om in den Kerstnacht hooi in de vensterbank te leggen — parallellen genoeg dus!
Een gebruik dat de laatste driekwart-eeuw ook Friesland heeft veroverd, is het plaatsen van den lichtboom, *den Kerst-boom*, eerst in de kerken, later ook in de woningen, meest bij de vrijzinnigen en ook bij de onkerkelijken. Omstreeks 1870 heeft de Kerstboom zijn intrede gedaan en er zijn dorpen waar tot voor enkele jaren het gebruik nog geheel onbekend was. Waling Dijkstra [1]) maakt melding van het sporadisch optreden dezer boomen en merkt terecht op, dat het gebruik uit Duitschland hierheen is komen overwaaien.
Voor we van den Kerstdag afstappen, dient er op gewezen, dat *het rondgaan met een ster* — overigens dikwijls aan Drie Koningen verbonden — oudtijds in Friesland ook met Kerstmis in zwang schijnt te zijn geweest.
In het hierboven genoemde verhaal van den Jonkerboer zit het geheele gezin van boer Pieter des avonds vóór Kerstmis aan den haard, als er een oude vrouw uit het dorp binnenkomt. Zij werd met een slede naar de boerderij geschoven en had een groote papieren ster op een stok bij zich, die zij met een touwtje heen en weer bewoog. Daar zong ze een ouderwetsch liedje bij — jammer genoeg wordt het niet vermeld — en kreeg een kleinigheid van de boerin, die zeide: „Nou, dat is in jierstoune; dat heart sa by Krysttiid." (Een „jierstoune" is een gebruik, dat op een vasten tijd terugkeert; lett. jaarstonde.)
Overigens heb ik van dit loopen met de ster op Frieschen bodem niets naders kunnen vinden.

Sint-Steffen.

Zooals gezegd stond voorheen de Tweede Kerstdag als „Sint Steffen" (naar den eersten Christenmartelaar Sint Stefanus) bekend. Deze dag ging hier, als elders, met verschillende gebruiken gepaard, welke met kerkelijke tradities wel in een zeer verwijderd verband stonden.

---

[1]) *Slj. en Rj.* 1897, nr. 47.

Het oude rijmpje, dat ik nog uit den mond van een 82-jarige vrouw, afkomstig uit *Lippenhuizen,* kon opteekenen, schetst voldoende dezen dag als een uitgelaten feestdag voor het „jongfolk":

„Sint Steffen,
Den binne de famkes effen,
Den binne de feintsjes fyn,
Den geane hja nei de herberge yn.
Dêr steane de famkes foar de doar,
Al mei hjar wite skelkjes[1]) foar.
Den roppe de feintjes: Kom mar yn,
Den drinke wy in gleske brandewyn."

Vooral des avonds was het feest in de herbergen en werd er gedanst, dat het klapte. In Twente werd deze dag, niet onduidelijk, „Zoepsteffen" genoemd, wat aardig overeenkomt met de beteekenis van Sint-Steffen als oud-Friesche uitgaansdag.

Sint-Steffenshoorn.

Evenwel kende men ook andere gebruiken. *Waling Dijkstra*[2]) vertelt, dat zijn grootvader zich uit de tweede helft der 18e eeuw nog het gebruik herinnerde, dat arme kinderen in den morgen van Sint-Steffen langs de huizen trokken met een koehoorn, waarop zij voor de deuren bliezen en — in de hoop op een gave — riepen: „Moarn! Steffens hoarn!"
Mr. Jacobus Scheltema[3]) beschrijft een soortgelijk gebruik der ouderen. Onder het opschrift „*Goe moarn, Sint Steffenshoarn*" zegt hij o.a.:
„Deze zijn de woorden waarmede vele Friezen in den boerestand elkander in den morgen van den tweeden Kerstdag, van ouds aan St. Steven toegeheiligd, tenminste voor omtrent 50 jaren gewoonlijk begroetten."
Als oorsprong van het gebruik noemt hij het feit, dat in Schotland en Engeland de huurboeren in zijn tijd de vrijheid gehad zouden hebben om op den 26sten van Wintermaand te jagen. Zijn conclusie is:

---

[1]) Witte schortjes, een feestgewaad!; [2]) *Slj. en Rj.* 1897, nr. 47; [3]) *Geschied- en letterkundig mengelwerk,* deel 6.

„Het zal waarschijnlijk voorheen in Friesland insgelijks costuum zijn geweest, dat de boeren (de huurders) op St. Steffensdag de vrije jagt hadden, en dat dezelve allengskens buiten gebruik is geraakt, maar dat de gewoonte om elkander bij het aanbreken van den morgen met dezen blijden dag, waarop de jagthoorn gestoken werd, geluk te wenschen, is overgebleven."
Ons komt deze verklaring nogal apocrief voor. Het blazen op hoorns in den midwintertijd is te algemeen verspreid om het zoo ver te zoeken.
In het Friesch Museum te *Leeuwarden* wordt een z.g. *Sint-Steffenshoorn* bewaard, ongeveer 1.25 M. lang. De hoorn is gekuipt van wilgenhout, van smalle duigen tezamen gezet, en er hebben oorspronkelijk tien hoepeltjes omheen gezeten, waarvan er thans drie verdwenen zijn. Er zijn twee mondstukken, een van hout en een van koper (om beter geluid te geven). Deze hoorn staat als „Sint Steffenshoorn" vermeld, doch het is de vraag, of dit juist is. Liever zou ik willen spreken van een Frieschen Midwinterhoorn.

Andere gebruiken.

Naast hoornblazen was ook extra klokluiden dien dag in zwang. Het „Friesch Jierboeckjen" [1]) vermeldt het voor sommige dorpen in de Wouden en noemt als voorbeeld *Donkerbroek*.
Het schijnt, dat op Sint-Steffen naast dit instrumentale ook het vocale element een rol gespeeld heeft. In 1543 toch vermeldt de pastoor van *Oldeboorn* (Beneficiaal Boeken van Zevenwouden), dat hij moet geven *„den Sangers op Sancte Steffensdach een maeltyt wel costende thien floreenen"*. Vrij zeker betrof het hier een kerkelijk gebruik, al kwam natuurlijk ook het zingen langs de huizen met Kerstmis voor.
Op het gebruik van bier, blijkbaar bij feestbetoon, op St. Steffen en St. Jan (27 Dec.) wijst een verbod van den grietman van *Doniawerstal* van 19 Dec. 1592, waarbij bepaald wordt, „dat bij alle ingesetenen ende weerden ofte herbergiers interdiceert worden omme geen *Steffens horn Joes*

[1]) 1831, bl. 22—24.

(= Johannes) *crucske* ende nijaers bier te dryncken nochte tappen, vorts geen nijaer te syngen".[1])
Het schijnt dus, dat men op St. Steffen het bier uit een drinkhoorn, op St. Johannesdag uit een kruik dronk. In dit verband kan de vraag gesteld worden, of de roep der Friesche boeren „Goemoarn, Sint-Steffenshoarn!" niet op den drinkhoorn in plaats van op een muziekinstrument betrekking heeft. Hierop zou ook kunnen wijzen de mededeeling van dr. J. H. Halbertsma, dat op St. Steffen de kinderen de heele nacht opbleven. Zij wenschten elkaar op den morgen van den Tweeden Kerstdag geluk met den roep: „Goemoarn Sint-Steffenshoarn". Dan pakten ze den hoorn beet en dronken er uit ter eere van St. Steffen. „Aldus heeft de 60-jarige dochter van Jetse te *Bolsward* mij verteld", verklaart Halbertsma en hij plaatst daar het jaartal 1815 bij.[2])

St. Jansgebruik.

Zoo vierden de oude Friezen het Sint-Jansfeest. (Teekening dr. J. H. Halbertsma naar afbeelding op almanak uit 1676.)

Dezelfde schrijver vermeldt ook nog iets over een St. Jansgebruik. In zijn handschrift geeft hij een prentje weer, dat

[1]) *De Vrije Fries*, dl. 19, 4e reeks, bl. 377; [2]) *Lexicon Frisicum*, f 304.

het titelblad van een almanak uit 1676 sierde. Deze (Friesche) almanak werd indertijd in één exemplaar te *Makkum* gevonden bij het afbreken van een huis.
Het prentje brengt een Frieschen boer in beeld, die in zijn linkerhand een hoorn houdt, waaronder de niet al te duidelijke toelichting, dat de oude Friezen op deze wijze het Sint-Jansfeest plachten te vieren.
Wijst deze (drink?)hoorn wellicht op het drinken van de z.g. Sint-Jansminne? Dit klopt dan echter niet met het Sint-Janskruikje waarvan wij hiervoor lazen. Toch meende ik volledigheidshalve Halbertsma's mededeeling niet onvermeld te mogen laten.

OUD- EN NIEUWJAAR

Klokluiden, schieten en branden van vuren

Bij den overgang van het oude in het nieuwe laten de Friezen zich niet onbetuigd. Vooral de *Oudejaarsavond*[1]) wordt op vele plaatsen door gebruiken vergezeld: het branden van vuren, schieten, klokluiden, het houden van ommegangen en handelingen, welke voorheen rechtstreeks onder „onordentelyckheden" zouden vallen.

Heeft de Vuurwapenwet het getal buksen, pistolen en jachtgeweren, waarmede voorheen het oude jaar werd uitgeschoten, zeer beperkt, op het platteland heeft de jeugd er al lang iets op gevonden. Carbidbussen en zelfs melkbussen, in den bodem waarvan men een gat boort en den inhoud (carbid en water) met een lont tot ontploffing brengt, zoodat het deksel er met een doffe knal afvliegt, bewijzen goede diensten. Hoe meer het uur van twaalven nadert, des te sneller volgen de ontploffingen elkaar op en in den regel wordt de pret op den laten Nieuwjaarsmorgen eerst beëindigd.

In de pers verschijnen geregeld berichten over deze knalpartijen, welke met een waren hartstocht bedreven worden. Dan leest men correspondenties als deze:

AKKRUM, 1 Januari. In den afgeloopen nacht is hier ter gelegenheid van de jaarwisseling veel ontplofbaar materiaal gebezigd. Oorverdoovend was het lawaai en hoewel de politie den geheelen tijd bezig was de onrustmakers te verdrijven, steeds hoorde men weer ontploffingen, dan hier dan daar. Dat de opgeschoten jeugd een gevaarlijk spel speelde, had zij waarschijnlijk wel begrepen, maar oudejaarsavond schijnt zij geen gevaren te vreezen. Alles wat flink geluid wil maken, wordt voor den dag gehaald.

Overigens gebeuren herhaaldelijk ongelukken, waarbij de bus uit elkaar springt en omstanders door stukken blik of ijzer getroffen worden.

In dit bussenschieten hebben wij een aardig voorbeeld, hoe een gebruik nieuwe vormen aanneemt, terwijl de inhoud gelijk blijft. Oorspronkelijk zal het lawaaimaken op Oudejaarsavond (het schieten kan eerst in de middeleeuwen in zwang zijn gekomen) wel een handeling geweest zijn welke afweer

[1]) Naar ouden trant werd deze avond in de vorige eeuw in Schoterland nog „Aldnijjiersjoun" genoemd (*Friesch Woordenboek* I, 34a), waarbij „joun" nog de beteekenis heeft van vooravond. (Vgl. Engelsch: *New-Year's eve.*)

beoogde. Dan wel het wekken van het nieuwe jaar. Hieronder valt ook het klokluiden, dat zich hier en daar nog gehandhaafd heeft. Vroeger schijnt ook gebruikelijk geweest te zijn dadelijk na 12 uur voor het huis van vrienden of bekenden het geweer af te schieten, wat wel zeer sterk op afweer wijst.[1])

Het „jongfolk" is op de dorpen verzot op *klokluiden* en het ontbreekt dan ook niet aan pogingen om tegen middernacht de klokken in beweging te krijgen. Op de meeste plaatsen is het klokluiden niet toegestaan, doch de jongelui weten doorgaans wel raad en zoo komt het voor, dat zij, zittende op den nok van het kerkdak, door de galmgaten de torenklok luiden, door middel van een touw dat aan de klepel is gebonden. *(Burgwerd.)*

Wanswerd is een der weinige dorpen waar het klokluiden op dezen avond als een oude traditie door de bevolking in eere wordt gehouden. Na de godsdienstoefening worden de beide klokken in den stoeren zadeldaktoren een paar uur lang tot na middernacht geluid, welk gebruik ter plaatse als het Sint-Thomasluiden bekend staat. Indien deze benaming niet is overgenomen — de kranten schrijven nu al zoovele jaren over het Sint-Thomasluiden in Oud-Schoterland — wijst zij er op, dat wij hier te doen hebben met een rudiment van dit gebruik, dat men dus blijkbaar ook eenmaal te Wanswerd gekend heeft.

Het gebied der *Oudejaarsvuren* is grootendeels beperkt tot het westelijk deel van Opsterland. Sporadisch komen in het overige deel van Friesland dergelijke vuren voor, welke de veronderstelling wettigen, daar het gebruik eenmaal algemeener is geweest. *Kortezwaag, Langezwaag, Terwispel* en *Lippenhuizen* — voorheen ook *Gorredijk* — zijn de dorpen waar kinderen en halfvolwassenen reeds dagen van tevoren allerlei brandbare stoffen — takken, kisten, korven, papier, fietsbanden(!), enz. — ophalen en deze op een stuk land samenbrengen. Met toestemming van de politie en onder groote belangstelling van de dorpsbewoners worden deze brandstapels aangestoken en weldra laait het vuur hoog op in den donkeren nacht — indien het tenminste niet door

[1]) *Friesch Woordenboek* I, bl. 33 („Aldjiersjoun").

jongelui uit een naastgelegen dorp of een andere tot hetzelfde dorp behoorende buurt ontijdig is aangestoken. Want ook dat komt voor!
Ook te *Zwaagwesteinde* en te *Slooten*, op de Woudsender poort (Noordkant), wordt een Oudejaarsavondvuur ontstoken.[1])
Voorheen schijnt ook te *Ferwerd* en wel op de *Burmaniaterp* een groot vuur te zijn gestookt, doch mijn zegsman was er niet zeker van, of dit op Oudejaarsavond dan wel met Kerstmis geschiedde.

Ommegangen

Op enkele plaatsen hebben zich resten gehandhaafd van ommegangen, waarbij de dorpsgemeenschap of de burgerij der stad in optocht en onder het maken van lawaai langs een bepaalden weg — oorspronkelijk wellicht om het dorp of de stad heen? — trok.
Zoo kwam op Oudejaarsavond de burgerij te *Dokkum* een tien minuten voor twaalf op de „Syl" bijeen. Na den twaalfden slag van de klok op het stadhuis, de Sylklok, trok men in optocht, zingende — met rommelpot of harmonica voorop — de stad door volgens de route Diepswal, Breedstraat, Fetsestraten, Lageweg, Nauwstraat, Klein Diep, en zoo vervolgens weer naar de Syl, welke tocht men daarna nog eens op dezelfde wijze herhaalde. Wel is dit gebruik nog niet geheel verdwenen, maar het is verre meer van algemeen.[2])
Vooral het gebruik van den rommelpot is opmerkelijk en stempelt een dergelijken ommegang mogelijk tot een oorspronkelijk animistische rite.
Iets dergelijks heeft men te *Grouw*. Om twaalf uur is het geheele dorp op de been en verzamelt zich op het plein. Daar wordt vuurwerk afgestoken en de schippers worden door de sleepbootkapiteins, die daar liggen, getracteerd. Onderwijl huilt de stoomfluit. Voorts wordt er, met de politie voorop, een rondgang gedaan langs den Wandelweg, waarbij schippershoorns de voornaamste muziek vormen. Buiten het oog van de politie wordt dan in den „staart" van den stoet allerlei kattekwaad bedreven; vooral worden

[1]) Vragenlijst 4 Volkskunde-Commissie; [2]) W(aringa) in *Leeuw. Crt.*, 21 Mei '32.

bootjes uit het meer gehaald, over den weg gesjouwd en in de sloot gegooid.[1])
We zien hier dus ook hoorns gebruikt. Dergelijke attributen wisselen dikwijls naar de plaatselijke omstandigheden. Op *ter-Schelling* wordt bijvoorbeeld het oude jaar uitgeblazen „op grette úlken en koehònnen" (schelpen en koehoorns) met begeleiding van roffels op blikken en trommels.[2])

Andere gebruiken.

Het van hun plaats brengen van bootjes te *Grouw* heeft over geheel Friesland parallellen. Practisch is het zoo, dat op enkele plaatsen alles wat zich los op het erf van boerderij of woning bevindt, in den Oudejaarsavond weggenomen wordt en dikwijls naar de meest zonderlinge plaatsen getransporteerd wordt. Opgeschoten jongens zijn in den regel de daders, die maken, dat de boeren hun kruiwagens den volgenden morgen in de sloot zien drijven. Te *Burum* is het gebeurd, dat er een groote stapel pakken stroo voor de deur van een boerderij opgericht werd en zelfs, dat er een boerenwagen op de naald van de schuur „pronkte", die de jongelui uit elkaar genomen en boven op het dak — 's nachts! — weer in elkaar hadden gezet.[3]) In de *Hommerts* trekken halfvolwassenen na afloop van den kerkdienst, omstreeks 9 uur, tot ongeveer half twee 's nachts bij troepen zingende en lawaai makende door het dorp, waarbij zij allerlei kattekwaad bedrijven, bijv. hekken in de sloot gooien, wagens uit elkaar nemen of zelfs vernielen, enz.[4]) Ook in *Bakhuizen* kent men deze nachtelijke „inzamelingen", zooals blijkt uit een berichtje, dat eenige jaren geleden in een locaal blad voorkwam:

„BAKHUIZEN. Dat ook de Oudejaarsavond hier niet geheel onbetuigd is voorbijgegaan, bleek wel de andere morgens.
Reeds 's avonds had de jeugd met behulp van een aantal oude autobanden eenige brandjes ontstoken en tegen en na middernacht klonken wijd in den omtrek nog de salvo's uit verschillende voor dit doel gebezigde instrumenten. Toen hedenmorgen de boeren, zooals gewoonlijk, voor het melken hun koemest wilden laten uitbrengen, bleek bijna bij allen uit de omgeving hun geliefd, zoo gemakkelijk hanteerbaar „kretje" te zijn gevlogen, wat natuurlijk voor menig boerenknechtje geen bezwaar was. Het was ook

[1]) Mededeeling J. L. de Jong; [2]) *Schylgerl. Leisb.*, bl. 38; [3]) Vragenlijst 1937 Volkskunde-Commissie; [4]) Vragenlijst 1934.

werkelijk een mooi gezicht heden den ijver van deze nacht-roverij te aanschouwen. Niet minder dan 25 van deze vehikels lagen op een naast de R.K. kerk liggend stukje weiland broederlijk in rijen naast elkaar. „Uitzoeken maar", was het parool."

Waling Dijkstra[1]) vermeldt hetzelfde gebruik voor *Ameland.* Daar worden hekjes, kruiwagens, linnenrekken, brandstoffen, waschgoed enz. meegenomen en een heel eind uit de buurt neergeworpen of op een hoop geplaatst. Overigens is dit gebruik ook buiten Friesland bekend.
Men kan zich niet aan den indruk onttrekken, dat hierin meer schuilt dan alleen een min of meer onschuldige kwajongensaardigheid. Zeker, ook bij het klassieke *„strúnjeijen"* (het hinderen van minnende paartjes) geschiedt(de) het, dat een hooiwagen op den nok van de schuur geplaatst wordt en buitenshuis aangetroffen gereedschappen of werktuigen op vreemdsoortige plaatsen belanden, doch van een algemeene „inzameling", waarbij alles nadrukkelijk op één plaats gedeponeerd wordt, is nimmer sprake. Onwillekeurig zoeken we dan ook verband tusschen dit gebruik en het oude Friesche volksgeloof, dat men in den Kerstnacht geen linnengoed op de bleek moet laten liggen, omdat de „duivel" er anders met zijn vuile pooten op trapt. In den Achterhoek en in Twente kende men eenzelfde opvatting: „Men verzuimde in vroeger tijd niet op Kerstavond nog eens over het erf te gaan en na te zien, of wel alle gereedschappen zorgvuldig binnenshuis of in schoppen en schuren waren geborgen. In dezen nacht ging „Derk met 'n Beer" om en alles wat buiten was blijven liggen, werd door den beer stuk of vuil gemaakt." (C. Elderink, Twènter laand en leu en lèven, bl. 295.)
Het zou mogelijk kunnen zijn, dat de herinnering aan deze opvatting geleid heeft tot het bedoelde Oudejaarsavondgebruik, dat dan als een vorm van rechtsoefening gezien zou kunnen worden. Tenslotte is de Oudejaarsnacht evenzeer een lotsnacht als „Hillegoabend". Volledigheidshalve zij vermeld, dat mej. Grolman in haar meer geciteerde studie over de kalenderfeesten eveneens verband zoekt tusschen het bedoelde volksgeloof en het geschetste gebruik.

---

[1]) I, bl. 337—338.

„Skimmel-eand" te Warns, Molk-werum en Hindeloopen

Een zeer bijzondere Oudejaarsviering kende men in de vorige eeuw te *Hindeloopen* en *Molkwerum* en tot in deze eeuw nog te *Warns*. Uit de ons overgeleverde beschrijvingen maakt het gebruik den indruk een verlate Sinterklaasviering geweest te zijn. Als zoodanig werd het ook door de bevolking opgevat.

Het Friesch Woordenboek[1]) vermeldt onder *„Skimmeljoun, — (ean)"* (Schimmelavond), dat dan te Hindeloopen, Molkwerum en Warns de schimmel rijdt om den kinderen lekkers te brengen. Dit is de avond van den *kortsten* dag, doch ook de Oudejaarsavond, waarop „de schimmel van Sinterklaas" een pot met brij bracht en dien op de plank in den schoorsteen zette.

Uitvoeriger is *dr. J. H. Halbertsma*[2]); bij het woord *„Scimmel-eand"* teekent hij aan: Te Warns en Hindeloopen handhaaft zich het oude consequente gebruik, dat het geschenk in den schoorsteen gelegd wordt, waarover de geheimzinnige kindervriend heenrijdt, want ook onder den schoorsteen roepen de kinderen hun gebed tot hem op:

> Sintneklaas, goed heilige man
> Trek uw besten tabbert an, enz.

Ik weet evenwel niet wie te Hindeloopen en Warns rijdt, alleen dit is zeker, er rijdt een paard over den schoorsteen en wel een schimmelpaard, hetwelk te Hindeloopen op het bord in den schoorsteen een pot met brij nederzet en te Warns lekkers.

Voorts vermeldt dr. Halbertsma (± 1860?), dat te Warns, Molkwerum en Hindeloopen Oudejaarsavond dezelfde gebruiken heeft als St. Nicolaas en genoemd wordt „Scimmeleand". Van een schimmelavond op den kortsten dag vernemen wij hier dus niets.

Waling Dijkstra[3]) geeft nog een aanvulling, n.l., dat de kinderen wel zorgden, dat zij van hun brij iets overhielden. Dat werd op den haard gezet om den schimmel, als hij in

---

[1]) Dl. II, bl. 117; [2]) *Lexicon Frisicum*, Hs. A 453; [3]) I, bl. 337.

den nacht goeddoende rondging, eenige verkwikking aan te bieden. Zij vonden dan den volgenden morgen de brijschotels ledig, maar hun mandjes en schoenen gevuld.
Tenslotte stond ons een bericht uit het Nieuwsblad van Friesland van 4 Jan. 1902 ter beschikking, afkomstig uit Warns, waarin gezegd wordt, dat naast het Sinterklaasfeest in dit dorp op Nieuwjaarsdag het feest van den Schimmel gevierd wordt. Een halve eeuw geleden, aldus het bericht, werd Sinterklaas in het geheel niet herdacht, doch nu laten slechts zeer weinigen dien bekenden Decemberdatum voorbijgaan. „Skimmel" is bijzaak geworden, al wordt er, zooals met Sinterklaas, aan bijna iedere deur „bakkersgûd" verkocht. Over het ontstaan van *„Skimmel"* weten de Warnsers geen enkele inlichting te geven.
Ook ons zijn hieromtrent geen bijzonderheden bekend. Wel is het opmerkelijk, dat de betreffende plaatsen zich lang — en voor Hindeloopen geldt dit wat de taal betreft nog — gekenmerkt hebben door een eigen karakter, sprekende uit taal, kleeding, bouwwijze, enz., terwijl ook misschien de aard der bevolking — velen voeren op zee — een rol gespeeld heeft. In dit verband is het opmerkelijk, dat volgens *Rasch* (Ons Volk, bl. 72) te *Koedijk* het Sinterklaasfeest eveneens op 31 December gevierd wordt. Het heet daar „de Gouden Engel". Op 5 Dec. waren de visschers op zee.

Nieuwjaarsdag

Van den Oudejaarsavond naar den Nieuwjaarsdag is slechts een hanestap. Dadelijk na twaalven begint het gelukwenschen in den huiselijken kring — waar men het Oudejaar „uitgezeten" heeft — en buiten; op Nieuwjaarsmorgen wordt het voortgezet.
In vroeger eeuwen kende men het *Nieuwjaarszingen,* dat blijkens een aanteekening van *Jancko Douwama* in diens „Instructie an sijn wijf" [1]) (eerste kwart der 16e eeuw) reeds in den laten avond plaats had. Wij lezen:
„....so wast der tijt, ende noch wesen mach, allet een gewoente *to Lewerden ende ouer al Frieslant,* dat de jongen luden hoer bij en ander foersammelden vp den laetste dach

[1]) *Jancko Douwama's Geschriften,* bl. 506.

fan December, in de awent stondt, *ende gingen an den rijcke luden husen singhen ende foerkunden het nije jaer;* dat liet Tjaert (Burmannije soen) foerbeden in Lewerden, doer cracht fan zijn officie; ende dat foerdroet den Sassen Heren; ende een fan de Heren, genoempt Segemon Meltes, quam vp den awent tot saligen Ffrans Mennema, ende dede so foele, dat se beiden met hoer deners gingen foer Buermannije huis, ende songen dat nije jaer aldaer...."
Zij zongen het lied „tot so feer, *Ende de wroegers de moet Godt foerdoemen!* ende daer bij letense dat staen." Hetzelfde deden zij bij Mester Hemme, „den zijn raetgewer gewest weren". Ook daar zongen zij tot aan „den wrogers". Toen gingen zij naar Mennema's huis „ende maecten goede chijre". Uit den geciteerden regel valt op te maken, dat het hier blijkbaar een geestelijk lied betreft; van dergelijke liederen vinden we in sommige Nieuwjaarsliedjes onzer dagen soms nog sporen. *Knop* [1]) vermeldt voor *Schellingerland* bijv. den volgenden berijmden wensch, welke op den 2den Januari, wanneer de arme menschen rondgingen, door een ouden eilander uitgesproken werd:

„Ik feliciteer je met de nieuwe dag,
En 'k hoop, dat 't weer geschieden mag;
Ik kroon je met geen tak, noch krans,
Maar met een tak van lauwerieren.
Jezus is de wijnstok en wij zijn de ranken,
Als je me nu trakteert, zal ik je bedanken."

Overigens schijnt het Nieuwjaarswenschen in de 16de eeuw tot onordelijkheden aanleiding te hebben gegeven. Althans op 28 Dec. 1583 richtten Ged. Staten van Friesland zich met het volgende placaat tot de bevolking:
„Alsoe deur de quaede maniere ende ingedrongene gebruyck van *nieuwe jaer singen* ende eyschen vele ende merckelicke abuysen, rumoer ende disordre geschiet", wordt een ieder verboden „eenige nieuwe jaer oft andere diergelycke liedekens yemants, 't zy in huyzen, voor dueren oft after straten te singen, oft oick van yemants eenige nyeuwe jaers penninck te eyschen." [2])

[1]) *Schylgerl. Leisboek,* bl. 38; [2]) *Groot placaat en charterboek van Vriesland* IV, f 420.

Op 24 Dec. 1602 wordt er opnieuw een dergelijke ordonnantie uitgevaardigd, n.l. om te herinneren aan „de ordonnantien en placaten voormaals gemaakt tegen Nieuwjaar singhen, Gansetrecken, Sweerddansen ende andere lichtveerdige speelen".[1])
Voorts is er in 1659 (18 Dec.) een aanschrijving van Ged. Staten om te voorkomen, „dat men de ingezetenen lastig valle met *nieuwjaarzingen, sweerddansen, drie coninckspelen,* noch bezware met *almanakken,* noch dat het eene dorp het andere uiteische met *balslaen*".[2])
Tenslotte wordt op 31 Dec. 1663 een placaat uitgevaardigd tegen: Bedelaars, Nachtgangers, Keesjagers, Swaertdansers en Nieuwejaarszingers.[3])
Is het ganzentrekken langer in zwang gebleven, na 1663 zijn ons in Friesland geen gegevens bekend omtrent het doen uitvoeren van zwaarddansen. Wie de uitgebreide literatuur over dezen dansvorm niet wil raadplegen, zij gewezen op Pieter Breughels teekening van de kermis van St. Joris (1601), waarop zeer duidelijk een groep zwaarddansers is afgebeeld. Wie een dergelijke prent bekijkt en het afgebeelde combineert met de spaarzame mededeelingen welke ons uit de 16e en 17e eeuw omtrent dergelijke volksgebruiken zijn overgeleverd, krijgt eenigszins een indruk van den rijkdom en de verscheidenheid van het volksleven dier dagen, waarbij onze tijd wel heel erg afsteekt.

Nieuwjaarsmorgen zijn de kinderen al vroeg bij de hand, om de grooteren *„it nijjier ôf to winnen"*. Bij troepjes trekken zij langs de huizen en geen deur wordt overgeslagen, de klompen klepperen onophoudelijk op de steenen. Een cent of wat snoeperij is in den regel de belooning voor het haastig geprevelde: *„folle gloksegen yn 't nije jier!"*
Uit de vorige eeuw zijn nog een paar half-Hollandsche rijmpjes overgeleverd, zooals:

---

[1]) Id. f. 1240; [2]) *Register van het Archief van Franeker,* door mr. A. Telting; [3]) *Groot placaat en charterboek* V, f. 703.

Feel geluk in 't nieuwe jaar!
Fader en moeder slape bij malkaar,
En ik slaap in de krebbe.
Mag ik een oortje hebbe?

of:

'k Wins je feel geluk=segen,
Op diken en wegen,
Met krullen in 't haar:
'k Wins je geluk=segen in 't nije jaar![1])

In *Ureterp* is opgeteekend:

Ik wens je feel segen in 't nieuwe jaar!
Foor en achter en allegaar,
Een salig leven, een salig sterven.
Ik hoop, dat wij het koninkrijk erven.[2])

[1]) *In doaze*, bl. 16; [2]) *W. D.* I, bl. 253.

BRONNEN

Beneficiaal-boeken van Friesland. Leeuwarden, 1850.

Brakel—Imminck, Dr. M. W. van, Het St. Nicolaasfeest te Hollum op Ameland: *De Vrije Fries,* 29ste deel. Leeuwarden, 1929.

Buytenen, M. P. van, Eenige merkwaardigheden betreffende Hindeloopen. Lezing, gehouden te Leeuwarden op 16 November 1940.

Douwama, Jancko, Geschriften. Leeuwarden, 1849.

Driemaandelijksche Bladen. Tijdschrift onder redactie van Dr. J. Bergsma, Utrecht.

Duyse, Flor van, Het oude Nederlandsche lied, II. 's-Gravenhage-Antwerpen, 1905.

Dijkstra, T. R., Over Friesche mythologie, hs. 555 en 556. Prov. Bibliotheek, Leeuwarden.

Dijkstra, Waling, Doaitse mei de Noardske Balke. Frjentsjer, 1848.
——, Uit Friesland's Volksleven. Leeuwarden, z.j.

Dijkstra, Waling en T. G. van der Meulen, In doaze fol âlde snypsnaren, 2e printinge. Frentsjer, 1882.

Eigen Volk, folkloristisch maandblad. Haarlem.

Elderink, C., Twènter laand en leu en lèven. Enschede, 1937.

Friesch Jierboeckje(n). Leauwerd.

Friesche Volksalmanak (en *Nieuwe-).* Leeuwarden, Sneek en Franeker.

Friesch Woordenboek. Leeuwarden, 1896—1911.

Fríske Húsfreon, De. Ljouwert, 1851—1869.

Fryslân. Tydskrift fen it Selskip for Fryske tael en skriftekennisse.

Gids voor Drachten en omstreken. Drachten, 1925.

Gorkum, E. van, Tietjerksteradeel vroeger en nu: *Bergumer Courant,* 13 Mei 1941.

Graft, Dr. C. Cath. v. d., Palmpaasch. Dordrecht, 1910.
——, Palmzondag, Utrecht 1938.

Grimm, J. Deutsche Mythologie. Tübbingen, 1835.

Grolman, H. C. A. Nederlandsche Volksgebruiken (Kalenderfeesten). Zutphen, 1931.

Groot placaat- en charterboek van Vriesland. Leeuwarden, 1768—1793.

Halbertsma, Broerren. Rimen en Teltsjes, 5te pr. Ljouwert, 1918.

Halbertsma, Dr. J. H. Lexicon Frisicum. Folio hs. Prov. Bibliotheek, Leeuw.
——, Verzameling van aanteekeningen over bijgeloof, enz. Hs. 546, Prov. Bibliotheek, Leeuwarden.

Heitelân, It. Algemien Frysk Moanneblêd. Snits.

H(epkema), J. 'n Bloemlezing uit Paulus Scheltema's Twaalfduizend Friesche Spreekwoorden, Gezegden en Anecdoten. Heerenveen, z. j.

Hielkema, H. W. It kloklieden as folksbrûkme yn Fryslân: Frysk Studinte Almanak 1937, Snits.

H(ielkema), W., Yetris Sinte-Piter: Nieuwsblad van Friesland, 11 Mrt. 1936.

Hilarides, Joh. Naamspooringen van het platte Friesch, zijnde de oude Friesche lantstaale. Hs. A. 452, gemeentelijk archief, Leeuwarden.

Iduna. Utjown fon da Selskip for frîske tael end skriftenkennisse, 1846—1870.

Kloosterman, S. Ut de gielgoerde. Boalsert, 1936.

Knop, G. (e.a.), Schylgerlaner Leisboek. Dokkum, 1935.

Kooi, S. van der, Hînlepper Fortoltjes. Boalsert, 1930.

Kunst, Jaap, Noord-Nederlandsche Volksliederen en -dansen, dl. III. Groningen, 1917.
——, Terschellinger Volksleven, 2e dr. Den Haag, 1937.

Leeuwarder Courant.

Leeuwarder Nieuwsblad.

Mannhardt, W. Germanische Mythen. Berlin, 1858.
——, Wald- und Feldkulte, I. Berlin, 1904.

Meeter, P. A. De belangrijkste feesten onzer voorouders. Hs. oud-archief Selskip for Fryske tael en skriftek. Prov. Bibliotheek, Leeuwarden.

Meisen, K. Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Düsseldorf, 1931.

Möller, Boy P. The Grammar of the North Frisian Dialect of Föhr and Amrum.

Müllenhoff, Karl. Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig-Holstein und Lauenburg. Kiel, 1845.

Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde, 41ste jaargang. Leiden, 1937.

Nieuw Advertentieblad. Heerenveen. Voorlooper van:

Nieuwsblad van Friesland. Heerenveen.

Oude Tijd, De. Haarlem, 1872.

Postma, Dr. O. Eat út it iepenbiere libben fen in fryske stêd. It Heitelân, 1940, nr. 12.

Potter, H. Reize door de oude en nieuwe oostelijke departementen van het Koninkrijk Holland. Haarlem, 1808.

Reitsma, Prof. Dr. J. Register van de Geestelijke Opkomsten van Oostergo. Leeuwarden, 1888.

Reitsma, Dr. J. en Dr. S. D. van Veen. Acta der Provinciale en particuliere synoden. Groningen, 1897.

Reys fen Maicke Jackeles, De. (fen Hallum ney Ljeuwert, om it ynheljen fenne Prins ta sjen, yn 1778). Ljeauwert, 1830.

Roosje, Kroese en Eekhof. Merkwaardigheden van Hindeloopen. Leeuwarden, 1855.

Scheltema, Mr. Jacobus. Geschied- en letterkundig mengelwerk, dl. 6. Utrecht, 1836.

Singels, J. C. Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden. Leeuwarden, 1893.

Sljucht en Rjucht, Frysk Wykblêd. Ljouwert.

Strobel, Hans. Bauernbrauch im Jahreslauf. Berlin. 1938.

Teenstra, M. D. Booze kunsten. Groningen, 1844.

Telting, Mr. A. Register van het Archief van Franeker. Franeker, 1867.

Veen, H. G. van der. De Bitsjoende Wrâld. 't Hearrenfean.

Veen, J. van der. Drentsch Mosaïk, I. Assen.

Veltman, B. R. Oostermeer, geschiedkundig beschreven. Oostermeer, 1924.

Ven, D. J. van der. Sinterklaas-viering langs onze stranden: Toeristen-kampioen, 4 Dec. 1937.

——, Van Nederlandsche luilakken. Baarn, z.j.

——, Van Pinksterkronen en Pinkstermelken op Terschelling: Wereld-kroniek, 15 Mei 1937.

Vloten, Dr. J. van en M. A. Brandts Buys. Nederlandsche Baker- en Kinderrijmen, 4de uitg. Leiden, z.j. (1894).

Volkskunde, dl. XVI.

Vragenlijst 1934 en '37, Volkskunde-commissie Ned. Akademie van Wetenschappen, Amsterdam.

Vries, Prof. Dr. J. de (e.a.). Volk van Nederland. Amsterdam, 1937.

Waalkes, G. H. van Borssum. De grietenij Doniawerstal in het einde der 16e en een goed deel der 17e eeuw: De Vrije Fries, dl. 19. Leeuwarden, 1898.

Wiersma, L. Het eiland Schiermonnikoog. Dokkum, 1940.

Wumkes, Dr. G. A. Stads- en Dorpskroniek, I en II. Leeuwarden, 1930 en 1934.

Zee, Sjouke de. Fen lang forlyn. Ljouwert, z.j.

Van S. J. van der Molen zijn verschenen:

Oanteikeningen oer it Fryske boerehûs (Snits, 1938).

Utsjuch, in bondel fersen (Boalsert, 1938).

Frysk Sêgeboek, dl. I en II (Assen, 1939 en 1940).

Voorts wordt de uitgave voorbereid van:

Frysk Sêgeboek, dl. III (Assen, Van Gorcum en Comp. N.V.).

Het Friesche boerenhuis in twintig eeuwen (als voren).

Het Drentsche boerenhuis en zijn ontwikkeling (Den Haag, uitgeverij Hamer).

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
KOPPERMAANDAG	11
De viering te Dokkum in de vorige eeuw	11
Gebruiken te Grouw	12
In andere plaatsen	13
VASTELAVOND	15
De benaming	15
Vastelavondspelen	15
Rommelpotliedjes	16
SINT-PIETER	21
De beteekenis van Sint-Pieter in Oud-Friesland	21
Bal-uitwerpen in Dantumadeel	23
Sint-Pietersballen elders	26
De viering te Grouw	28
Verband tusschen Grouw en Sint-Pieter	31
Klokluiden te Drachten en elders	34
PALMPASCHEN	36
Palmpaaschjes	36
Liedjes	42
De oorsprong van de Palmpaschenviering	44
Sloffermet	46
PASCHEN	49
Vuren	49
Eierspelen	50
De Paaschos	51
MEI-AVOND	52
Meiboomen en -vuren	52
Meibranden op Schellingerland	55
Meikroon	56
Mei-avondstreep	56
Volksgeloof	57
PINKSTEREN	59
De Pinksterbloem te Franeker en Bolsward	59
Te Makkum	60
Pinksterbruidje op ter-Schelling	61
Pinksterbloemmeisjes te Makkum en Molkwerum	62
Luilak	64
Het Pinksterbloemenpaar te Bolsward	65
Pinksterbloem-liederen	67
Pinksterkronen te Hindeloopen	70
Op de Friesche eilanden	74

Blz.

De Kallemooi van Schiermonnikoog 75
De beteekenis van de Kallemooi 78
Pinksterkronen op Schellingerland 81
Eierbekogelen 83

OOGSTGEBRUIKEN 84
De laatste weide 84
De oogstmei 85
De laatste schoof 86
Hoornblazen bij herfstploegen 87

SINT-MAARTEN 89
Lichtstoeten en vuren 89
Plaatselijke gebruiken 91
Liedjes 94
Het wezen der Sint-Maartenviering 100

SINTERKLAAS 103
In de vorige eeuw 103
Het „Sinte Klazejeijen" 104
Sinterklaasviering op de eilanden 106
Ter-Schelling 106
Ameland 107
Schiermonnikoog 111
Kinderrijmpjes 114
Broodvogeltjes 116
Loten en sjoelen 117
Aldewiven 117

ST.-THOMAS EN HANTSJE PLÚS 118
Sint-Thomasluiden voorheen en thans 118
De beteekenis 121
Het feest van Hantsje Plús 122

KERSTMIS EN SINT-STEFFEN 125
Kerstmisviering in Oud-Friesland 125
Volksgeloof 127
Andere gebruiken 128
Sint-Steffen 129
Sint-Steffenshoorn 130
Andere gebruiken 131
St.-Jansgebruik 132

OUD- EN NIEUWJAAR 133
Klokluiden, schieten en branden van vuren 133
Ommegangen 135
Andere gebruiken 136
„Skimmel-eand" te Warns, Molkwerum en Hindeloopen 138
Nieuwjaarsdag 139

BRONNEN 143